ISSN 0235—7771

AKADEEMIA

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 8

Eesti Vabariigi 19. aastapäevaks 1937

Väärtustest ja neid kujundavatest teguritest . . . Andu Rämmer

Moraalne tunnistaja . . . . . Avishai Margalit

Puhas leht, õilis metslane ja kummitus masinas . . . Steven Pinker

Luulet . . . . . Indrek Hirv

Kaukaasiasse väljarännanud eesti talupojad . . Leeni Langebraun

Armunud eurokraat lähetuses . . . . . Toomas Kiho

Arvustus . . . . . Rein Veidemann

Päevik 1944–1961 . . . . . Herbert Normann

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Karis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Marju Lepajõe Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora / *socialia* . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletoimetaja . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee

www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2019

Trükk: AS Pakett.
Trükiarv: 1500.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 8 (365)

Väärtustest ja neid kujundavatest teguritest
Andu Rämmer 1347

Puhas leht, õilis metslane ja kummitus masinas
Steven Pinker 1383
Tõlkinud Silver Hein

Luulet
Indrek Hirv 1415

Esimeste Kaukaasiasse välja rännanud eesti talupoegade käekäik
Leeni Langebraun 1420

Armunud eurokraat lähetuses
Toomas Kiho 1442

"Oleme jõudnud üksmeele juure, mis teeb meie rahva tugevaks": Eesti Vabariigi 19. aastapäevaks 1937
..... 1446

Arvustus: Eesti soneti röntgenipilt — Rebekka Lotmani *opus magnum*. Rebekka Lotman. *Eesti sonett*. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 19.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019. 462 lk.
Rein Veidemann 1474

Abstracts
..... 1478
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XV
Herbert Normann 1485

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Harvardi Ülikooli Kirjastuse avaldamistingimuste tõttu ei ilmu digiväljaandes Avishai Margaliti artikli tõlge "Moraalne tunnistaja".

Joonistused sarjast "Tartu mälumängud"

lk 1382, 1414, 1441, 1445, 1473:

ALBERT GULK (1969) on lõpetanud Tartu Ülikooli maaliosakonna 1996. aastal, töötanud Tartu Lastekunstikoolis õpetajana, praegu vabakutseline.

VÄÄRTUSTEST JA NEID KUJUNDAVATEST TEGURITEST

Andu Rämmer

Pärast 1970. aastatel korraldatud Geert Hofstede (2001) teedrajavat uuringut on viidud läbi arvukalt rahvusvahelisi väärtuste uuringuid, mis on võimaldanud seletada riikide kultuurierinevusi. Üsna üksmeelselt leitakse, et korra välja kujunenuna on väärtused väga püsivad ega allu kergelt muutustele (Hitlin, Piliavin 2004). Uuringutes on tähelepanu pööratud eelkõige väärtuste struktuurile ja analüüsitud väärtushierarhiate muutusi (nt Kalmus 2010; Saarniit 2000), samuti käsitletud väärtusi kujundavaid tegureid (Inglehart, Baker 2000; Inglehart 2006; Kalmus, Vihalemm 2017; Rezsohazy 2001; Saarniit 2000). Kuna väärtuste kujunemine on sotsiaalpsühholoogiline protsess, vajab selle täpsem selgitamine sotsioloogiliste ja psühholoogiliste käsitluste ühendamist. Seetõttu pole sotsiaalsete väärtuste kujunemise kui kollektiivsel tasandil asetleidva protsessi selgitamisel otstarbekas lähtuda mitte niivõrd valitsevast psühholoogilisest sotsiaalpsühholoogiast, mille tähelepanu keskpunktis on motiveeritud üksikindiviid, vaid sotsioloogilisest sotsiaalpsühholoogiast (Augoustinos, Walker 1995), mis uurib ümbritseva sotsiaalse ja kultuurilise keskkonna mõju ühiskondlike nähtuste tunnetamisele ning mida on nimetatud ka ühiskondlikuks (*societal*) psühholoogiaks (Flick 1998; Lopes, Gaskell 2015). See võimaldab selgitada sotsiaalselt oluliseks peetavate nähtuste ühist mõtestamist inimestevahelises kommunikatsioonis ja analüüsida selle ilminguid ühiskonnas, selle suuremates alaosades ja sotsiaalsetes rühmades omaks võetud väärtustes, normides ja hoiakutes.

Käesolevas artiklis antakse esmalt ülevaade väärtuste olemusest ja olulisematest väärtuserinevustest ning seejärel tutvustatak-

se lähemalt väärtuste kujunemise mehhanismi ja heidetakse lühipilk eestlaste väärtuste kujunemisele. Siinkirjutaja on käsitlenud väärtuste kujunemist oma doktoritöös (Rämmer 2017; vt ka Rämmer 2019), kuid siinse artikli tarbeks on seal esitatud olulisemad seisukohad asetatud laiemasse väärtuste geograafia raamistikku.

VÄÄRTUSTE ROLL ÜHISKONNAS

Väärtustel on tähtis osa ühiskondliku stabiilsuse ja harmoonia seisukohast. Konsensuslikud väärtused on aluseks solidaarsustundele, ühtse normatiivse raamistiku tõttu lihtsustavad nad samasuguseid põhimõtteid jagavate inimeste suhtlemist. Üksmeelsete arusaamadena on nende ülesandeks valitseva kultuurireeglistiku säilitamine (Howarth 2011). Anu Realo (2013) sõnul väljendavad väärtused kultuuriideaale ja jagatud arusaamu sellest, mis on hea ja mis halb. Väärtuste ümber on kultuuris koondunud iseloomulikud uskumused, sümbolid, normid ja käitumisviisid. Väärtuste alusel on võimalik ka kultuure omavahel võrrelda. Kultuuris valitsema pääsenud väärtused vormivad ning õigustavad inimeste ja inimrühmade uskumusi, hoiakuid, harjumusi, eesmärke ja tegevust. Kultuuris oluliseks peetavad väärtused kujundavad igapäevast elukorraldust ning institutsioonide tegevust. Ühiskonnas valitsevad väärtused arenevad ja muutuvad, kui ühiskonnas tuleb leida lahendusi olulistele inimtegevust korraldavatele põhimõttelistele probleemidele ja küsimustele.

Stabiilsetes ühiskondades elavate inimeste arusaamades ja väärtushinnangutes toimuvad muutused tavaliselt pikema aja jooksul ja põlvkondliku kohanemise kaudu (Inglehart, Baker 2000; Rezsohazy 2001; Schuman, Scott 1998; Sztompka 2004). Kogu ühiskonda hõlmavate kiirete sotsiaalsete muutustega kaasnevad traumaatilised sündmused puudutavad suuremal või väiksemal määral kõiki selle liikmeid. Nende sündmuste mõtestamise uurimine võimaldab avada ühiskonna reaktsioone laiaulatuslikele sotsiaalsetele muutustele. Kogu ühiskonda või selle suuremaid alaosasid hõlmav sotsiaalselt oluliseks peetavate nähtuste ühine mõtestamine kujutab endast sotsiaalse tunnetuse protses-

si (Augoustinos, Walker 1995: 9; van Dijk 2005: 158; Howard, Renfrow 2006: 260).

Psühholoogia ja sotsioloogia piirimaile[1] jäävad sotsiaalse tunnetuse uuringud keskenduvad sellele, kuidas inimesed mõtestavad sotsiaalses maailmas toimuvat (Augoustinos jt 2014). Selle juures on keskse tähtsusega inimestevahelises kommunikatsioonis asetleidvad tunnetusprotsessid, mis peegeldavad ja kujundavad ühiskonnas valitsevaid väärtushinnanguid (Moscovici 1963, 1984, 1988, 2000; Raudsepp 2005; Rämmer 1997, 2008a; Tsirogianni, Gaskell 2011; Verkuyten 2006; Wagner 1998; Wagner, Hayes 2005; Wagner jt 2018; Wagner jt 2002).

VÄÄRTUSTE SOTSIAALNE OLEMUS

Väärtuste uuringutega lähemalt tutvudes selgub kiiresti, et uurijad pole väärtuse mõiste suhtes ühel meelel. Näiteks on Jan W. van Deth ja Elinor Scarborough (1995) loendanud eri uurimismetoodikatega teostatud uuringutes üle 180 väärtustemääratluse. Definitsioonide paljususest hoolimata saab välja tuua mitu aspekti, milles uurijad nõustuvad (Smith, Schwartz 1997). Nende sõnul pole väärtused kiretud, objektiivsed uskumused, vaid nad on emotsionaalselt laetud, osutavad ihaldatud eesmärkidele või nendeni jõudmiseks heaks kiidetud viisidele, need on situatsiooniülesed, juhivad nii käitumise ja sündmuste valikuid kui ka neile antavaid hinnanguid ning on struktureeritud tähtsuse järgi.

Väärtused on kultuuris tähtsal kohal. Rahvusvahelistes uuringutes ilmnenud väärtuste erinevustele riigiti osutatakse kui kultuurierinevustele (Basáñez 2016; Hofstede 2001; Inglehart 2018; Maio 2017). Väärtuste kujunemise kollektiivset olemust pole kultuurist mööda minnes võimalik mõista. Kultuuri sõltuvust inimtegevusest toonitades märgib Pitirim Sorokin (1985: 2), et "kõige laiemas mõttes võib *kultuuri* all silmas pidada kõige selle kogusummat, mis on loodud või ümber kujundatud kahe või rohkema,

[1] Vivian Bohl (2011) osutab, et sotsiaalse tunnetuse küsimustega tegeleb veel hulk teadusharusid: filosoofia, neuroteadused, aga ka antropoloogia, bioloogia, lingvistika, arvutiteadus jt.

üksteist mõjutava või üksteise käitumist tingiva indiviidi teadvustatud või teadvustamata aktiivsusega". Geert Hofstede (2001: 9) määratleb kultuuri kui kollektiivset vaimulaadi orienteeritust, mis eristab ühte kategooriasse kuuluvaid inimesi teistest. See liigitus võimaldab eristada eri tasandi rühmades või gruppides (riikide, riigisiseste ja rahvusvaheliste piirkondade, rahvuste, ametite, organisatsioonide ja sugude) valitsevaid mentaliteete. Tema sõnul võib kultuuri lihtsustatult määratleda ka sotsiaalse tegevuse kirjutamata reeglitena. Samamoodi defineerib kultuuri ka George F. Ritzer (2014), pidades selle all silmas ideid, praktikat ja materiaalseid esemeid, millel on oluline tähtsus kas mõnele väiksemale inimeste rühmale või kogu ühiskonnale, mis annab neile võimaluse oma kollektiivsete eluplaanide üsnagi järjepidevaks elluviimiseks. Endiste Ida-Euroopa sotsialismimaade lahtirebimist totalitaarsest ühiskonnakorraldusest uurinud Michael D. Kennedy (2002) ja Piotr Sztompka (2004) toovad selle selgitamiseks sisse *siirdekultuuri* mõiste, mis hõlmab ühtaegu nii usaldusväärseks peetud "uusi", läänelike kultuurivoogude esile kutsutud, kui ka "vanu", nõukogulikus praktikas keskseid traditsioone, sümboleid, väärtusi ja identiteete.

Jan W. van Deth ja Elinor Scarborough (1995) märgivad, et sotsioloogilistes uuringutes tõstetakse väärtuste puhul esile nende sotsiaalsust, pidades selle all silmas ühiskonnas valitsevaid norme, tavasid, maneere, ideoloogiaid ja enesestmõistetavuseni küündivat ühismeelt. Väärtused on kujunenud välja inimeste varasemate kogemuste põhjal, mis annavad neile aluse erinevate seisundite ja situatsioonide hindamiseks ning sobiliku käitumise valimiseks; väärtustamisest rääkides peetakse silmas olukordade, sündmuste ja inimeste heakskiitu või hukkamõistu (Tsirogianni, Gaskell 2011).

Sageli peetakse väärtuste all silmas ettekujutusi ihaldatavast (Rokeach 1973; Tsirogianni 2009: 24), mida uuritakse empiiriliselt väärtushinnangute mõõtmise teel. Jüri Saarniidu (1998b: 154) sõnul kujutab väärtushinnang endast väärtuskujutlust, mida iseloomustab kolm aspekti: referent, mida hinnatakse; hinnangu mõõde; hinnangu intensiivsus. Psüühikas kognitiivseteks

allstruktuurideks seostunud väärtushinnanguid nimetatakse väärtusorientatsioonideks[2].

Sotsiaalsed väärtused avavad omavahel tihedas kommunikatsioonis olevate inimeste suhtumise ühiskondlikku korda — sellesse, mis on lubatud ja mis mitte. Sotsiaalsed väärtused mõjutavad individuaalseid valikuid, aga need on kollektiivselt loodud, alal hoitud ja ümber kujundatud. Väärtushinnangute kujunemist ja teisenemist saab lähemalt avada sotsiaalsete representatsioonide võtmes, sest nad moodustavad osa väljakujunenud tavateadmistest, kujutades endast tavaarusaamu moraalist, mis kujundavad sotsiaalsetele nähtustele antavaid hinnanguid (Tsirogianni, Gaskell 2011: 443). Sel moel kujunenud arusaamana ei ole sotsiaalne representatsioon indiviiditasandi nähtus, vaid erinevate seisukohtade vaagimise käigus üksmeelsetele seisukohtadele jõudnud inimesi vaadeldakse rühmana (Moscovici 1984).

SOTSIAALSE TUNNETUSE MÕISTEAPARAAT: HOIAKUTEST VÄÄRTUSTENI

Väärtuste kõrval on tunnetusprotsesse sageli selgitatud *hoiakute* mõiste abil. See on üks sotsiaalteadustes enim kasutatud mõisteid, mis on liikunud tavakeelde (Augoustinos, Walker 1995). Esimesena kasutasid *hoiaku* mõistet William I. Thomas ja Florian Znaniecki 1918.–1920. aastal teostatud uuringus, kus neil oli vaja selgitada raskusi Poola maapiirkondadest pärit sisserändajate kohanemisel USA linnastunud ühiskonnaga. Hilisemate küsitlusuuringute mõõtmismetoodika arenedes on hoiaku mõistet individualiseeritud, mille tagajärjel on ta kaotanud oma esialgse sotsiaalse olemuse ja teda kasutatakse vaid indiviiditasandil stiimuli-reaktsiooni terminoloogias aset leidvate protsesside selgitamiseks (Augoustinos, Walker 1995). Hoiakud on olemuselt hinnangud, mis näitavad inimeste orienteeritust hoiakuobjektide ehk referentide suhtes (Augoustinos jt 2014). Kui hoiakuobjekt on inimesele tähtis, kaasnevad hinnangu andmisega afektiivsed

[2]Siinkohal neid lähemalt ei käsitleta, sest eesmärgiks pole väärtuste struktuuri uurimine, vaid hinnangusuundumuste kujunemise analüüs.

või emotsionaalsed reaktsioonid. Kuigi hoiakud kujutavad endast teatud objekte, olemeid (entiteete) või olukordi eelistavaid tegevusi ja suudavad ka mõjutada eelistusi ning väljendada väärtusi, ei ole nad — erinevalt väärtustest — universaalsed, ihaldatavate eesmärkide ja nende poole püüdlemisel oluliseks peetavate tegevuste hindamiseks kasutatavad standardid (Tsirogianni, Gaskell 2011).

KULTUURIPIIRKONDADE VÄLJAKUJUNEMINE

Aastakümnete jooksul korraldatud uuringutega[3] kogutud väärtushinnanguid analüüsinuid Miguel E. Basáñez (2016: 17–18) toob oma kultuuride geograafia käsitluses välja, et ühiskondade minevikukogemustest lähtudes saab väärtusi iseloomustada kolme keskse kultuuritüübi abil.

Lugupidamist tähtsustavad kultuurid väärtustavad traditsioone, hierarhiaid, lojaalsust ja kuulekust, nendes on levinud onupojapoliitika, kellaaegadest ei peeta rangelt kinni, perekondlikke kohustusi seatakse tööalastest kõrgemale ning säästmist ei peeta ebakindlana paistva tuleviku tõttu oluliseks. **Saavutamist** väärtustavad kultuurid on suunatud produktiivsusele ja eesmärkide saavutamisele, nendes väärtustatakse rasket tööd ja täpsust, tööülesannete korrektset täitmist ja tähtaegadest kinnipidamist, kokkuhoidu ja säästlikkust, naudingute edasilükkamist, töökohustuste perekondlikest kohustustest ettepoole seadmist ehk siis igasugust töökust. **Nautlemist** tähtsustavates kultuurides on esiplaanil sotsiaalsetele suhetele orienteeritud väärtused, perekonnast ja sõpradest ning jõudehetkedest rõõmu tundmine. Sel moel on kultuurilisi väärtusi kujundanud varem domineerinud institutsionaalne keskkond (riik, turg või perekond) ja see, mis neis keskkondades on olnud heaks kiidetav. Enamikus ühiskondades on need kolm kultuuritüüpi läbi põimunud.

[3]Põhjaliku ülevaate maailma väärtuste uuringu andmete kogumisest leiab www.worldvaluessurvey.org.

Lugupidamist väärtustavad ühiskonnad

Miguel E. Basáñez (2016: 84) iseloomustab lugupidamist väärtustavaid kultuure islamimaade ja õigeusklike riikide näitel. Peale islamiusu levikut 7. sajandil võeti see kiiresti Mekat ja Mediinat ümbritsevate maade elanike seas omaks. 9.–13. sajandit võib nimetada islami kuldajaks, kui tema tõusuga kaasnes teaduse, matemaatika ja meditsiini areng ning pidev teadmiste vahetus kreeklaste, kristlaste ja juutidega. Kõik hakkas muutuma 12. sajandil, kui islami õpetlane Abū Hāmid al-Ghazālī algatas arutelu teadmiste ilmutuslikkusest ja põhjendatusest. Kuna esimese suuna pooldajad võitsid, sai sallivuse ja teaduse aeg islamimaailmas läbi ning see õpetus lülitati ka õigussüsteemi. Samal ajal tõstis Euroopas pead araablaste tõlgitud Vana-Kreeka tekstidest tõuke saanud renessanss ning Euroopas algas teaduse võidukäik, mis tõstis selle maailmajao valitsevaks jõuks maailmas. Islamimaades on vaimulikkonnal endiselt tugev mõju poliitikale ning religioon ei ole riigist lahutatud. Kuna ilmutuslikku tõde peetakse avastatud tõest olulisemaks, ei peeta ka teaduslikku haridust tähtsaks.

Samas on ka Lääne tsivilisatsiooni hällist Kreekast alguse saanud õigeusklike ühiskondade arengu näitajad tagasihoidlikud. Endised sotsialismimaad on elanikele antud hea hariduse ja religiooni aastakümnetepikkuse tagakiusamise tõttu ilmalikud. Basáñez põhjendab erinevusi õigeusklike, katoliiklike ja protestantlike ühiskondade käekäigus erinevustega nendes käibivates religioonitõlgendustes ja -praktikas. Idapoolsetes õigeusklikes ühiskondades valitseb lugupidamise kultuur, Ladina-Ameerika katoliiklikes ühiskondades nautlemine ning protestantlikes ühiskondades väärtustatakse saavutamist.

Saavutusele suunatud ühiskonnad

Miguel E. Basáñez (2016: 90) illustreerib saavutusele suunatud ühiskonda näidetega Aasia konfutsianistlikest maadest ja lääneriikidest. Ida-Aasia ühiskondade väärtusi tugevalt kujundanud konfutsianistliku õpetuse peamisteks põhimõteteks on kõlbluse kuldreegel (ära käitu teistega nii, nagu sa ei taha, et teised sinuga käi-

tuksid), õppimise ja uudisklemise tähtsustamine ning vanematest lugu pidavad suhted. Kuigi Hiina oli juba 13. sajandi lõpul tehnoloogiliselt arengult ja teadmiste tasemelt maailma enim arenenud riik, kaotas ta selle positsiooni 16. sajandil. Tugeva keskvõimuga riigina oli Hiina harjunud teistele maadele ülevalt alla vaatama. Kuigi Jaapan arenes Hiina kultuurilises mõjuväljas, puudus tal selline impeeriumisse kuulumise kogemus nagu Inglismaal Rooma impeeriumis või Ühendriikidel Briti krooni all. Samas harjuti Jaapanis aastasadade jooksul tugeva konkurentsiga, välja kujunes samuraikultuur. Eurooplaste laevade saabumise järel 16. sajandil tehtud otsused määrasid Hiina ja Jaapani erineva arengutee. Hiina alahindas eurooplaste võimsust ning allus kergemini usulisele ja kaubanduslikule survele. Jaapan hindas Euroopa võimsust õigesti ning sulges end sellest ohustatuna tundes välismaailmale. Läbimõtlematu avanemine nõrgestas Hiinat ning läbimõeldud sulgumine tugevdas Jaapanit. Kui mõlemaid maid sunniti 19. sajandil Läänega tihedamaks kaubavahetuseks uksi avama, tegid nad seda täiesti erinevates oludes — Hiina nõrgalt ning Jaapan tugevalt positsioonilt.

Nii Jaapani, Inglismaa kui ka USA ühiskonnas valitsev kultuur on kujunenud välja õppimise ja raske töö väärtustamise põhjal. Jaapanis suunas seda alates 5. sajandist konfutsianism ning anglosaksi maades 15.–18. sajandist protestantism. Nende maade arengule on aidanud kaasa merepiiriga eraldatus vägevatest naaberriikidest. Lääne-Euroopa kultuuri ülevõimu viimasel kuuel sajandil selgitab Basáñez nelja teguriga. Esiteks, rohkem kui aastatuhande jooksul on Euroopa liigendatud territooriumi asustanud väga erinevad hõimud, kelle asustusalasid eraldasid mäed ja orud. Teiseks, Euroopa pinnavormid hoidsid koos omavahel tihedalt seotud rahvastikke, kes olid juba lahknenud rahvuse ja keele alusel ning kellel oli hakanud tekkima tugev identiteet. Kolmandaks, väga erinevate hõimude lähedus lõi võimaluse sagedasteks konfliktideks, mis kujundas väga võistluslikud suhted ühiskondade vahel. Neljandaks, paljusid neist ühendas Rooma impeeriumi kultuuripärand. Ta toob ka välja viis kriitilist murrangut Euroopa riikide ajaloos. Rooma impeeriumi lagunemine muutis pärast 6. sajandit järsult elutingimusi. Seejärel muutsid katkuepidee-

miad põhjalikult tööturgu. Rahvusvahelisele kaubandusele panid aluse Ameerika avastamine ja India ookeani ning lõunapoolsete merede hõivamine. Neljandana toob ta välja tööstusrevolutsiooni ning viimaks ka kaks 20. sajandil aset leidnud maailmasõda.

Nautlemist väärtustavad ühiskonnad

Nautlemisele suunatud väärtused on ülekaalus Ladina-Ameerika ühiskondades (Basáñez 2016: 101). Kuigi Ameerika koloniseerimise alguses ületas paljude Ladina-Ameerika kolooniate arengutase Briti Põhja-Ameerika kolooniate oma, oli Ameerika Iseseisvussõja alguseks 18. sajandi lõpul olukord juba muutunud. Miguel E. Basáñez seletab seda suure sotsiaalse ebavõrdsuse ja kolooniate ekspluateerimisega. Kohalik katoliiklik eliit suhtus haridusse üleolevalt, raske töö jäeti teenritele ja pärismaalastele ning kolonisaatorid lõid hierarhilise staatuseühiskonna. Ladina-Ameerika mahajäämusele Põhja-Ameerikast toob ta mitu põhjendust. Ladina-Ameerika koloniseeriti vägagi erinevalt Põhja-Ameerika asustamisest. Kui esimest viisid läbi Hispaania ja Portugali kuningakoja rahastatud noored, õnne, seksi ja võimu otsivad mehed, siis Inglismaalt rännati välja perekondade kaupa, et seada end uuel maal sisse ja asuda tööle. Sinna põgeneti ka usulise tagakiusamise eest. Ladina-Ameerikas sai hõivatud maast kuningakrooni omand, Põhja-Ameerikas aga sealse töötaja omand. Ladina-Ameerikas kehtestasid sotsiaalse korra hierarhilised institutsioonid (sõjavägi ja kirik), Põhja-Ameerika aga kujunes individualistlikuks protestantlike kirikute mitmekesisuse tõttu. Ladina-Ameerika võttis üle Hispaania ja Portugali ühiskonna hierarhiad ja ülesehituse, kuid Angloameerika riikides sellist hierarhiat ja klasside ebavõrdsust ei olnud.

Katoliiklik eetika rõhutas loobumist ja kannatusi kui teed lunastuseni, protestantlik eetika aga õhutas oma järgijaid käima raske töö, pingutamise ja saavutamise rada. Ladina-Ameerikas rakendati kogu ühiskond Euroopast pärit väikesearvulise eliidi teenistusse. Põliselanikele jumalasõna jagavad katoliiklikud misjonärid lahendasid vastuolu ekspluateerimise ja inimliku headuse vahel, ülistades vaesust, ohverdamist ja kannatamist kui teed lu-

nastuse ja igavese eluni. Vaesus ja kannatused tõesteti ausse ning jõukust ja rasket tööd põlastati. Sel moel kujunes välja tsükkel, kus katoliku preester osutus vahemeheks inimese ja tema jumala vahel, sest tal oli voli inimest tema pattudest pärast pihtimist vabastada, mis avas võimaluse uueks patustamiseks ja pihiks. Kuigi lunastus osutus tegelikkuses ehk isegi algselt kavandatust kättesaadavamaks, ei nõudnud see sellist pühendumust ja kohusetunnet nagu Euroopa ja Angloameerika protestantide seas, kus vahekord jumalaga oli otsene, ilma vahendajate ja pattude lunastamiseta. Selline maailmapilt vabastas inimese igasugusest murest tuleviku pärast ning seadis põhiliseks igapäevase toimetuleku. Leppimine eluga, kus igapäevase füüsiliselt kurnava tööga kaasnes annus jumala soosinguni viivaid kannatusi, võimaldas pidevalt leida rõõmustavat igapäevaelust. Inimesel ei olnud täit kontrolli ei oma elu ega selle üle, mida ta korda saadab. Selline mõtteviis tegi keeruliseks majandusliku elujärje parandamise, kuid võimaldas samas iga päev rõõmu tunda. Protestantlikus reformatsioonis peeti oluliseks teistsuguseid ideid: rasket tööd, ettevõtlikkust ja säästlikkust, mis vallandasid majanduslikku õitsengut loovad tootlikud jõud kaubanduses, tööstuses, rahanduses ja põllumajanduses. Kuigi 19. sajandi algul peetud iseseisvussõdades purustati kolonisaatorite ja koloniseeritavate sidemed, olid juba juurdunud sellised väärtused nagu põlgus raske töö ja õppimise vastu, süstemaatiline usaldamatus teiste inimeste vastu ning ettevõtluspüüdluste vältimine. Sellise suhtumise juured asuvad eriarvamuste, sõltumatuse ja isikuvabaduste õhkkonna väljajuurimises inkvisitsiooni poolt, mis asendas need alluvuse, kuulekuse ja enesesalgamise väärtustamisega.

Eeltoodu põhjal järeldab Basáñez (2016: 108), et ainelistest võimalustest sõltuv institutsioonide iseloom mõjutab tugevasti rahvuste mentaliteedi kujunemist ning valitsevad väärtused annavad igale kultuurile oma näo.

MAAILMA VÄÄRTUSTE UURING

Suurimaks hoiakute, väärtuste ja uskumuste uurimuseks on Ronald Ingleharti juhitud maailma väärtuste uuring (*World Values*

Survey). Ligikaudu 90 riiki haarav uuring on kasvanud välja Tilburgi Ülikoolis 1981. aastal algatatud Euroopa väärtuste uuringust (*European Value Study*), mis kogus oma andmed algselt Lääne-Euroopa riikidest. Ingleharti (2006; Inglehart, Baker 2000) väärtuste käsitlus selgitab kultuuride erinevust keskkonnatingimuste mõjul muutunud väärtuste abil. Selles kujutatakse riikide erinevusi kahe nendevahelist väärtuste polariseerumist selgitava väärtusorientatsioonide mõõtme abil, mis võimaldavad kirjeldada suuremat osa kultuurierinevustest. Vertikaalne autoriteeditelg iseloomustab maade erinevusi *traditsiooniliste* ja *ilmalikratsionaalsete väärtuste* mõõtmes ning horisontaalne dimensioon toob välja erinevused *toimetuleku-* (eesti keeles ka *eksistentsiaalsete, ellujäämis- või eluspüsi-*) *väärtuste* ja *eneseväljenduslike väärtuste* teljel.

Inimarengu hindamiseks autoriteediskaalal kasutatakse sellised näitajaid nagu inimese religioossuse määr, patriotismi rõhutamine, autoriteedi olulisus ja allumise õpetamine, samuti traditsioonilise peremudeli tähtsustamine. Eneseteostuse ehk eneseväljenduse skaala puhul on näitajateks aga väljendusvabaduse eest seismine, erinevuste sallimine, poliitiliste- ja kodanikuvabaduste rõhutamine, inimeste usaldamine ning püüd eneseväljendusele (Heidmets 2007). Ronald Ingleharti uuringute tulemused võtab ülevaatlikult kokku maailma väärtuskaart (Inglehart, Baker 2000; Inglehart 2002, 2006, 2018; Taagepera 2003), kus inimarengut tähistab ühtlane edenemine mõlemal väärtusteljel.

VÄÄRTUSI KUJUNDAVAD TEGURID

Väärtuste muutumise puhul tuleb sotsiaalpsühholoogia klassikutest esmalt mainida Gustave LeBoni (1936), kes selgitas 19. sajandi kiirete sotsiaalsete muutustega kaasnenud usuliste, poliitiliste ja ühiskondlikkude vaadete purunemist hulkade psühholoogia käsitluse abil. Tema analüüsitud Prantsuse ühiskond oli teinud saja aasta jooksul mitu revolutsiooni. Inimeste igapäevane elukeskkond oli kiire tööstusrevolutsiooni tagajärjel toimunud linnastumise ja kättesaadavaks tehtud moodsate leiutiste abil põhjalikult muutunud. LeBoni käsitluses on keskne osa sügavatele

muljetele vastuvõtlikul hulkade kollektiivsel kujutlusel. Tema sõnul kujundavad kõigi rahvuste süvaveendumusi üldised tegurid, nagu rass, traditsioonid, aeg, institutsioonid ja kasvatus. Rassi all ei pea ta siiski silmas mitte geneetiliselt päranduvaid eripärasid, vaid põlvkondlikult edasiantavaid kombeid, norme, uskumusi ja mõtlemisstiile. Ta toonitab, et rahvad on oma uskumustes ja käitumises suuresti erinevad, nende mentaliteedid on kujunenud erisuguste tegurite mõjul. Näiteks on ladina rahvad emotsionaalsemad kui anglosaksid.

LeBon märgib, et traditsioonid kujutavad endast mineviku ideid, vajadusi ja tundeid. Tema käsitluse järgi on rahvus minevikukogemuste loodud organism. Rahvust liikuma panevaks jõuks on traditsioonid. Ilma traditsioonide, rahvusliku hingeta pole ükski tsivilisatsioon võimalik. Iga rahvuse ülesandeks on traditsioonide säilitamine ja järkjärguline moderniseerimine. Aeg arendab ja ka suretab kõik uskumused. Aja kaudu nad omandavad oma võimu ja läbi tema nad selle ka kaotavad. Aeg valmistab ette pinna, millel idanevad arvamused ja uskumused. Iga ajastu ideede juured ulatuvad minevikku. Nende mõistmiseks on vaja aru saada nende tekkimise loost.

Ka poliitiliste ja sotsiaalsete organisatsioonide kujunemine võtab aega: feodalism oli kaootiliselt olemas sajandeid, enne kui hakkas teatavaile reegleile alluma, absoluutsel monarhial kulus aega, enne kui valitsemise korrapärased abinõud leiti. Seega kujundavad institutsioone ideed, tunded ja kombed. Ka seadusi luues tuleb arvesse võtta olemasolevaid mõtteid, tundeid ja kombeid.

Väärtuste tänapäevaste uurijate hulgas (Hofstede 2001; Inglehart, Baker 2000; Rezsohazy 2001; Schuman, Scott 1998) valitseb seisukoht, et väärtused kujunevad välja sotsialiseerumise käigus noores eas. Nihked ühiskonnas domineerivates väärtustes toimuvad enamasti pikema aja vältel järkjärgulise kohanemisena keskkonna muutustega, aga mõnikord võib ootamatute sündmuste tagajärjel (näiteks traumeerivad sotsiaalsed sündmused) toimuda ka kiireid murrangulisi muutusi. Kuni väärtused osutuvad edukaks suunanäitajaks, neid kahtluse alla ei seata. Muutunud sotsiaalsetes tingimustes eemaldutakse oma aja ära elanud väärtus-

test ja otsitakse selliseid, mis annavad paremaid suuniseid uute probleemidega toimetulekuks. Seega võib öelda, et ühiskondlikud muutused mõjutavad valitsevaid väärtushinnanguid ja laiemalt kogu sotsiaalse tunnetuse käiku (Howarth jt 2013; Inglehart, Baker 2000; Rezsohazy 2001; Saarniit 1998a).

Ronald Inglehart (2002) kirjeldab väärtuste muutust kahe teineteist täiendava suundumusena, milleks on majandusareng ning ühiskonna kultuuriline, ajalooline ja usuline pärand. *Nappuse* hüpoteesi järgi hakatakse pärast ainelise ja füüsilise turvalisuse kindlustamist samm-sammult püüdlema eneseväljenduslike väärtuste poole. *Sotsialisatsioonihüpoteesi* järgi muutuvad väärtused ühiskonna jõukuse kasvades järk-järgult, põlvkondade vahetudes. Seega oleneb väärtuste muutus suurel määral ühiskonna sotsiaalmajanduslikust ja tehnoloogilisest arengust, aga jälgib samal ajal kultuurile omaseid ajaloolis-religioosseid mustreid.

SOTSIAALSETE REPRESENTATSIOONIDE TEOORIA VÄÄRTUSTE MUUTUMISEST

Väärtuste muutuse käiku aitab lähemalt avada arusaam, mille järgi kasutavad inimesed ühiskonnas toimuvate sündmuste kollektiivseks mõtestamiseks konsensuslikke seisukohti ehk varasemate teadmiste ja minevikukogemuste alusel välja kujunenud sotsiaalseid representatsioone (Rämmer 1997). Nad ei kujune mitte niivõrd individuaalsel tasandil toimuva mõtlemise kaudu, vaid kollektiivses mõttevahetuses, mille käigus inimestevahelises kommunikatsioonis kaalutakse erinevaid selgitusi ühiskonnas toimuvale (Bar-Tal 2000; Flick 1998; Marková 2012; Moscovici 1984; Verkuyten 2006; Wagner 1998, 2015; Wagner jt 2018).

Olemuselt kujutavad sotsiaalsed representatsioonid endast kollektiivseid mõttemalle kiirete ühiskondlike muutuste mõtestamiseks (Sztompka 2004). Kollektiivsed mõttemallid on inimeste kommunikatsioonis minevikukogemuste alusel kujunenud mõttemustrid, mis selgitavad, kuidas ühiskonnas toimuvad sündmused paigutuvad olemasolevasse tõlgendusskeemi.

Tänapäeva ühiskonnas valitsevate representatsioonide kujunemisel on olulise tähtsusega nende sotsiaalne kontekst (Duveen 2000).

Hegemoonilised, emantsipeerunud ja poleemilised representatsioonid

Serge Moscovici (1984, 1988) liigitab intensiivse inimestevahelise kommunikatsiooni käigus kujunenud representatsioonid nende sisu järgi kolme tüüpi. Kogu ühiskonnas domineerivatele arusaamadele osutades räägib ta *hegemoonilistest representatsioonidest*, mida peetakse enesestmõistetavateks teadmata, et sama nähtuse kohta võib olla ka teisi representatsioone. Enamasti ei jaga sotsiaalseid representatsioone siiski kogu ühiskond, vaid eri rühmades on kujunenud välja nende minevikukogemuste ja huvide kujundatud seisukohad. Näiteks on sellistes poliitilistes küsimustes nagu ajaloomälu representatsioonid poleemilised või isegi heteroreferentsiaalsed ehk dialoogis teiste rühmade representatsioonidega (Raudsepp, Wagner 2012; Wagner jt 2017). Selline dialoogilisus selgitab ka representatsioonide teisenemist. Mida mitmekesisem on ühiskond, seda rohkem esineb poleemilisi representatsioone. Pluralistlikus ühiskonnas teavad inimesed tihtipeale, et neile enesestmõistetav ei pruugi seda olla teistele rühmade liikmetele. Representatsioonide enesestmõistetavus on suuresti emotsionaalne. Näiteks tunduvad paljude eestlaste jaoks teatavad sotsiaalse mälu sisud väga enesestmõistetavad. Samal ajal on nad teadlikud ka teiste rühmade (venelaste, lääne-eurooplaste) muudest, sageli n-ö ekslikest representatsioonidest samade sündmuste kohta. Kolmanda liigina toob Moscovici välja ühisosa omavad ja osaliselt üksteist täiendavad *emantsipeerunud representatsioonid*. Üks tema loodud teooria tugevustest ongi representatsioonide mitmekesisuse ja enesestmõistetavuse samaaegsuse käsitlemine, mis võimaldab selgitada nii väärtuste kujunemist kui ka nende fragmenteeritust.

Individuaalsete seiskohtade kujunemine sotsiaalses diskursuses

Igapäevaelu mõtestamisel osaleb ka ajakirjandus, mille osalusel toimuva kommunikatsiooni käigus antakse oluliseks peetavate arusaamade ja minevikukogemuste alusel tähendus ümbritseva keskkonna eri aspektidele. Sotsiaalsete representatsioonide teooria tähtsus seisneb indiviidi ja kollektiivse tasandi ühendamises, neid võib käsitada "sillana indiviidi meele ja rühma vahel, kuhu ta kuulub" (Sakki jt 2017: 104). Sotsiaalsed representatsioonid kujutavad endast individuaalseid arvamusi ja hoiakuid ühiskondlike tegurite alusel organiseerivaid printsiipe (Doise jt 2013; Moscovici 1963, 1984). Sotsiaalsel representatsioonil saab välja tuua nii individuaalsed aspektid (koosneb omavahel seostatavatest väidetest, see on omandanud metafoorilise või ikoonilise kuju, sellel on oluline koht inimese sotsiaalses identiteedis), aga ta on samal ajal ka osa sotsiaalsest diskursusest (Raudsepp 2002, 2005). Sotsiaalsete representatsioonide jagatus kujundab ka individuaalseid seisukohti. Individuaalsed seisukohad on alati mõjutatud kontekstist, sest niipea kui inimesed saavad teadlikuks teiste arvamusest, teisenevad ka nende seisukohad (Elcheroth jt 2011). Suur osa sellisest kommunikatsioonist on implitsiitne, mis võimaldab kiiresti mõista sama märgisüsteemi jagavate mõttekaaslaste seisukohti ja sõnastada julgemalt enda omi. Sotsiaalsed representatsioonid on tundmatu tuttavaks teisendamise mehhanismid, mis kujundavad väärtusi ja hoiakuid ning mida viimased samal ajal ka ise vormivad (Bergman 1998).

Ankurdamine ja objektiveerimine

Serge Moscovici (1984, 2000) kirjeldab representatsioonide kujunemist lähemalt kahe lähedase kommunikatsiooniprotsessi, *ankurdamise* ja *objektiveerimise* kaudu, mille tagajärjel varem tundmatu teisendatakse tähenduse andmise kaudu tuttavaks. Uut ja tundmatut tajutakse esmalt segadusse ajava ja ähvardavana ning seda püütakse teiste mõttekaaslaste rühma kuuluvate inimestega arutledes mõtestada ja tuttavate arusaamade hulka sobitada.

Sobivaid tähendusi otsitakse varasemast tuntud, tuttavate representatsioonide hulgast. Ankurdamine seisneb uudsete sotsiaalsete stiimulite võrdlemises käepäraste, kultuurikeskkonnas käibivate kategooriatega ja neile nimede andmises. Objektiveerimine tähendab võõraste abstraktsete mõistete tuttavaks, kindlakujuliseks kujundiks teisendamist.

Kognitiivne polüfaasia

Kiirete sotsiaalsete muutuste puhul tuleb sageli ette ka olukordi, kus samad indiviidid, institutsioonid või kogukonnad on võtnud omaks erinevad, aeg-ajalt vastuollu minevad mõtlemisstiilid, tähendused ja tavad (Jovchelovitch 2008; Wagner jt 2000). Sellist seisundit nimetatakse sotsiaalsete representatsioonide teoorias *kognitiivseks polüfaasiaks*. Erinevalt Michael D. Kennedy (2002) siirdekultuuri lähenemisest ei kujuta kognitiivne polüfaasia endast indiviidide rumalust ega vigast mõtlemist, vaid kirjeldab olukorda, kus erineva loogika alusel välja kujunenud tavaarusaamad pakuvad indiviididele ja kogukondadele igapäevaseks toimetulekuks ning ühiskonnas toimuva mõtestamiseks vajalikke retsepte. Kognitiivse polüfaasia näide võiks olla samaaegne juhindumine omavahel vastuollu minevatest nõukogudeaegsetest ja liberaalses ühiskonnas toimetuleku retsepte andvatest kollektiivsetest mõttemallidest kiireid muutusi läbi elavas siirdeühiskonnas.

VÄÄRTUSTE MUUTUSED LÄÄNE HEAOLUÜHISKONDADES

Väärtused võivad peegeldada sotsiaalseid muutusi ja mõjutada nii nende suunda kui ka kiirust (Schwartz 2007). Ronald Inglehart selgitab üleilmseid väärtuste muutusi majandusarengu poolt tagant tõugatud üleüldise jõukuse ning kindlustunde kasvuga, mille tagajärjel erinevate minevikukogemustega ühiskondade kultuuritraditsioonid moderniseeruvad. Arvukates töödes (nt Inglehart 2002; Inglehart, Baker 2000) on ta põhjalikult analüüsinud eneseväljenduslike väärtuste võidukäiku Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika ühiskondades sõjajärgse kiire heaolu kasvu tingimus-

tes sotsialiseerunud põlvkondade väärtushinnangute muutumise kaudu. Kuna sõjajärgsel ajal sündinud *baby boomers*'ite põlvkonnas aset leidnud laiaulatuslik eneseväljenduslike väärtuste tähtsuse tõus kinnistus ka hiljem sündinud põlvkondade väärtuste eelistustes, siis annab see talle alust rääkida laiaulatuslikust kultuurimuutusest.

Tööstusrevolutsiooni vedava majandusarengu käigus suurenes esmalt ilmalik-ratsionaalsete väärtuste tähtsus ja seejärel tõusis Lääne heaoluühiskondades ka eneseväljenduslike väärtuste osakaal. Tema sõnul toetavad soodsad elutingimused selliste eneseväljenduslike väärtuste edenemist, mis seavad individuaalse vabaduse ettepoole kollektiivsest distsipliinist, eripalgelisuse grupikonformismist, kodanikuautonoomia riiklikust sunnist.

Samas ei viinud eneseväljenduslike väärtuste esiletõus (individuaalse vabaduse eelistamine kollektiivsele distsipliinile, suurem erinevuste sallimine, väljendusvabaduse tähtsustamine, poliitiliste- ja kodanikuvabaduste rõhutamine, usaldus kaasinimeste vastu) erinevates ühiskondades valitsevate väärtushinnangute sulandumisele, vaid kultuuritraditsioonid moderniseerusid, mille tagajärjel säilisid väärtushinnangute erinevused eri riikides.

Kui Ingleharti varasemad tööd (Inglehart 2002; Inglehart, Baker 2000) kirjeldasid senisest suuremas avatuses uutele ideedele ja suuremas vähemuste sallivuses seisnevate eneseväljenduslike väärtuste juurdumist majanduslikku ja füüsilist turvatunnet sõjajärgsetel kümnenditel enesestmõistetavaks pidama hakanud heaoluühiskondades, siis hiljem pöörab ta oma kultuurilise evolutsiooni käsitluses (Inglehart 2018; Norris, Inglehart 2019) tähelepanu ka viimastel kümnenditel süvenevale vastassuunalisele protsessile, mida tõukab tagant suurenenud ebakindlustunne, mis kutsub inimestes esile joondumist tugevate liidrite taha, süvendab grupisisest solidaarsust, grupinormide jäika järgimist ning polariseerumist *meie* ja *nende* vahel. Kuigi majanduskasv jätkus ka pärast 1975. aastat, on tema sõnul saanud süveneva ebavõrdsuse tõttu sellest osa vaid kõige jõukam osa ühiskonnast. Suurem osa ühiskonnast, eriti madalamalt haritud inimesed, on omal nahal kogenud kahanevat eksistentsiaalset turvatunnet, mis on tema sõnul toitnud poolehoidu sellistele võõrapelglikele ja populistli-

kele nähtustele nagu Brexit, Prantsusmaa Rahvusrinne ja Donald Trumpi esiletõus USA vabariiklikus parteis.

Ronald Inglehart selgitab poolehoidu populistlikele autoritaarsetele liikumistele tagasilöökidega sõjajärgsetel kümnenditel eneseväljenduslikke väärtusi edendanud kultuurilises muutuses. Kui tollal toetasid eelkõige vanemad, noorematest märksa rohkem ebakindlust kogenud põlvkonnad võõraid pelgavaid autoritaarseid parteisid, siis viimastel kümnenditel on heaolu suurenemisest saanud osa vaid jõukam osa ühiskonnast ning üha rohkem inimesi on pidanud tunnistama reaalse sissetuleku ja töökohakindluse vähenemist ning rohkearvulist sisserändajate ja põgenike tulva. Suurenenud poolehoidu populistlikele autoritaarsetele liikumistele põhjendab ta kultuurilise muutuse vähikäiguga ning varasemast kõrgemat toetust neile liikumistele viimastel kümnenditel kahanenud eksistentsiaalse turvatundega.

Muutusi Lääne ühiskondade valimiseelistustes põhjendab ta väärtuste muutusest põhjustatud muudatustega vasakpoolsete parteide sõnastatud eesmärkides. Paradoksaalsel kombel on seda põhjustanud eneseväljenduslikke väärtusi edendanud kultuuriline muutus. Ühiskondliku heaolu kasvades kerkisid postmateriaalsete väärtuste edenedes tavapäraselt vasakpoolsema suundumusega parteide tegevuskavades sissetulekute ümberjagamise asemel aegamööda esiplaanile hoopis mittemajanduslikud teemad. See ning teistsuguse kultuuri ja religiooniga inimeste hoogustunud sisseränne kutsusid esile reaktsiooni, mille tagajärjel enamik töölisklassist nihkus hoopis paremtiivale traditsioonilisi väärtusi kaitsma. Seetõttu on klassikuuluvusest ja sissetulekutest olulisemaks poliitiliste eelistuste veelahkmeks saanud hoopis sellised kultuurilised vaidlusküsimused nagu suhtumine aborti ja samasooliste abielusse. Ingleharti sõnul otsustas suhtumine nendesse küsimustesse ka USA viimaste presidendivalimiste tulemuse, kus valged töölisklassi esindajad andsid hääle Trumpile. Seetõttu võib öelda, et valijaskonna klassipõhine polaarsus on asendunud väärtustepõhise polaarsusega.

MUUTUSED EESTLASTE VÄÄRTUSTES

Süstemaatiline väärtuste uurimine Eestis sai alguse 1966. aastal, kui esimest korda analüüsiti koolilõpetajate tööväärtusi (Titma 2002). Kõige põhjalikuma ülevaate väärtustest nii nõukogude ajal kui ka Eesti iseseisvuse taastamise järel väärtustes aset leidnud muutustest annab Jüri Saarniidu (1998a, 2000) tööorientatsioonide alusel koostatud võrdlev analüüs, mis keskendub eriti põhjalikult süstemaatilistele nihetele, mis leidsid aset noorte väärtusteadvuses kiirete ühiskondlike muutuste ajal. 1960. ja 1970. aastate noori iseloomustas nende tööväärtuste hierarhiate suhteline püsikindlus. Tollal valitsesid kutseväärtuste hierarhias üldkultuurilise ja kutsealase enesearendamise ning eneseväljendusega seotud väärtused. Veidi vähem tähtsustati altruistlikke väärtusi, kolmandale kohale jäid ainelised väärtused ja kõige vähem hinnati sotsiaalse positsiooniga seotud väärtusi.

1980. aastate algul hakkasid iga uue põlvkonna sotsialiseerumisel nende väärtusteadvuses ilmnema aga süstemaatilised ja kindlasuunalised nihked, mis jätkusid ka nende edasisel eluteel (Helemäe jt 1995; Saarniit 1998a, 2000; Titma, Helemäe 1996). Esimeste nõukogude aja järgsete uuringute tulemused osutavad järsult suurenenud muutustele väärtuste hierarhias. 1990. aastate alguse noored hindasid altruistlikke väärtusi (võimalus olla ühiskonnale kasulik) veelgi vähem. Samal ajal on nende jaoks muutunud olulisemaks sotsiaalse positsiooniga seotud väärtused (ametitega kaasnev prestiiž, karjäärivõimalused) ja eriti ainelise heaoluga seotu (materiaalne kindlustatus). Samuti väärtustatakse rohkem töökoha olemasolu, aga ka elus kergemalt läbilöömise võimalusi ja füüsiliselt kerge töö saamist.

Selliseid tööväärtuste hierarhias toimunud muutusi nimetab Jüri Saarniit väärtusteadvuse individualistliku pragmatiseerumise protsessiks. Individualistlikkust iseloomustab ta kahe vastassuunalise suundumuse kaudu. Ühelt poolt on noorematel põlvkondadel vähenenud orienteeritus ühiskondlikule altruismile. Teisalt on tõusnud isikliku ainelise heaolu ja karjääriga seotu tähtsus. Pragmatiseerumiseks nimetab ta aineliste ja üldkultuuriliste väärtuste tasakaalu muutumist viimaste kahjuks. Selline suundumus on

saanud kinnitust ka teistes tema uuringutes (üliõpilased, linna- ja maanoored, eesti- ja vene noored).

Uuringutest ilmneb, et vene noorte väärtushierarhiad olid 1980. aastate esimesel poolel tunduvalt nõukogulikumad kui eesti noortel. Jüri Saarniidu hinnangul põhjustas seda valitsev normatiivne diskursus. Nõukogude ideoloogia tähtsustas kõrgelt üldkultuurilist arengut, isiksuse igakülgne areng oli nõukogude haridussüsteemis seatud ametlikult eesmärgiks. Vene noortel pragmatiseerus väärtusteadvus pärast Nõukogude Liidu lagunemist märksa kiiremini kui eestlastel. Selle tulemusena olid tööväärtuste rahvuslikud erinevused 1992. aasta koolilõpetajate hulgas juba tunduvalt väiksemad kui 1983. aastal. 2007. aastal Tallinnas korraldatud noorteuuringust selgus, et hoolimata mõõdukast eneseväljenduslike väärtuste tähtsuse tõusust valitsevad noorte maailmapildis endiselt siirdeajal esiplaanile tõusnud pragmaatilise iseloomuga ainelised väärtused (Rämmer 2009; Taru jt 2008). Samal ajal näitavad Ronald Ingleharti uuringute tulemused, et Lääne heaoluühiskondades on muutuste üldsuund olnud vastupidine: seal toimus üleminek materialistlikult väärtussüsteemilt postmaterialistlikule (Inglehart 2006; Inglehart, Baker 2000; Saarniit 1998a).

EESTLASTE VÄÄRTUSED RAHVUSVAHELISES KONTEKSTIS

Eesti on osalenud Ronald Ingleharti (2006) juhitud maailma väärtuste uuringus alates 1990. aastast, andmeid koguti ka 1996., 1999., 2008., 2011. ja 2018. aastal. Need võimaldavad analüüsida, kas ja kuivõrd on muutunud Eesti elanike hinnangute asukoht teiste riikide elanike eelistuste suhtes maailma väärtuste kaardil rohkem kui kahekümne aasta jooksul toimunud kiire ühiskondliku arengu käigus (Lagerspetz, Vogt 2013; Lauristin, Vihalemm 2017).

Inglehart märgib, et kommunistliku ülevõimu all elamise kogemus on vajutanud nende ühiskondade liikmete väärtustele tugevama jälje kui varem pikka aega sotsiaalseid norme kujundanud religioosne traditsioon, mille alusel saab näiteks ajalooliselt

protestantlike ja katoliiklike riikide elanike väärtuseelistuste süstemaatilisi erinevusi välja tuua. 1990. aastate alguseks olid nii Eestis kui ka teistes kommunistliku ülevõimu all elanud ühiskondades selgesti välja kujunenud ilmalik-ratsionaalsed väärtused, sest nõukogude võim oli religiooni väljajuurimise poliitikaga suutnud oma kontrolli all olevates ühiskondades ilmalikkust juurutada.[4] Tema uuringud näitavad, et kommunistliku ülevõimu all elamise kogemus on vajutanud tugeva pitseri kõigi endiste sotsialismimaade elanike väärtustele. Ilmalikule maailmapildile vaatamata erinevad nende riikide elanike väärtused heaoluühiskondade liikmete omadest eelkõige turvatunde tähtsustamise poolest. Kui lääneriikides jätkus 1990. aastatel eneseväljenduslike väärtuste võidukäik, siis tegid endiste sotsialismimaade elanike väärtused läbi vastassuunalisi süstemaatilisi muutusi. Inglehart selgitab selliseid väärtusmuutusi sotsialismiajal hädapärast majanduslikku toimetulekut taganud institutsioonide kokkuvarisemisega ja pettumusega sotsialismijärgse ühiskonna arengus. Marc Morjé Howard (2003) lisab neile üleminekuja raskustena veel nõukogude ajal kujunenud vastumeelsuse "vabatahtlikes" organisatsioonides osalemise suhtes ja defitsiidiühiskonnas toimetulekuks vajalike võrgustike düsfunktsionaalsuse muutunud oludes. Aastakümneid ajaloolise mälu kustutamise, vaikiva enamuse loomise ning hirmu külvamise abil kontrollitud ühiskondades elama sunnitud inimeste jaoks (Marková 1997; Sztompka 2004) oli see pöördeline muutus. Sotsialismi kokkuvarisemine langes kokku ka üleilmastumise kiirenemisega (Schwartz, Winkel 2016). Sellal kui sotsialismiaegsete institutsioonide kokkuvarisemise järel kujunenud keeruliste majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste oludega kaasnenud šokk ei suutnud väärata idaeurooplastes juurdunud sekulaar-ratsionaalset maailmavaadet, vähenes siirdeaegse süveneva majandusliku ebavõrdsuse käigus nende riikide elanikes poolehoid eneseväljenduslikele väärtustele ning suurenes vajadus füüsilise ja materiaalse turvatunde järele. Kui Ingleharti (2018: 229) sõnul oli enamikus sotsialismimaades 1980. aasta

[4]Näiteks ei taastatud üheski Kesk-Aasia liiduvabariigis pärast Nõukogude Liidu lagunemist teokraatlikku islamiriiki.

paiku majanduslik ebavõrdsus väike, siis juba 2007. aastaks oli ebavõrdsust näitav Gini indeks Venemaal ja Hiinas kõrgem kui USAs ja Suurbritannias. Kuigi inimesed tajusid radikaalsete majandusreformide järgses üleminekuühiskonnas järsult süvenenud ebavõrdsust, nähti kaugemat tulevikku ikkagi egalitaarse heaoluühiskonnana (Rämmer 1998). Ingleharti (2006) analüüsid näitavad, et mida pikemat aega on ühiskond kommunistliku ülevõimu all elanud, seda väiksem on poolehoid eneseväljenduslikele väärtustele. Kõige rohkem väärtustatakse eneseväljenduslikke väärtusi mitte kunagi kommunistliku ülevõimu all elanud lääneriikides. Märksa madalamalt hinnatakse neid endistes Ida-Euroopa sotsialismimaades ning kõige madalamalt endistes Nõukogude liiduvabariikides. Huvitav on märkida, et Teise maailmasõja ajal Nõukogude Liiduga liidetud Balti riikides väärtustati eneseväljenduslikke väärtusi sellesse aastakümneid kauem kuulunud liiduvabariikidest kõrgemalt.

Ka Rein Taagepera (2003) lisab, et nõukogudejärgsel siirdeajal läänelike institutsioonide ja muude välisvormide kohaldamisega kaasnenud edusammud ei toonud kaasa sügavamaid muutusi väärtussüsteemides. Tuuli Toomere (2001) sõnul suunasid just siirdeaegne tarbimisvõimaluste avardumine ning teisalt ka kuritegevuse ja tööpuuduse tagajärjel vähenenud turvalisus inimeste eelistusi aineliste väärtuste poole. Oluline on märkida, et kuigi nõukogude ideoloogia propageeris mitmeid eneseväljenduse aspekte (Saarniit 2000), põhines idaeurooplaste eneseväljenduslike väärtuste sotsialismiaegne hariduslik kandepind pigem kultuuril ja ideoloogial kui töö muutunud tähendusel nagu lääneriikides. Materiaalsete väärtuste jätkuv ülekaalus olemine Ida-Euroopa ühiskondades ilmnes ka järgmisel kümnendil, pärast Euroopa Liiduga liitumist (Rämmer 2008a, 2008b). Anu Realo (2013) osutab, et alles 2008. aastal kerkisid Eesti elanike eneseväljenduslikud väärtused tagasi siirdeaja alguse tasemele. Hilisemad uuringud osutavad, et siirdeaegsete nihete järel on ühiskonna rahunedes ka väärtuseelistused stabiliseerunud (Lilleoja, Raudsepp 2018).

Eestis aastakümnete jooksul korraldatud väärtusuuringud näitavad, et inimesi ei traumeerinud mitte ainult 1990. aastate alguses teostatud ja inimeste eluviisi tugevalt mõjutanud radikaalsed

majandusreformid, samalaadseid reaktsioone inimeste väärtushinnangutes kutsus esile ka 2008. aasta ülemaailmne majanduskriis. Kõige selgemalt väljendus turvatunde tähtsus suhtumises individuaalsesse saavutuslikkusesse. Laulva revolutsiooni aegses ühiskonnas valitsenud optimismi ajal kõrgelt väärtustatud individuaalse saavutuslikkuse tähtsustamine langes pärast radikaalseid reforme, aga tõusis taas majandusliku elujärje paranedes, kuid langes seejärel eriti järsult ülemaailmse majanduskriisi järel (Rämmer 2017: 86). Sotsiaalsete representatsioonide teooria seisukohast võib öelda, et inimeste väärtushinnangute kujunemisel on otsustava tähtsusega see, mis toimub nende igapäevaelus. Seetõttu pole üllatav, et paljude majanduslikku kitsikusse sattunud inimeste usk individuaalsesse vastutusse oma toimetuleku kindlustamisel asendus veendumusega, et hoopis riik peaks kandma rohkem vastutust nende toimetuleku kindlustamise eest. Samuti suurenes majandusliku elujärje halvenedes poolehoid sissetulekute võrdsema jaotamise suhtes. Sellised hinnangumuutused kinnitavad ka Gustav Ichheiseri (1949: 62) tähelepanekuid Suure Depressiooni meelevalda jäänud inimeste käekäigust: "Miljonitele jätkuva tööpuuduse all kannatavatele ja igapäevaseid äride kokkuvarisemisi ning pangakrahhe nägevatele inimestele oli väga arusaadav, et nad pole oma saatuse peremehed, sest ilmselgelt sõltus nende saatus jõududest, mida nad ei suuda kontrollida."

Kuigi 1990. aastate alguses Eestis läbiviidud reformid olid Kesk- ja Ida-Euroopa radikaalseimad, osutavad reformidejärgsed majanduslikud ja poliitilised näitajad, et Eesti oli kiireimaid muutustega kohanejaid (Linz, Stepan 1996; Norkus 2007). Eestlastele tegid siirdega toimetuleku lihtsamaks sobivad sümbolilised ressursid, nagu mälestused oodatava elukorraldusega haakuvast sõjaeelsest ühiskonnast, võõrkeeleoskus, säilinud kontaktid välismaailmaga (Bennich-Björkman 2008). Enamikust sisserändajatest ja nende järeltulijatest kujunenud venekeelse kogukonna käsutuses selliseid sümbolilisi ressursse polnud (Rämmer 2017). Samas ei saa öelda, et nõukogudejärgsel aja kümnendite jooksul oleks Eestis toimunud väga põhjapanev kultuuriline muutus, sest pärast siirdeaja lõppu ei erinenud enamik väärtushinnangutest selle alguses mõõdetutest. Üheks Eesti eripäraks on ka kõrge

individualism. Individuaalsuse ilminguid eri ühiskondades analüüsinud Pierre Bréchon (2017) eristab individualismi ja individualiseerimise. Tema analüüsid näitasid, et kui eneseväljenduslike väärtuste omaksvõtmises seisnevas individualiseerimises jäävad eestlased Lääne-Euroopa ühiskondadest maha, siis vähemas altruismis ja solidaarsuses ning ükskõiksuses ühiskonnas toimuva vastu seisnevas individualismis edestab Eesti enamikku Euroopa maid.

Kahtlemata on väärtuste muutus inertne ja pikaajaline protsess. Ida- ja Kesk-Euroopa riikide ühiskondlikke muutusi analüüsinud Claus Offe (1991) sõnul toimusid muutused kõige kiiremini poliitikasfääris, ümberkorraldused majanduses võtsid kauem aega ja kõige inertsemate kultuuriliste muutuste kestuseks prognoosis ta inimpõlvi.

Väärtuste dünaamikat näitlikustavad hästi joonisel 1 kujutatud kolme noortepõlvkonna tööväärtused.[5] 1983. aasta koolilõpetajad on enim uuritud elutee tõttu tuntud "võitjate põlvkonnana" (Rämmer 2017; Titma 2002); siirdeaegsete kiirete sotsiaalsete muutuste ajal ellu astunud noorte väärtused on reaktsioonina elutingimuste muutustele pragmatiseerunud (Rämmer 2005; Saarniit 2000) ning nõukogudejärgsel ajal sotsialiseerunud noorte väärtused esindavad tänapäeva noorte väärtusi.

Jooniselt näeme, et erinevates sotsiaalsetes oludes ellu astunud noorte väärtuseelistuste nihked kajastavad ühiskondlikke muutusi. Võrreldes 1980. aastate algusega olid nii 1990. aastate lõpu koolinoorte kui ka nende praeguste eakaaslaste jaoks endiselt olulisemate töövaliku kriteeriumite hulgas materiaalne turvatunne (teenimisvõimalused ja töökoha kindlus). Pragmatiseerunud väärtused avalduvad ka siirdeajal ühiskonnas valitsema pääsenud edukultust esindavates kõrgetes hinnangutes ühiskondlikule prestiižile ja karjäärivõimalustele. Viimasel kümnendil tõusnud hinnangud tööl avanevale võimalusele pidevalt ennast täiendada ja oma võimeid rakendada osutavad ka eneseväljenduslike väärtuste tähtsuse tõusule tänapäeva noorte seas. Viimast võib selgitada eelkõige tasapisi paranema hakanud elustandardi ja stabiilse-

[5]Põhjalikum ülevaade on esitatud Rämmer 2018.

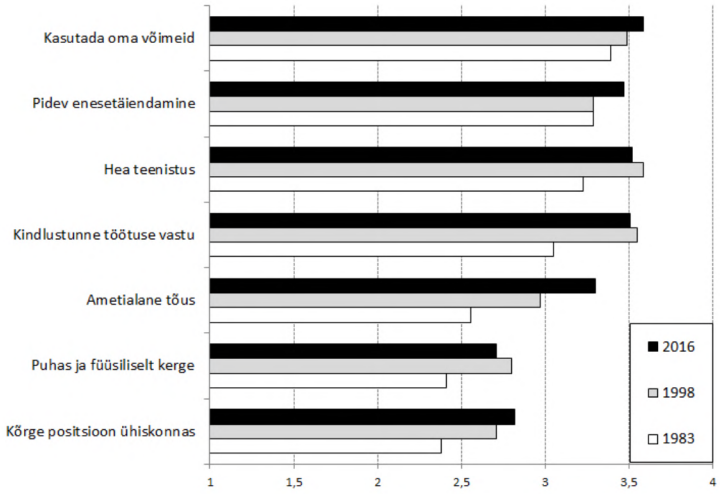

Joonis 1. Muutused koolinoorte tööväärtustes 1983–1998–2016. Skaala: 1 — tähtsusetu … 4 — väga tähtis.

te elutingimustega. Kui "võitjate põlvkonna" väärtused kujunesid välja üha kiiremini stagneeruva nõukogudeaja lõpuaastatel, siis noorima põlvkonna arusaamad nende vanemate noorusajal eneseteostust piiranud nõukogude aja olustikuga on kujunenud vanemate põlvkonna käest kuuldu alusel.

KOKKUVÕTE: KUIDAS SELGITADA VÄÄRTUSTE KUJUNEMIST?

Sotsiaalpsühholoogilisest vaatevinklist võib öelda, et sotsiaalne tunnetus kujutab endast kas kogu ühiskonda või selle suuremaid alaosasid hõlmavat sotsiaalselt oluliseks peetavate nähtuste ühise mõtestamise protsessi (Rämmer 2017: 15). Väärtuste kujunemine on kahtlemata sotsiaalse tunnetuse keskseks küsimuseks. Sellesse on kaasatud nii individuaalse kui kollektiivse tasandi protsessid. Ühiskonda sotsialiseerudes õpib laps vahet tegema hea ja kurja vahel ning tundma ära täiskasvanute maailmas heaks kii-

detud teguviise. Geert Hofstede (2001) sõnul omandatakse väärtused teismeeas. Erinevatesse kooslustesse kuulumiseks (nt sotsiaalsed grupid, kogukonnad, rahvus) tuleb kohanduda nendes aktsepteeritud põhimõtete ja normidega. Ühiskonnas valitsevatesse väärtustesse on tugeva jälje vajutanud minevikukogemused. Üksmeelsed väärtused teisenevad samuti inimeste kommunikatsiooni käigus, kui varasemate arusaamadega ühitamatuna tunduvad uued teadmised, sündmused ja nähtused seostatakse olemasolevate tõekspidamistega. Tähenduse loomise käigus omandavad enesestmõistetavused sageli metafoorse kuju. Selliste protsesside tagajärjel kujunenud konsensuslikud arusaamad väljendavad nii ihaldatavaks peetavaid eesmärke kui ka nende poole püüdlemiseks õigeks peetavaid viise. Tulenedes muutuvates oludes hakkama saamisele suunatud inimolemuse paindlikkusest, ei ole väärtused pikemas ajaperspektiivis püsivad, vaid peegeldavad kohastumisi. Kui üksmeelsed arusaamad tekivad ja muutuvad ainult inimeste igapäevaelu kogemustest ajendatud mõttevahetuse käigus, siis pärast internaliseerimist ehk väliste sotsiaalsete väärtuste sisemiseks muutmist saavad nendest juba indiviiditasandi nähtused, mis väljenduvad nii inimese sotsiaalses identiteedis kui ka hoiakutes. Tähendust loov diskursiivne protsess ei tarvitse jääda mitte ainult sõnaliseks, ka iga kehaline tegevus kannab edasi tähendusi teistele sotsiaalsetele subjektidele. Kuna sellistes mõttevahetustes kaalutakse erinevaid seisukohti, siis võib eelkõige kiirete sotsiaalsete muutuste ajal tekkida olukordi, kus samad inimesed juhinduvad ühiskonnas toimuva selgitamisel sageli erinevatest oludest omandatud ning omavahel vastukäivate minevikukogemuste alusel kujunenud teadmistest. Selline kognitiivne polüfaasia kaldubki ilmnema just muutlikes oludes, püsikindlas keskkonnas on ka väärtussüsteem palju konsensuslikum.

Eestlaste väärtussüsteemi on tugevasti kujundanud kuulumine protestantlikku kultuuriruumi ja hilisem kommunistliku ülevõimu all elamise kogemus. Sõjajärgsel ajal venekeelsetest piirkondadest Eestisse elama asunud inimeste maailmapilti on varem vorminud õigeusk ja ka pikem kommunistliku ülevõimu all elamise kogemus. Sellegipoolest näitavad võrdlevad väärtushinnangute analüüsid (Rämmer 2017), et nõukogudejärgse siirdeaja

jooksul muutusid ühiselt läbielatud radikaalsete reformide tagajärjel mitmed eestlaste ja eestivenelaste väärtushinnangud sarnasemaks. Näiteks langes nii pärast 1990. aastate alguse šokireforme kui ka 2008. aasta üleilmse majanduskriisi järel individuaalse saavutuslikkuse väärtustamine, samuti vähenesid siirdeajal eesti ja vene noorte tööväärtuste erinevused. Seega leidis siingi kinnitust, et igapäevastel elutingimustel on väärtuste kujunemisel oluline osa. Väärtuste kujunemist mõjutasid ka sugu ja haridus. Kõrgem haridus andis siirdeaja muutustega toime tulekuks olulise eelise, samuti käis paremini meeste käsi. Kõige paremini tulid siirdega toime kõrgharidusega mehed. Samal ajal ei saa öelda, et nõukogudejärgse siirdeaja jooksul oleks toimunud väga põhjapanev kultuuriline muutus, sest paljud väärtushinnangud ei erinenud pärast siirdeaja lõppu selle alguses valitsenutest.

Kirjandus

Augoustinos, Martha, Iain Walker 1995. *Social Cognition: An Integrated Introduction*. London: Sage

Augoustinos, Martha, Iain Walker, Ngaire Donaghue 2014. *Social Cognition: An Integrated Introduction*. 3rd ed. London: Sage

Bar-Tal, Daniel 2000. *Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis*. Thousand Oaks, Calif.: Sage

Basáñez, Miguel E. 2016. *A World of Three Cultures: Honor, Achievement and Joy*. With foreword by Ronald F. Inglehart. New York: Oxford University Press

Bennich-Björkman, Li 2008. *Political Culture under Institutional Pressure: How Institutional Change Transforms early Socialization*. New York—Basingstoke: Palgrave Macmillan

Bergman, Manfred Max 1998. Social representations as the mother of all behavioural pre-dispositions?: Notes on the relations between social representations, attitudes and values. — *Papers on Social Representations*, Vol. 7, pp. 77–83

Bohl, Vivian. 2011. Sotsiaalne tunnetus kui hübriidelevant. — Bruno Mölder, Jaan Kangilaski (koost. ja toim.). *Filosoofia ja analüüs: Analüütilise filosoofia seminar 20*. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, lk 219–258

B r é c h o n, Pierre 2017. Individualization and individualism in European societies. — Pierre Bréchon, Frédéric Gonthier (eds.). *European Values: Trends and Divides over Thirty Years.* (European values studies; Vol. 17.) Leiden—Boston: Brill, pp. 232–253

D o i s e, Willem, Alain C l é m e n c e, Fabio L o r e n z i - C i o l d i 2013. *The Quantitative Analysis of Social Representations.* (European monographs in social psychology.) Transl. by Julian Kaneko. London—New York: Routledge

D u v e e n, Gerard 2000. Introduction: The power of ideas. — Serge Moscovici. *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Ed. by Gérard Duveen. Cambridge: Polity Press, pp. 1–17

E l c h e r o t h, Guy, Willem D o i s e, Stephen R e i c h e r 2011. On the knowledge of politics and the politics of knowledge: How a social representations approach helps us rethink the subject of political psychology. — *Political Psychology*, Vol. 32, No. 5, pp. 729–758

F l i c k, Uwe 1998. Everyday knowledge in social psychology. — Uwe Flick (ed.). *The Psychology of the Social.* Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press, pp. 41–59

H e l e m ä e, Jelena, Rein M u r a k a s, Ellu S a a r, Mikk T i t m a, Ilze T r a p e n z i e r e 1995. *Paths of a Generation: 1983–1989–1993: Overview of the Longitudinal Research Project of Secondary School Graduates of 1983 in Belarus, Estonia, Kazakhstan, Latvia, Lithuania, Moldova, Russia, Tajikistan, Ukraine.* Minsk: Academy of Sciences

H e i d m e t s, Mati 2007. Kus on Eesti? — Mati Heidmets (toim.). *Eesti inimarengu aruanne 2006*. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus, lk 108–118

H i t l i n, Steven, Jane Allyn P i l i a v i n 2004. Values: Reviving a dormant concept. — *Annual Review of Sociology*, Vol. 30, pp. 359–393

H o f s t e d e, Geert 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations.* 2nd ed. Thousand Oaks, Calif.: Sage

H o w a r d, Judith A., Daniel G. R e n f r o w 2006. Social cognition. — John DeLamater (ed.). *Handbook of Social Psychology.* (Handbooks of Sociology and Social Research.) Massachusetts—New York: Springer, pp. 259–282

H o w a r d, Marc Morjé 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge, U.K.; New York, NY: Cambridge University Press

H o w a r t h, Caroline 2011. Representations, identity, and resistance in communication. — Derek Hook, Martin W. Bauer, Bradley Franks (eds.). *Social Psychology of Communication*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 153–168

H o w a r t h, Caroline, Catherine C a m p b e l l, Flora C o r n i s h, Bradley F r a n k s, Lucia G a r c i a - L o r e n z o, Alex G i l l e s p i e, Ilka G l e i b s, Isabelle G o n c a l v e s - P o r t e l i n h a, Sandra J o v c h e l o v i t c h, Saadi L a h l o u, Jenevive M a n n e l l, Tom R e a d e r, Chris T e n n a n t 2013. Insights from societal psychology: A contextual politics of societal change. — *Journal of Social and Political Psychology*, Vol. 1, No. 1, pp. 364–384

I c h h e i s e r, Gustav 1949. Misunderstandings in human relations: A study in false social perception. — *American Journal of Sociology*, Vol. 55, No. 2 (Supplement)

I n g l e h a r t, Ronald F. 2002. Kultuur ja demokraatia. — Lawrence E. Harrison, Samuel Huntington (toim.). *Kultuur on tähtis: Kuidas väärtushinnangud kujundavad inimarengut*. Tlk Kristi Saks. Tallinn: Pegasus, lk 78–95

I n g l e h a r t, Ronald F. 2006. East European value systems in global perspective. — Hans-Dieter Klingemann, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.). *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. (Routledge research in comparative politics.) London—New York: Routledge, Taylor & Francis Group, pp. 67–84

I n g l e h a r t, Ronald F. 2018. *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World.* Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press

I n g l e h a r t, Ronald F., Wayne E. B a k e r 2000. Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. — *American Sociological Review*, Vol. 65, No. 1, pp. 19–51

J o v c h e l o v i t c h, Sandra 2008. The rehabilitation of common sense: Social representations, science and cognitive polyphasia. — *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 38, No. 4, pp. 431–448

K a l m u s, Veronika 2010. Eesti elanike väärtusmustrid. — Marju Lauristin (toim.). *Eesti inimarengu aruanne 2009*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 114–116

K a l m u s, Veronika, Triin V i h a l e m m 2017. Väärtused ja identiteedid. — Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Triin Vihalemm (toim.). *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: Uuringu*

"Mina. Maailm. Meedia" 2002–2014 tulemused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 111–138

K e n n e d y, Michael D. 2002. *Cultural Formations of Postcommunism: Emancipation, Transition, Nation, and War.* (Contradictions 15.) Minneapolis: University of Minnesota Press

L a g e r s p e t z, Mikko, Henri V o g t 2013. Estonia. — Sten Berglund, Joakim Ekman, Kevin Deegan-Krause, Terje Knutsen (eds.). *Handbook of Political Change in Eastern Europe.* (Elgar original reference.) Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar, pp. 51–84

L a u r i s t i n, Marju, Peeter V i h a l e m m 2017. Eesti tee stagnaajast tänapäeva: Sotsiaalteaduslik vaade kolme aastakümne arengutele. — Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Triin Vihalemm (toim.). *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: Uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002–2014 tulemused.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 61–95

L e B o n, Gustave 1936. *Hulkade psühholoogia.* (Filosoofiline seeria nr 3.) Tlk Kusta Martinson [Mannermaa]. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus

L i l l e o j a, Laur, Maaris R a u d s e p p 2018. Changes in value structure among Estonian majority and Russian-speaking minority in post-socialist Estonia. — Nadezhda Lebedeva, Radosveta Dimitrova, John W. Berry (eds.). *Changing Values and Identities in the Post-Communist World: Societies and Political Orders in Transition.* (Societies and Political Orders in Transition.) Cham: Springer, pp. 67–83

L i n z, Juan J., Alfred C. S t e p a n 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe.* Baltimore: Johns Hopkins University Press

L o p e s, Claudia Abreu, George G a s k e l l 2015. Social representations and societal psychology. — Gordon Sammut, Eleni Andreouli, George Gaskell, Jaan Valsiner (eds.). *Handbook of Social Representations.* (Cambridge handbooks in psychology.) Cambridge: Cambridge University Press, pp. 29–42

M a i o, Gregory R. 2017. *The Psychology of Human Values.* (European monographs in social psychology.) London—New York: Routledge, Taylor & Francis Group

M a r k o v á, Ivana 1997. The individual and the community: A postcommunist perspective. — *Journal of Community and Applied Social Psychology*, Vol. 7, No. 1, pp. 3–17

M a r k o v á, Ivana 2012. Social representations as anthropology of culture. — Jaan Valsiner (ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. (Oxford library of psychology.) Oxford: Oxford University Press, pp. 487–509

M o s c o v i c i, Serge 1963. Attitudes and opinions. — *Annual Review of Psychology*, Vol. 14, pp. 231–260

M o s c o v i c i, Serge 1984. The phenomenon of social representations. — Robert M. Farr, Serge Moscovici (eds.). *Social Representations*. Cambridge—New York: Cambridge University Press; Paris: Maison des Sciences de l'Homme, pp. 3–69

M o s c o v i c i, Serge 1988. Notes towards a description of social representations. — *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18, No. 3, pp. 211–250

M o s c o v i c i, Serge 2000. *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Ed. by Gérard Duveen. Cambridge: Polity Press

N o r k u s, Zenonas 2007. Why did Estonia perform best?: The north-south gap in the post-socialist economic transition of the Baltic States. — *Journal of Baltic Studies*, Vol. 38, No. 1, pp. 21–42

N o r r i s, Pippa, Ronald F. I n g l e h a r t 2019. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge—New York: Cambridge University Press

O f f e, Claus 1991. Capitalism by democratic design?: Democratic theory facing the triple transition in East Central Europe. — *Social Research*, Vol. 58, No. 4, pp. 865–902

R a u d s e p p, Maaris 2002. *Loodussäästlikkus kui regulatiivne idee: Sotsiaal-psühholoogiline analüüs.* (Tallinna Pedagoogikaülikooli sotsiaalteaduste dissertatsioonid 2.) Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus

R a u d s e p p, Maaris 2005. Why is it so difficult to understand the theory of social representations?. — *Culture and Psychology*, Vol. 11, No. 4, pp. 455–468

R a u d s e p p, Maaris, Wolfgang W a g n e r 2012. The essentially other: Representational processes that divide groups. — Ivana Marková, Alex Gillespie (eds.). *Trust and Conflict: Representation, Culture and Dialogue*. (Cultural dynamics of social representation.) London—New York: Routledge, pp. 105–122

R e a l o, Anu 2013. Väärtused. — Mati Heidmets (toim.). *Eesti inimarengu aruanne 2012/2013: Eesti maailmas.* Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 43–53

R i t z e r, George F. 2014. *Introduction to Sociology*. Second edition. Thousand Oaks: Sage

R e z s o h a z y, Rene 2001. Values, sociology of. — Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Oxford: Elsevier Science Ltd., pp. 16153–16158

R o k e a c h, Milton 1973. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press

R ä m m e r, Andu 1997. Kuidas seletada üldlevinud arusaamade kujunemist. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2582–2620

R ä m m e r, Andu 1998. Kuidas ühiskondlikud muutused mõjutavad sotsiaalseid representatsioone: Ettekujutused ühiskonna kihistumisest. — *Akadeemia*, nr 10, lk 2099–2125

R ä m m e r, Andu 2005. Soolisi ja rahvuslikke erinevusi kahe kümnendi Eesti koolilõpetajate töoväärtustes. — Paul Kenkmann, Jüri Saarniit (koost.). *Põlvkonnad muutuvas ajas*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 45–81

R ä m m e r, Andu 2008a. Teel tagasi Läände: Eestlaste hoiakud ja väärtused post-sovjetlikul ajastul. — Andu Rämmer (toim.). *Vaateid teelahkmelt*. (Sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika aktuaalseid probleeme Eestis 1.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 32–64

R ä m m e r, Andu 2008b. Tööväärtused Eestis Ida- ja Lääne-Euroopa maade võrdluses. — Mare Ainsaar, Dagmar Kutsar (toim.). *Eesti Euroopa võrdlustes = Estonia in European Comparisons*. (Sotsiaalministeeriumi toimetised. Artiklite kogumik; 2008, nr 3.) Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, lk 83–100

R ä m m e r, Andu 2009. Eesti koolinoorte väärtused. — Margit Sutrop, Pille Valk, Katrin Velbaum (koost.). *Väärtused ja väärtuskasvatus: Valikud ja võimalused 21. sajandi Eesti ja Soome koolis*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 83–117

R ä m m e r, Andu 2017. *Sotsiaalse tunnetuse muutused Eesti siirdeühiskonna kontekstis*. (Dissertationes sociologicae Universitatis Tartuensis 16.) Tartu Ülikool: Tartu Ülikooli Kirjastus

R ä m m e r, Andu 2018. Eestlaste väärtustes peegelduvad ajaloolised muutused. — *Postimees: Arvamus ja Kultuur*, 23. II, lk 4–5

R ä m m e r, Andu 2019. Väärtustes peegelduvad ühiskonna kogemused: Eestlaste unikaalses väärtusmaailmas lõikuvad Kesk-, Põhja- ja Ida-Euroopa kultuuriruumide mõjud. — *Sirp*, 5. VII, lk 24–25

S a a r n i i t, Jüri 1998a. Postsotsialistlike väärtuste teooria piirjooni: Eesti noorsoo longituud- ja kordusuurimuste tulemuste üldistus. —

Paul Kenkmann, Jüri Saarniit (koost.). *Longituuduurimused: Kogemusi ja tulemusi.* Tartu: Tartu Ülikool, lk 174–198

S a a r n i i t, Jüri 1998b. Tööorientatsioonide individuaalse püsivuse analüüsi ja tõlgendamise võimalusi longituuduurimustes. — Paul Kenkmann, Jüri Saarniit (koost.). *Longituuduurimused: Kogemusi ja tulemusi*. Tartu: Tartu Ülikool, lk 153–173

S a a r n i i t, Jüri 2000. Väärtusteadvus ja selle muutused. — *Eesti Noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade.* Tallinn: EV Haridusministeerium, lk 217–225

S a k k i, Inari, Rusten M e n a r d, Anna-Maija P i r t t i l ä - B a c k - m a n 2017. Sotsiaaliset representaatiot — yhteisön ja mielen välinen silta. — Antti Gronow, Tuuka Kaidesoja (toim.). *Ihmismielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus, s. 104–129

S c h u m a n, Howard, Jacqueline S c o t t 1998. Generations and collective memories. — *American Sociological Review*, Vol. 54, No. 3, pp. 359–381

S c h w a r t z, Matthias, Heike W i n k e l 2016. *Eastern European Youth Cultures in a Global Context*. New York: Palgrave Macmillan

S c h w a r t z, Shalom H. 2007. Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. — Roger Jowell, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald, Gillian Eva (eds.). *Measuring Attitudes Cross-Nationally*. London: Sage Publications, pp. 169–203

S m i t h, Peter B., Shalom H. S c h w a r t z 1997. Values. — John W. Berry, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Marshall H. Segall (eds.). *Handbook of Cross-Cultural Psychology.* Volume 3: *Social Behavior and Applications*. London: Allyn and Bacon, pp. 77–118

S o r o k i n, Pitirim 1985 (1957). *Social and Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships.* (Social science classics series.) Rev. and abridged in one vol. New Brunswick: Transaction Books

S z t o m p k a, Piotr 2004. The trauma of social change: A case of postcommunist societies. — Jeffrey S. Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil J. Smelser, Piotr Sztompka (eds.). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 155–195

T a a g e p e r a, Rein 2003. Baltimaades valitsevad hoiakud ja korruptsioon maailma kontekstis. — *Akadeemia*, nr 3, lk 601–620

T a r u, Marti, Andu R ä m m e r, Triin R o o s a l u, Epp R e i s k a 2008. *Tallinna õppurite haridus- ja tööväärtused. Tallinna õppuri-*

te eeskujud, õpingu ja tööplaanid: Uuringu aruanne. Tallinn: Eesti Noorsoo Instituut. Vt www.tallinn.ee/g6148s39203 (4.03.2019)

T i t m a, Mikk (toim.) 2002. *30- ja 50-aastaste põlvkonnad uue aastatuhande künnisel.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

T i t m a, Mikk, Jelena H e l e m ä e 1996. Occupational values of Estonian generations. — Mikk Titma, Brian D. Silver, Barbara A. Anderson (eds.). *Estonia's transition from State Socialism: Nationalities and Society on the Eve of Independence.* Part III: *Social and Economic Life. International Journal of Sociology*, Vol. 26, No. 3, pp. 31–52

T o o m e r e, Tuuli 2001. Väärtusorientatsioonide muutused postsotsialistlikes riikides. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2543–2560

T s i r o g i a n n i, Stavroula 2009. *Social Values in Context: A Study of the European Knowledge Society.* Academic theses. London: Institute of Social Psychology of the London School of Economics

T s i r o g i a n n i, Stavroula, George G a s k e l l 2011. The role of plurality and context in social values. — *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 41, No. 4, pp. 441–465

V a n D e t h, Jan W., Elinor S c a r b o r o u g h 1995. The concept of values. — Jan W. Van Deth, Elinor Scarborough (eds.). *The Impact of Values.* (Beliefs in government; Vol. 4.) Oxford: Oxford University Press, pp. 21–47

V a n D i j k, Teun A. 2005. *Ideoloogia: Multidistsiplinaarne käsitlus.* (Culture 2000.) Tlk Merit Karise. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

V e r k u y t e n, Maykel 2006. *The Social Psychology of Ethnic Identity.* (European monographs in social psychology.) New York: Psychology Press

W a g n e r, Wolfgang 1998. Social representations and beyond: Brute facts, symbolic coping and domesticated worlds. — *Culture and Psychology*, Vol. 4, No. 3, pp. 297–329

W a g n e r, Wolfgang 2015. Representation in action. — Gordon Sammut, Eleni Andreouli, George Gaskell, Jaan Valsiner (eds.). *Handbook of Social Representations.* (Cambridge handbooks in psychology.) Cambridge: Cambridge University Press, pp. 12–28

W a g n e r, Wolfgang, Gerard D u v e e n, Jyoti V e r m a, Matthias T h e m e l 2000. "I have some faith and at the same time I don't believe in it" — Cognitive polyphasia and culture change. — *Journal of Community and Applied Social Psychology*, Vol. 10, No. 4, pp. 102–314

W a g n e r, Wolfgang, Nicky H a y e s 2005. *Everyday Discourse and Common-Sense: The Theory of Social Representations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan

W a g n e r, Wolfgang, Katrin K e l l o, Andu R ä m m e r 2018. Making social objects: The theory of social representation. — Alberto Rosa, Jaan Valsiner (eds.). *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology.* 2nd edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 130–147

W a g n e r, Wolfgang, Nicole K r o n b e r g e r, Franz S e i f e r t 2002. Collective symbolic coping with new technology: Knowledge, images and public discourse. — *British Journal of Social Psychology*, Vol. 41, No. 3, pp. 323–343

W a g n e r, Wolfgang, Maaris R a u d s e p p, Peter H o l t z, Ragini S e n 2017. Essence politics: Identity work and stereotyping in intergroup relations. — Caroline Howarth, Elini Andreouli (eds.). *The Social Psychology of Everyday Politics*. London: Routledge, pp. 49–64

ANDU RÄMMER (1964) on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia osakonna 1994, psühholoogiamagister 1998, filosoofiadoktor 2018. Eesti Sotsiaalteadusliku Andmearhiivi projektijuht 1995–2009, Eesti Noorsoo Instituudi projektijuht 2002–2008, TÜ sotsioloogiateadur 2000–2005, sotsioloogialektor 2005–2017. A-st 2015 töötanud analüütikuna TÜ ühiskonnateaduste instituudis ja 2019 TÜ Johan Skytte poliitikauuringute instituudis. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid "Kuidas seletada üldlevinud arusaamade kujunemist" (1997, nr 12, lk 2582–2619) ja "Kuidas ühiskondlikud muutused mõjutavad sotsiaalseid representatsioone: Ettekujutused ühiskonna kihistumisest" (1998, nr 10, lk 2099–2125).

ALBERT GULK. Pall Aafrikasse (2019)

PUHAS LEHT, ÕILIS METSLANE JA KUMMITUS MASINAS

Steven Pinker

Tõlkinud Silver Hein

Praegune aeg on inimteadmiste ajaloos erakordne. Teadus on sadade aastate vältel muutunud järjest ühtsemaks ja sidusamaks — areng, mille kirjeldamiseks kasutas bioloog Edward O. Wilson hiljuti mõistet *consilience*, sõna-sõnalt "kokku hüppamine" (Wilson 1998; vt ka Tooby, Cosmides 1992).

1755. aastal kirjutas Samuel Johnson, et ei tohiks arvata, nagu muudaks tema *Sõnaraamat* "kõige sublunaarse olemust ning vabastaks maailma otsekohe rumalusest, edevusest ja teesklusest". Vähesed inimesed mõistavad tänapäeval, mida ta mõtles sõnaga "sublunaarne", sõna-sõnalt "kuualune". See oli vihje iidsele uskumusele, et rikkumatu, seaduste järgi toimiv, muutumatu kosmos meie kohal on jäigalt eraldatud selle all olevast kasimatust, kaootilisest maast. Niisugune jaotus oli iganenud juba siis, kui Johnson selle kirja pani; Newton oli näidanud, et jõudusid, mis tõmbavad õuna maapinna poole ja hoiavad Kuud selle orbiidil ümber Maa, saab seletada ühtede ja samade seaduste abil.

Maa ja taeva vahelise müüri kokkuvarisemisele järgnes kunagi niisama tugeva (ja praeguseks niisama unustatud) loova mine-

---

Yale'i ülikoolis 20. ja 21. aprillil 1999 sarjas "Tanneri loengud inimväärtustest" peetud ettekanne.

Avaldame autori loal.

viku ja staatilise oleviku vahelise müüri kokkuvarisemine. Charles Lyell näitas, et tänapäeva Maad on tohutult pika aja jooksul kujundanud igapäevane erosioon, maavärinad ja vulkaanid. Ka elus ja eluta asjad ei asusta enam eraldi sfääre. William Harvey näitas, et inimkeha on masin, mis töötab hüdraulika ja muudel mehaanika põhimõtetel. Friedrich Wöhler näitas, et eluaines ei ole maagiline võdisev geel, vaid selle moodustavad tavalised keemiaseadusi järgivad ühendid. Darwin näitas, kuidas elu hämmastav mitmekesisus ja kõikjal nähtavad märgid selle heast kavatisest võisid tekkida paljunevate organismide seas valitseva loodusliku valiku füüsilise protsessi tulemusena. Gregor Mendel ning seejärel James Watson ja Francis Crick näitasid, kuidas paljunemist ennast saab mõista füüsilise nähtusena.

Kuid üks hiiglaslik lõhe inimteadmiste maailmas on siiski püsima jäänud. Samal ajal kui teised inimteadmisi lahutavad müürid on juba ammu kokku varisenud, on ometi säilinud sellised arvestatavad dihhotoomiad nagu bioloogia *versus* kultuur, loodus *versus* ühiskond, mateeria *versus* vaim ning loodusteadused *versus* kunst ja humanitaaralad.

Kuid võib-olla mitte enam kauaks. Neli uut distsipliini on rajamas silda looduse ja ühiskonna vahele, toetudes teaduslikule arusaamale vaimust ja inimloomusest.

Esimene neist on kognitiiv- ehk tunnetusteadus. Paljud mõtlejad usuvad, et inimkäitumise ja teiste füüsiliste sündmuste vahel on põhjapanev erinevus. Nad ütlevad, et füüsilisel käitumisel on põhjused [*causes*], samal ajal kui inimkäitumisel on alused [*reasons*]. Mõelge, mismoodi me seletame mõnd igapäevast olukorda, näiteks seda, et Bill läheb bussi peale. Keegi ei arva, et see on tingitud mingist füüsilisest tõukest või tõmbest, nagu magnetism või tuulehoog, samuti ei näe keegi vajadust panna Billi pea ajuskännerisse või uurida tema verd või DNAd. Kõige ilmsem seletus Billi käitumisele põhineb hoopis tema uskumustel ja soovidel — näiteks sellel, et Bill tahtis vanaemale külla minna ja teadis, et buss viib ta sinna. Ühelgi teisel seletusel pole sellist võimet ennustada Billi käitumist. Kui Bill ei salliks oma vanaema või teaks, et bussi marsruut on muutunud, ei oleks tema keha selle bussi peal.

Lõhet ühelt poolt füüsiliste sündmuste ja teiselt poolt tähenduse, sisu, ideede, aluste või eesmärkide vahel on sajandeid nähtud eraldusjoonena kahe põhjapanevalt erinevat tüüpi seletuse vahel. Kuid 1950. aastatel toimunud "kognitiivne revolutsioon" ühendas psühholoogia, lingvistika, arvutiteaduse ja vaimufilosoofia uue võimsa idee abil: vaimuelu on võimalik seletada füüsilisuse kaudu selliste mõistete abil nagu informatsioon, arvutamine ja tagasiside. Jämedates joontes tähendab see seda, et uskumused ja mälestused on informatsioon, mis peitub aju aktiivsusmustrites ja struktuuris. Mõtlemine ja kavandamine on neis mustrites toimuvate muutuste jada. Tahtmine ja üritamine on sihtolekud, mis juhivad muutusi maailmast saadava tagasiside abil sihtoleku ja hetkeoleku erinevuste kohta, mida need muutused on mõeldud vähendama (Pinker 1997; Gardner 1987; Fodor 1994). See üldine idee, mida võib nimetada vaimu arvutusteooriaks, seletab ühtlasi, kuidas *intelligentsus* ja *ratsionaalsus* võivad tuleneda pelgast füüsilisest protsessist. Kui need muutused jäljendavad maailmas kehtivaid loogika, tõenäosuse või põhjuse ja tagajärje seadusi, siis loovad nad eesmärkide saavutamiseks usaldusväärsel informatsioonil põhinevaid korrektseid ennustusi, ning see on juba üsna hea intelligentsuse mõiste määratlus.

Teine teadus, mis ühendab järjest enam vaimu ja mateeriat, on neuroteadus, eriti kognitiivne neuroteadus ehk õpetus mõtlemise, taju ja emotsioonide neuraalsetest alustest. Meie traditsiooniline ja tuntuim arusaam vaimust põhineb hingel — immateriaalsel üksusel, mis siseneb eostumise hetkel viljastatud munarakku, jälgib meelte juhtpaneeli näidikuid, vajutab käitumist esile kutsuvaid nuppe ja lahkub surma hetkel. Neuroteadus on hakanud seda arusaama asendama millegi sellisega, mida Francis Crick on nimetanud hämmastavaks hüpoteesiks: nimelt, et kõik meie mõtted ja tunded on aju füsioloogilise aktiivsuse ilmingud. Teisisõnu, vaim on see, mida aju teeb, eelkõige just infotöötlus, mida ta teeb (Crick 1994; Gazzaniga 2000; Gazzaniga jt 1998).

Nii hämmastav, kui see hüpotees ka olla võib, on praeguseks suurel hulgal tõendeid, et see on tõesti tõsi. Paljudel põhjustagajärg-seostel on ühel pool füüsiline sündmus ning teisel pool vaimne sündmus. Kui kirurg juhib inimese ajju elektrivoolu, te-

kitab see aju omanikus värvika, elutruu kogemuse. Suur hulk keemilisi aineid suudab kõhust, kopsudest või veresoontest ajju jõuda ning inimese taju, meeleolu, iseloomu ja mõtteid muuta. Kui trauma, mürgituse, nakkuse või hapnikupuuduse tõttu sureb osa ajukoest, on ka osa inimesest läinud: ta võib hakata mõtlema, tundma või käituma sedavõrd teistmoodi, nagu olekski ta sõna otseses mõttes teine inimene. Igat liiki vaimne tegevus — iga tunne, iga mõte, iga aisting — tekitab elektrilise, magnetilise või metaboolse signaali, mida üha suurema täpsuse ja tundlikkusega suudavad registreerida uued tehnilised meetodid, nagu positronemissioontomograafia, funktsionaalne magnetresonantstomograafia, elektroentsefalograafia ja magnetentsefalograafia. Kui kirurg võtab noa ja lõikab pooleks mõhnkeha, mis ühendab kahte aju poolkera, siis on ka vaim kaheks jaotunud ning mingis mõttes elab sellises kehas kaks mina. Mikroskoobi all on võimalik näha ajukoe hingematvat keerukust — vahest sadat triljonit sünapsi —, mis on igati samaväärne inimmõtlemise ja -kogemuse hingematva keerukusega. Ning kui aju sureb, lõpetab ka inimene eksisteerimise. Mitte keegi pole leidnud võimalust suhelda surnutega ning juba ainuüksi see empiiriline tõsiasi on tähendusrikas.

Kolmas ühendav uurimisvaldkond on käitumisgeneetika. Igasugune keeruliste asjade õppimise ja tundmise võime, mis eristab inimest teistest loomadest, põhineb viljastatud munaraku geneetilisel materjalil. Me mõistame üha enam, et kogu liiki hõlmaval inimintellekti ja -isiksuse ülesehitusel ning paljudel üksikasjadel, mis eristavad üht inimest teisest, on olulised geneetilised juured. Uuringud on näidanud, et pärast sündi lahutatud monosügootsed ehk ühemunakaksikud, keda seovad küll ühesugused geenid, kuid mitte perekond ega sotsiaalne keskkond, on märkimisväärselt sarnased nii intelligentsuselt, iseloomujoontelt, suhtumiselt mitmesugustesse asjadesse (nt surmanuhtlus ja moodne muusika) kui ka isiklikelt veidrustelt, nagu komme kasta võiga kaetud röstsaia kohvi sisse või sumada ookeanivette, selg ees. Sama järeldub avastusest, et ühemunakaksikud on tunduvalt sarnasemad kui erimunakaksikud, kel on vaid pooled geenid samad, ja et kõik bioloogilised õed-vennad on tunduvalt sarnasemad kui lapsendatud õed-vennad. Samuti on viimastel aastatel leitud gee-

nimarkereid, geene ja mõnikord ka geenisaadusi, mis mõjutavad üht või teist aspekti intelligentsusest, ruumitajust, kõnejuhtimisest ja iseloomuomadustest, nagu elamusjanu või liigne ärevus (vt Bouchard 1994; Hamer, Copeland 1998; Fisher jt 1998; Frangiskakis jt 1996; Plomin jt 1997).

Neljas ühendav teadus on evolutsioonipsühholoogia, mis uurib vaimu fülogeneetilist ajalugu ja kohastumisfunktsioone. Evolutsioonipsühholoogia annab meile lootust mõista vaimu *kavandit* või *eesmärki* — mitte mingis müstilises ega teleoloogilises mõttes, vaid näilise kavakohasuse või illusoorse konstrueerituse mõttes, mida võib loodusmaailmas kõikjal näha (näiteks silma või südame puhul) ja mida Darwin seletas loodusliku valiku teooria abil (Barkow jt 1992; Pinker 1997; Buss 1999).

Ehkki bioloogias vaieldakse paljude asjade üle, ei vaidle ometi keegi selle üle, et loodusliku valiku teooria on hädavajalik, kui tahame mõista mõnd keerulist elundit, näiteks silma. Silma täpne konstrueeritus täitmaks kujutise loomise ülesannet ei saanud tuleneda mingist tohutust kokkusattumusest kudede moodustumisel, nagu seda on soolatüüka või kasvaja teke, ega juhuslikust geenide katsetamisest, mis võib viia lihtsamate tunnuste kujunemiseni. Ning inimsilma sarnasus teiste elusolendite silmadega, kaasa arvatud selle paljud tujukad ja veidrad ehituslikud iseärasused, ei saa olla mingi kosmilise kavandaja kätetöö (Williams 1966; Dawkins 1986).

Evolutsioonipsühholoogia laiendab seda mõttekäiku ühele teiselegi kehaosale. Kogu oma peene loodusliku ülesehituse juures on silm ilma ajuta kasutu. Silm on informatsiooni töötlemise elund; ta ei saada oma signaale kuhugi tühjusse, vaid on ühendatud keerulisse närvivõrgustikku, mis ammutab informatsiooni maailmas leiduvate objektide ja pindade sügavuse, värvuse, liikumise ja kuju kohta. Kogu see nähtava maailma analüüs oleks aga kasutu, kui seda ei edastataks kategoriseerimiseks kõrgematesse närvivõrgustikesse: võimele kogetust aru saada, sündmuste põhjusi leida ning asju kasulike, ennustamist võimaldavate kategooriatena meelde jätta. Ja kategoriseerimine oleks omakorda kasutu, kui see ei seisaks inimese eesmärkide teenistuses, mille määravad sellised ajendid ja tunded nagu nälg, hirm, armastus,

uudishimu ja püüd parema staatuse poole. Need on ajendid, mis tavaliselt soodustavad ellujäämist ja paljunemist sellises keskkonnas, milles arenesid meie esivanemad.

Niisiis saab silmast alguse põhjuslik ahel, mis viib vaimu võimete või moodulite või allsüsteemideni, millest igaühes võib näha kohastumust, nii nagu kehaelundidki on kohastumused. Hiljutised uuringud on näidanud, et kui neid psüühika külgi, mida varem peeti salapäraseks, pentsikuks ja seletamatuks — nagu hirmud ja foobiad, ilu väärtustamine, peredünaamika, romantiline armastus ja kirglik soov auhaavamise eest kätte maksta —, uurida samamoodi nagu teisi bioloogilisi süsteeme, elundeid ja kudesid, siis näeme, et ka neis peitub süstemaatiline evolutsiooniline loogika (Pinker 1997).

Kognitiivteadus, neuroteadus, käitumisgeneetika ja evolutsioonipsühholoogia ei paku midagi vähemat kui teaduslikku arusaama vaimust ja inimese olemusest. On tähtis märkida, et selline arusaam ei ole alternatiiv traditsioonilisematele seletustele, milles on lähtutud õppimisest, kogemusest, kultuurist ja sotsialiseerumisest. Pigem püüab see seletada, kuidas need protsessid üldse võimalikud on. Kultuur ei ole gaas ega jõuväli ega bakteriparv, mis inimesi ümbritseb ja salakavalalt nende sisse imbub või neid nakatab. Kultuur saavutab oma mõju tänu vaimsetele algoritmidele, mille tõttu me oleme võimelised õppima. Ning õppimine saab mõjus ja kasulik olla ainult siis, kui see on kavandatud töötama teatud viisil. Nii papagoi kui ka inimlaps suudavad kõnega kokku puutudes midagi õppida, kuid ainult inimlaps on varustatud sõnavara ja grammatika õppimise algoritmiga, mis võimaldab tal kõnelainest ammutada sõnu ja reegleid ning kasutada neid piiramatu hulga uute tähenduslike lausete moodustamiseks. Õppimismehhanisme otsivad innukalt kõik neli uut teadust.

Üks kognitiivteaduse põhieesmärke on leida õppimise algoritmid, mis on aluseks keelele ja teistele kognitiivsetele saavutustele (Pinker 1996). Samamoodi tuleneb neuroteaduse peamine eesmärk arusaamast, et igasugune vaimne tegevus, sealhulgas õppimine, algab aju neurofüsioloogiast ja neuroanatoomiast: kui inimene õpib, peab närvikude kogemuse mõjul mingil moel muutuma. Niisugust nähtust nimetatakse neuroplastilisuseks ja seda

uuritakse neuroteaduses praegu pingsalt. Ka käitumisgeneetika eesmärk ei ole dokumenteerida üksnes geneetilist mõju käitumisele. Enamikus uuringutes on leitud, et vaid umbes pool intellektuaalsete ja isiksuseomaduste muutlikkusest korreleerub geenidega; ülejäänu tuleneb keskkonnast või juhuslikest teguritest. Käitumisgeneetika, mis võimaldab meil kõrvale jätta vanemate ja laste geneetilisest sugulusest tulenevad sarnasused ning jaotada ülejäänud põhjused peresisesteks (näiteks koos üles kasvanud lapsendatud õdede-vendade vahelised korrelatsioonid) ja perevälisteks (näiteks täieliku korrelatsiooni puudumine koos üles kasvanud ühemunakaksikute vahel), on esmatähtis seletamaks, milline on sotsialiseerumisprotsessi olemus. Ja lõpuks, evolutsioonipsühholoogia järgi ei ole inimesed robotid ega põlverefleksipuntrad. Bioloogid nimetavad vaimseid kohastumusi *fakultatiivseteks* kohastumusteks: üks nende tähtsamaid ülesandeid on tajuda keskkonnas toimuvaid muutusi ja leida nendega kohanedes optimaalne käitumisstrateegia.

Kuidas suudavad need uued teadused täita inimteadmistes peituvaid lünki, millele sissejuhatuses sai viidatud, sooritades "kokkuhüppe", mida füüsikateadustes oleme nii kaua juba nautinud? Esile kerkib pilt, mille kohaselt meie geneetiline programm kasvatab aju, mis on varustatud loodusliku valiku soositud emotsioonide ja õppimisvõimega. Kunsti ning humanitaar- ja sotsiaalteadusi võib seega vaadelda kui valdkondi, mis uurivad teatud inimajuvõimete saadusi. Nende võimete hulka kuuluvad keel, tajuanalüsaatorid ja nende esteetilised reaktsioonid, arutlusvõime, moraalitaju, armastus, ustavus, võistlushimu, staatusetaju, tunded liitlaste ja sugulaste vastu, elu- ja surmateemalised kinnisideed ning paljud teised. Sedamööda, kuidas inimesed oma avastusi teistega jagavad ja neid aja jooksul üha rohkem teevad, kuidas nad tavasid ja reegleid kehtestavad, et oma tihti vastuolulisi soove kooskõlastada, tekib nähtus, mida me nimetame kultuuriks. Selline psühholoogia kaudu kulgev pidev põhjuslikkuse ahel bioloogia ja kultuuri vahel on muutnud põhjapaneva jaotuse humanitaar- ja loodusteadusteks sama iganenuks, kui seda oli jaotus sublunaarseks ja supralunaarseks sfääriks.

Kas see pilt väärib kardetud akadeemilist epiteeti "reduktsionism"? Mitte halvas, tõepoolest idiootlikus mõttes, nagu seda on püüd seletada Esimest maailmasõda subatomaarsete osakeste tasandil. See *on* reduktsionistlik heas mõttes: ta püüab edasi anda samasugust sügavat ja ainukordselt rahuldust pakkuvat arusaama, mille on meile andnud selliste teaduste ühendamine nagu bioloogia, keemia ja füüsika. Eesmärk ei ole mitte kõrgemate analüüsitasemete seletusi kõrvale jätta, vaid siduda neid seaduspäraselt põhjapanevamate tasemetega. Mingi taseme elementaarseid protsesse on võimalik seletada ühe võrra madalama taseme keerulisemate vastastikmõjudega.

On ütlematagi selge, et mitte kõiki ei vaimusta väljavaade ühendada bioloogia ja kultuur inimvaimu ja -loomust uuriva teaduse abil. Palju on tulnud raevukaid vastuväiteid, eriti vasakpoolsetest teadusringkondadest ning parempoolsetelt usu- ja kultuuritegelastelt. Kui Edward O. Wilson ja teised "sotsiobioloogid" visandasid 1970. ja 1980. aastatel esimest korda oma kujutluse inimloomust uurivast teadusest, väljendasid kriitikud kahtlusi sellega, et viskasid ühel teaduskonverentsidel Wilsonit jääkülma veega, protestisid tema kohaloleku vastu pikettide, megafonide ja plakatitega, mis ärgitasid inimesi tema loengutesse müratekitajaid tooma, ning vihaste manifestidega, milles teda süüdistati rassismis, seksismis, klassirõhumises ja genotsiidis ning muidugi mõista võrreldi natsidega (vt Wright 1994; Wilson 1994). Kolm silmapaistvat teadlast — Richard Lewontin, Steven Rose ja Leon Kamin — tundsid, et neil on õigus kasutada oma raamatus *Mitte meie geenides* (Not in Our Genes), mis osutus väga menukaks, ebastandardset teaduslikku argumenteerimisviisi, näiteks võltsida tsitaate ja poetada vihjeid vastaste seksuaalelu kohta. Kui psühholoog Paul Ekman teatas ühel antropoloogiakonverentsil oma avastusest, et põhiemotsioone väljendavad näoilmed on üle kogu maailma samad, vilistati ta välja ning sõimati fašistiks ja rassistiks.[1] Kõige hullem hüsteeria on nüüdseks vaibunud, kuid *ad hominem*-argumendid ning rassistlik ja seksistlik mustamine on

[1]Ülevaadet vt Pinker 1997: 45, 366, 569 märkus 45, 580 märkus 366.

üsna tavaline nii teaduslikes kui ka populaarteaduslikes arutelu-des käitumisgeneetika ja evolutsioonipsühholoogia üle.

Ärevust pole väljendanud mitte ainult elukutselised radikaalid ja poliitkorrektsuse komissarid. Vasakpoolseid pilkav kirjamees Tom Wolfe arutleb oma palju räägitud artiklis "Kahju küll, kuid teie hing suri just praegu" võimaluste üle, mida võivad endaga kaasa tuua uued arusaamad vaimust, ajust, geenidest ja evolutsioonist, suhtudes sellesse ühtaegu imetluse ja hirmuga. Ta ennustab:

> 2006. või 2026. aastal astub ette keegi uus Nietzsche ja kuulutab: "Hing on surnud." Ta ütleb, et on vaid sõnumitooja, et ta toob meile sõnumi aastatuhande suurimast sündmusest: "Hing, see viimne väärtuste pelgupaik, on surnud, sest haritud inimesed ei usu enam selle olemasolusse." [---] Kui just [Wilsoni ja tema mõttekaaslaste] rahustavad kinnitused samuti maksvusele ei pääse, võib sellele järgneva tontliku karnevali kõrval [Nietzsche] ütlus kõigi väärtuste väärtusetustumisest üsna taltsas tunduda (Wolfe 1996).

Uuskonservatiivses ajakirjas *Weekly Standard* töötav parempoolset maailmavaadet toetav Andrew Ferguson väljendub märksa ühemõttelisemalt. Ta arvustab Francis Fukuyama hiljuti ilmunud raamatut,[2] mis väidab, et viisakus ja sotsiaalsed institutsioonid panevad end alati maksma uute teaduste avastatud inimloomuse külgede tõttu. See raamat "tekitab teis kindlasti hirmujudinaid", kirjutab Ferguson, sest "kas mingi käitumisviis on moraalne, kas ta tähistab voorust — see on hinnang, mida uus teadus ega üldse materialism ei saa anda" (Ferguson 1999). Ühes teises raamatuarvustuses iseloomustab ta uusi teadusi nii, nagu ütleksid need, et inimesed ei ole midagi muud kui "lihanukud" — erinevalt traditsioonilisest juudikristlikust maailmavaatest, mille kohaselt "inimesed olid algusest peale isiksused, õnnistatud hingega, Jumala loodud ning lõpmata väärtuslikud. Ja just seda ühist arusaama [---] tahab uus teadus olematuks teha" (Ferguson 1998).

---

[2]Jutt käib Fukuyama tuntuimast teosest *Ajaloo lõpp ja viimane inimene*, mis ilmus 1992. aastal (eesti keeles 2002). *Toim.*

Ilmselgelt tunnevad paljud, et uued vaimuteadused on ohtlikud — neis nähakse vaat et religioosset ketserlust. Fergusonisuguste vaatlejate meelest on ohus just nimelt religioosne õpetus immateriaalsest hingest. Teised näevad ohustatuna moodsat ilmalikku religiooni, mida John Tooby ja Leda Cosmides on nimetanud sotsiaalteaduse standardmudeliks (Tooby, Cosmides 1992).

Sotsiaalteaduse standardmudeli esiletõus oli võtmetähtsusega sündmus nüüdisaegses intellektuaalses ajaloos; see algas 20. sajandi esimestel kümnenditel ja oli 1950. aastateks kindlalt juurdunud.[3] See mudel hõlmab kolme tõekspidamist, mis kajastuvad selle artikli pealkirjas.

Neist esimene on John Locke'i õpetus *tabula rasa*'st ehk puhtast lehest — veendumus, et inimmõistus on lõpmatult plastiline ning kogu tema struktuur pärineb sarrustusest[4] ja sotsialiseerumisest. 20. sajandi kaks kõige varasemat ja häälekamat *tabula rasa* toetajat olid psühholoog John B. Watson ja antropoloog Margaret Mead:

> Andke mulle tosinkond tervet, hästi arenenud imikut ja mu enda näpunäidete järgi loodud maailm, kus ma saaksin nad üles kasvatada, ning ma luban, et võtan juhuslikult ükskõik kelle neist ja koolitan ta ükskõik mis tüüpi spetsialistiks, mille kasuks ma peaksin otsustama — arstiks, juristiks, kunstnikuks, ärijuhiks, jah, isegi kerjuseks või vargaks, olenemata tema annetest, eelistustest, kalduvustest, võimetest, kutsumusest ja tema esivanemate rassist (Watson 1925: 104).

> Oleme sunnitud järeldama, et inimloomus on peaaegu uskumatult paindlik, reageerides täpselt ja eripäraselt eripärastele kultuurilistele tingimustele. [---] Olenevalt indiviidist võib suurema või väiksema eduga kummagi või mõlema soo esindajaid kasvatada nii, et nad omandaksid [mis tahes temperamendi] (Mead 1935: 280).

---

[3]Suurepärase ajaloolise ülevaate annab Carl N. Degler (1991).

[4]Ingl *reinforcement* — õppimisprotsessis toimiv mehhanism, mis suurendab tõenäosust, et teatud käitumine tulevikus kordub. *Toim.*

Teine tõekspidamine põhineb Jean-Jacques Rousseau õpetusel õilsast metslasest; selle kohaselt ei pärine kurjus mitte inimloomusest, vaid meie ühiskondlikest institutsioonidest. Praegu on see õpetus puhtal kujul kirjas 1986. aasta "Sevilla avalduses", milles kakskümmend sotsiaalteadlast UNESCO ja mitme akadeemilise seltsi heakskiidul kuulutasid: on "teaduslikult ebakorrektne" öelda, et "me oleme pärinud kalduvuse sõda pidada oma loomadest esivanematelt", et "sõda või ükskõik missugune vägivaldne käitumine on meie inimloomusesse geneetiliselt sisse programmeeritud", et inimestel on "vägivaldne aju" või et sõdasid põhjustab "instinkt". Seda õpetust näeme ka populaarses ettekujutuses põlisrahvastest, kes eksisteerivat rahumeelselt koos nii oma ökosüsteemi kui üksteisega (The Seville... 1990).

Kolmas õpetus on "kummitus masinas", nagu Gilbert Ryle on seda nimetanud: veendumus, et inimene on bioloogiast lahus, vaba oma tegemistes ning tähenduste, väärtuste ja eesmärkide määratlemisel. Wolfe on selle sõnastanud järgmiselt:

> Samal ajal on aga arusaam minast — minast, kellel on enesedistsipliini, kes lükkab edasi naudingut, ohjeldab oma seksuaaliha, hoidub agressiivselt ja kriminaalselt käitumast — minast, kes suudab õppimise, harjutamise, sihikindluse ja vähenõudlikkuse toel läbi suurimategi raskuste intelligentsemaks muutuda ja oma tarmu rakendades haljale oksale tõusta — see vanamoeline arusaam (mis see tarm veel on, jumal hoidku?) ettevõtlikkuse ja meelekindluse abil saavutatavast edust on juba märkamatult kadumas, kadumas... kadumas... [---]
> Mis saab siis enesedistsipliinist? Tõepoolest, mis saab, kui inimesed usuvad, et sellist kummituslikku "ennast", seda mina pole üldse olemaski, ning kui ajukuvamine seda lõplikult tõestab? (Wolfe 1996.)

Samamoodi kirjutab Ferguson, et teaduslik veendumus, nagu tuleneks vaim närvitegevusest,

> on vastuolus inimese kõige elementaarsema arusaamaga iseendast. [---] Kuid peale selle tundub, et niisugune "teaduslik veendumus" mõjub hävitavalt igasugusele ettekujutusele vabast tahtest, isiklikust vastutustundest ja üldisest moraalist. [---]

> Vanal müüdil loodusseadusest olid vahendid moraalsete otsuste langetamiseks muidugi olemas. Kuid see pidas täiesti loomulikuks tõekspidamisi, mida uus teadus tahab näidata sisutühjana — näiteks seda, et inimestel on hing.

Esmapilgul võib tunduda, et kummitus masinas sobib kokku vaid religioosse mõtteviisiga; et ilmalikel mõtlejatel pole immateriaalse hingega midagi peale hakata. Need, kes eitavad inimloomuse olemasolu, peavad käitumise aluseks hoopis sotsialiseerumise ja tingimise kumulatiivset mõju. Tegelikult on aga tavaline, et sotsiaalteaduse standardmudeli toetajad tuginevad sellistele mõistetele nagu "mina", "meie", "sina" ja "inimene", mis oleksid justkui mingil moel vabad geneetikast, neurobioloogiast ja evolutsioonist ning võiksid käituda oma heaksarvamise järgi, piiratuna vaid parasjagu valitsevatest keskkonnatingimustest. Rose, kes on tulihingeline evolutsioonipsühholoogia ja käitumisgeneetika vastane, kuulutab oma viimases raamatus korduvalt, et "me oleme suutelised ise oma tuleviku üles ehitama, ehkki mitte tingimustes, mida saaksime ise valida"; see väide on mõeldud kummutama "reduktsionistlikku" bioloogiat (Rose 1998). Aga ta ei seleta kordagi, kes on see "meie", kui mitte hästi struktureeritud närvivõrgustik, mis osalt võlgneb oma struktuuri geenidele ja evolutsioonile.

Teatud määral tekkis sotsiaalteaduse standardmudel õigustatud reaktsioonina paljudele 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole kahetsusväärsetele nähtustele. Nende hulka kuulusid rassilist ja etnilist ebavõrdsust kuulutavad libateaduslikud õpetused, sunduslik eugeenika, naiste rõhumine, laste väärkohtlemine ja hooletussejätmine, "sotsiaaldarvinismi" teooria, mis püüdis õigustada ebavõrdsust ja vallutusi kui osa looduse tarkusest, rassilise diskrimineerimise poliitika ning otsene genotsiid (Degler 1991). Selle tulemusena on sotsiaalteaduse standardmudeli ettekirjutused, mis näivad õõnestavat mis tahes selliseid õudusi heakskiitvaid ideoloogiaid, saavutanud moraalse autoriteedi ning tunduvad olevat aluseks poliitilisele ja eetilisele sündsusele.

Need ettekirjutused on aga esitatud faktiliste väidetena, millest paljud on praeguseks ümber lükatud. Kas see tähendab, et

me oleme sunnitud tagasi pöörduma eemaletõukavate doktriinide ja õudust äratavate tavade juurde? Minu eesmärk sellel loengul on teid veenda, et vastus on ei: oletatav vastuolu inimvaimu ja -loomust käsitlevate uute teaduste ning meie eetiliste väärtuste vahel on tingitud väärtõlgendusest. Harjumus rajada võrdsus, väärikus ja inimõigused sellistele õpetustele nagu puhas leht, õilis metslane ja kummitus masinas tuleneb hägusast mõtlemisest nii eetika kui ka teaduse üle ning me võime need doktriinid rahumeeli kõrvale heita, ohustamata vähimalgi määral inimväärtusi. Ma üritan hajutada nelja hirmu, mis on ümbritsenud inimvaimu ja -loomust uuriva teaduse väljavaateid.

Esimese hirmu aluseks on võimalike bioloogiliste erinevuste olemasolu. Kardetakse, et kui vaimul on kaasasündinud struktuur, võib inimestel (või ka klassidel, sugudel ja rassidel) see struktuur erinev olla ning see õigustaks diskrimineerimist ja rõhumist. Ent kui kaasasündinud struktuur puuduks, ei saaks selles juba definitsiooni järgi mingeid individuaalseid ega rühmaerinevusi olla ja seega puuduks alus diskrimineerimiseks. Niisiis pole selle sotsiaalteaduse standardmudelit toetava moraalse argumendi kohaselt inimloomust olemas. Kuid see argument on ekslik nii empiiriliselt kui ka moraalselt.

Empiiriline probleem seisneb selles, et avastused universaalse inimloomuse kohta — just sellest kognitiivteadus ja evolutsioonipsühholoogia elatuvad — ei osuta kaasasündinud erinevustele indiviidide, rühmade ega rasside vahel. Iga *Gray anatoomia* lehekülg näitab elundisüsteemide, elundite ja kudede keerulist ehitust, mis kõigil normaalsetel inimestel on kvalitatiivselt ühesugune (kuigi muidugi rohkete kvantitatiivsete erinevustega suuruses ja kujus). See kehtib tõenäoliselt ka nende elundisüsteemide, elundite ja kudede vaimsete ekvivalentide kohta. Mitte sellepärast, et oleks tore, kui see tõsi oleks, vaid inimloomust kujundanud jõudude spetsiifiliste omaduste tõttu. Suguline rekombinatsioon ja looduslik valik (mis kohastab elusorganisme keskkonna niššidega, nii et vähem sobivad variandid juuritakse välja) on ühtlustavad jõud, mis muudavad liigi isendid kvalitatiivselt sarnaseks (Tooby, Cosmides 1990). Ja kui rääkida inimestest, siis sugupuu rassilised jaotused tekkisid tõenäoliselt alles hiljuti ning neid

ületatakse pidevalt, sest inimesed rändavad ja paljunevad omavahel meelsasti, ning selle tulemuseks on olnud kümneid tuhandeid aastaid kestnud pidev geenivahetus rassirühmade vahel. Seetõttu on ebatõenäoline, et inimesed või rassid üksteisest ühegi vaimse võime poolest kvalitatiivselt erineksid, ning etnograafilistest andmetest ilmsiks tulnud rabavad universaalid keeles, emotsioonides ja kognitiivsetes kategooriates viitavad tõepoolest väikestele või olematutele erinevustele (Brown 1991). Kõik see tähendab, et inimloomuse uurimine ei tarvitse viia vastuvõetamatute väideteni konkreetsete inimeste või rühmade vaimsete tunnuste kohta.

Aga loomulikult *võib* inimeste ja rasside seas esineda geneetilist varieeruvust, kõige tõenäolisemalt kvantitatiivset; oleks absurdne *a priori* väita, nagu oleks selline asi võimatu lihtsalt sellepärast, et see oleks tõeks osutudes ebamugav. Mis juhtuks, kui avastaksime niisuguse varieeruvuse? Kas diskrimineerimine või rõhumine oleks siis õigustatud? Muidugi mitte! Inimese diskrimineerimine tema soo, rassi, rahvuse või seksuaalse orientatsiooni pärast on väär lihtsalt moraalsetel põhjustel. Edasi võiks keegi majanduslikule tõhususele viidates väita, et inimese üle otsustades (näiteks, kas ta tuleks ülikooli vastu võtta või vanglast enne tähtaja lõppu tingimisi vabastada) peaks ratsionaalne toimija arvesse võtma rühmastatistikat, sest just seda nõuab standardne Bayesi järeldamine: varasemad tõenäosused (näiteks tõenäosus, et teatud rassist või soost inimesed on koolis edukad või sooritavad kuriteo) peaksid mõjutama arvatavat hilisemat tõenäosust (kas *see* inimene on koolis edukas või sooritab kuriteo). Kuid küllap enamik meist on nõus, et inimese õigus pälvida hinnangut oma individuaalsete väärtuste ja saavutuste põhjal kaalub üles igasuguse võidu suuremas summaarses täpsuses, mille annab otsuste langetamine rasside, rahvusrühmade ja sugude statistika põhjal. See on üks neid paljusid juhtusid, kus me vabatahtlikult ohverdame väikese osa oma vabadusest ja majanduslikust tõhususest üldise heaolu nimel. (Näiteks kuuluvad siia ka seadused, mis kaitsevad inimese eraelu puutumatust, samuti seadused, mis keelavad oma hääle, elundite või vabaduse müümise.)

Kuid mis veelgi tähtsam: moraalse argumendi diskrimineerimise vastu võib esitada *olenemata* sellest, kas inimeste või rüh-

made vahel on mingeid empiiriliselt avastatud bioloogilisi erinevusi või mitte. Ja kahtlemata me tahame, et asjad just nii käiksid. Kas me suudaksime ette kujutada *ainsatki* tõendit mis tahes tunnuse rühmaerinevuse kohta, mis paneks meid kahtlema rassilise või soolise diskrimineerimise pahelisuses? Kui ei, siis ei tohiks me karta inimloomuse uurimist ainuüksi sellepärast, et võime juhtumisi avastada mõne kaasasündinud erinevuse.

Eriti tähtis on seda silmas pidada juhul, kui tegemist on võimalike erinevustega meeste ja naiste vahel. Kui räägime sugudest, laguneb *Gray anatoomia* argument koost. Meeste ja naiste anatoomiline erinevus on ere näide sellest, et inimsoo liikmete vahel *võib* olla olulisi bioloogilisi erinevusi. Kuigi mõni autor väidab ikka veel visalt, et kõik soolised erinevused pärinevad seksismist või sotsialiseerimistavadest, eeldavad tõendid selle argumendi kasuks tubakatööstuseväärilisi standardeid. Ausamad neist autoreist tunnistavad oma ajendiks olevat hirmu, et ükskõik missuguse bioloogilise soolise erinevuse avastamine seab ohtu feminismi või soolise võrdõiguslikkuse ideaalid. (Seega on meil kummaline olukord, kus mõned autorid väidavad kahtlast tüüpi feminismi esindades, et naised on meestega identsed ka kaasasündinud liiderlikkuse, truudusetuse, pornograafiaihaluse ja vägivalla poolest.) Nad näivad arvavat, et *õiglus* nõuab *samasust*, ja see on absurdne. Olenemata sellest, kas mehed ja naised on identsed mõne või kõigi psühholoogiliste omaduste poolest, on avalikes asutustes inimeste soopõhine diskrimineerimine lubamatu. Me kõik võime nõustuda Gloria Steinemi öelduga: "Pole just palju töökohti, mis otseselt nõuaksid peenist või vagiinat, ning kõik ülejäänud ametid peaksid igaühele avatud olema."

Teise hirmu aluseks on kurjade instinktide võimalikkus. Selle vaikiv eeldus on, et kui taunitav käitumine, näiteks agressiivsus, sõda, vägistamine, kildkondlikkus, ekspluateerimine, ksenofoobia ning parema ühiskondliku seisundi ja jõukuse tagaajamine oleks kaasa sündinud, oleks see "loomulik" ja seega hea. Ning isegi kui me nõustuksime, et need käitumisviisid ei ole head, on nad ometi "geenides" ja seetõttu ei saa neid muuta, nii et katsed ühiskonda reformida oleksid asjatud. Agressiivsus on taunitav ning ühiskonna reformimine soovitav; niisiis tundub see ar-

gument ütlevat, et *Homo sapiens* on kamp toredaid selle. Ainult "ühiskond" on süüdi.

Hullumeelne versioon sellest argumendist on muidugi Sevilla avaldus koos oma käsulauaga, mille järgi kõik väited bioloogilisest kalduvusest võimutsemisele, vägivallale ja sõjale on "teaduslikult ebakorrektsed". Allakirjutanud vähemalt ei varja oma motiive. Nad ütlevad, et selliseid "ebakorrektseid" väiteid on "kasutatud — isegi mõne meie enda teadusharus töötava inimese poolt — vägivalla ja sõja õigustamiseks" (ühtki näidet nad ei too), ning jõuavad järeldusele, et "bioloogia ei mõista inimkonda sõtta; inimkonda on võimalik vabastada bioloogilise pessimismi köidikuist ja julgustada ette võtma ümberkujundavaid töid, mida on vaja ellu viia nii rahvusvahelisel rahu aastal kui ka kõigil tulevatel aastatel".

Sevilla avaldus on õpikunäide selle kohta, mida filosoof George Edward Moore on nimetanud naturalistlikuks eksituseks:[5] kõik, mida tuleb ette looduses, on moraalselt õige. Kõnealusel juhul seisneb eksitus arvamuses, et kui inimestel on kalduvus vägivallale, siis on vägivald õigustatav. Oma otsuses seadustada empiirilised väited inimeste loomulike kalduvuste kohta nägid allakirjutanud seega rahu saavutamise taktikat. Nähtavasti oli nende juhtivate sotsiaalteadlaste meelest kujuteldamatu, et looduslik valik võib soosida vägivaldset käitumist *ja* et vägivaldne käitumine on sellegipoolest moraalselt õigustamatu. Nende ma-

[5]Ingl k *naturalistic fallacy*. Moore ütleb selle kohta oma peateoses *Eetika printsiibid* (1903, § 10): "Võib olla tõsi, et kõik asjad, mis on head, on *ühtlasi* midagi muud, nii nagu on tõsi, et kõik asjad, mis on kollased, tekitavad teatud liiki valgusvibratsiooni. Ja on fakt, et eetika püüab avastada, mis on need teised omadused, mis kuuluvad kõigi heade asjade juurde. Kuid liiga paljud filosoofid on arvanud, et kui nad nimetavad neid teisi omadusi, siis sellega nad defineerivadki "head"; et need omadused ei ole tegelikult mitte lihtsalt "teised", vaid absoluutselt ja täiesti samased headusega. Panen ette nimetada seda vaadet naturalistlikuks eksituseks." Vikipeedia manitseb naturalistlikku eksitust mitte segi ajama teise eksitusega, milleks on apelleerimine loodusele (*appeal to nature fallacy*). Järgnev seletus käib just selle teise eksituse kohta. *Toim.*

nifest on halvas mõttes eriti tähelepanuväärne seetõttu, et need seadustatud faktiväited on kõige ehtsam desinformatsioon.

Arvamus, et inimajus pole mingit kaasasündinud kalduvust vägivalda tarvitada ja et vägivaldsus on mõne konkreetse kultuuri tehislik nähtus mingil konkreetsel ajal, peab silmitsi seisma ühe ilmse faktiga inimajaloost. Winston Churchill kirjutab: "Inimkonna ajalugu on olnud üks suur sõda. Peale mõne lühikese juhusliku perioodi pole maailmas kunagi olnud rahu; ja juba ammu enne ajaloo algust olid verised konfliktid üleüldised ja lõputud" (Churchill 1929: 451). Või nagu üks bioloog selle sõnastas: "*Homo sapiens* on üks vastik nähtus."

Aastaid püüdsid haritlased ajaloo tähtsust kahe müüdi abil eitada. Üks neist on müüt rahumeelsest metslasest, kusjuures "metslasi" ehk kütte-korilasi arvatakse esindavat inimloomust, mis on tsivilisatsiooni kahjulikust mõjust rikkumata. Selle müüdi järgi on põllumajanduseelsete rahvaste seas sõda harv, leebe ja rituaalne, või vähemasti oli see nii enne kokkupuudet lääne inimestega. Viimasel ajal ilmunud raamatud faktilisi andmeid uurinud antropoloogidelt, bioloogidelt ja ajaloolastelt, nagu Napoleon Chagnon (1988), Lawrence Keeley (1996), Jared Diamond (1997), Martin Daly ja Margo Wilson (1988), Richard Wrangham ja Dale Peterson (1996) ning Michael Ghiglieri (1999), on näidanud, et see on romantiline jaburus; sõda on alati olnud põrgu.

Põllumajanduseelsete rahvaste hulgas pole ebatavaline, et kolmandik meestest sureb teiste meeste käe läbi ja et peaaegu pooled mehed on kellegi tapnud. Võrreldes nüüdisaegse sõjapidamisega on põlisrahvaste sõjapidamises mobilisatsioon täielikum, lahingud sagedasemad, kannatanute arv proportsionaalselt suurem, vangivõetuid vähem ja relvad raskemaid vigastusi tekitavad. Isegi rahumeelsemates küttide-korilaste ühiskondades, nagu Kalahari kõrbes elavad kungid, on mõrvade suhtarv sarnane tänapäeva Ameerika linnadžunglite, näiteks Detroiti omaga. Antropoloog Donald Brown nendib oma uurimuses, mis käsitleb etnograafiliste andmete põhjal inimeste universaalseid omadusi, et vägivaldsed tülid, vägistamine, kadedus, armukadedus ning rühmasisesed

ja -ülesed konfliktid on nähtused, mida leidub kõigis kultuurides (Brown 1991).

Teine, sellega lähedalt seotud romantiline müüt räägib looduse harmooniast ja tarkusest. Paljud haritlased usuvad siiamaani, et loomad tapavad ainult toidu hankimiseks, et sõda on loomade seas tundmatu nähtus ja et — Sevilla avalduse sõnu kasutades — võimuhierarhiad kujutavad endast teatud tüüpi seotus- ja kiindumussuhteid, mis toovad rühmale kasu. Darwin võttis tegelikkuse kokku järgmiselt: "Millise raamatu võiks küll kirjutada kuradi kaplan looduse kohmakast, raiskavast, vusserdavast, närusest ja kohutavalt julmast tööst!"[6] Enim judinaid tekitava näite leiame meile kõige ligemalt. Primatoloogid Jane Goodall ja Richard Wrangham on dokumenteerinud meie lähimatel sugulastel šimpansitel käitumist, mida inimeste kordasaadetuna nimetataks kindlasti genotsiidiks. Evolutsioonilises mõttes pole liigikaaslase tapmine mingi eriline anomaalia ega mõistatuslik nähtus. Martin Daly ja Margo Wilson on märkinud: "Vaenlase tapmine on kindlaim meetod konflikti lahendamiseks ning meie eellased taipasid seda ammu enne inimeseks saamist" (Daly, Wilson 1988: ix).

Kas miski öeldust "õigustab" sõda või muid vägivaldseid konflikte? Muidugi mitte. Nagu meil 1960. aastatel oli kombeks öelda, pole sõda tervislik ei lastele ega teistele elusolenditele. Küttide-korilaste ega primaatide käitumises pole midagi sellist, mis muudaks meie arvamust sõja jälestusväärsusest või vähendaks meie soovi sellest lahti saada.

Kuid kas sõda on sellegipoolest paratamatu ja püüdlused seda vältida kasutud? Ka siin on vastus ei. Inimvaim on keerukas süsteem, millel on palju osi. Üks neist võib kujutada endast tungi teha rivaalid kahjutuks mis tahes vahenditega. Teine on aga kalkuleerija ning võib jõuda arusaamisele, et konfliktide eest tuleb maksta kohutavat hinda ja kõik võidaksid, kui relvad maha panna ja saak omavahel võrdselt ära jagada. Nimelt iseloomus-

[6]Tsitaat pärineb Darwini kirjast oma lähimale sõbrale, Inglise botaanikule ja maadeuurijale Joseph Dalton Hookerile (13. juuli 1856). Vt www.darwinproject.ac.uk/letter/DCP-LETT-1924.xml. *Toim.*

tab Browni uuringu järgi inimühiskondi *seegi* universaalne tunnus, et taunitakse konflikte, vägivalda, vägistamist ja mõrvu ning rakendatakse nende vähendamiseks mitmesuguseid abinõusid, sh seadusi, karistust, hüvitust ja lepitust.

Ja on veel üks ilmne empiiriline fakt: inimolu võib paraneda. Hoolimata kõigist õudustest mõne viimase sajandi jooksul on inimkond olnud tunnistajaks sõdade, orjanduse, vallutuste, veritasude, despotismi, naiste omamise, apartheidi, fašismi ja leninismi kadumisele maakera suurtelt aladelt, mis olid nende all vaevelnud aastakümneid, -sadu või -tuhandeid. Isegi kõige hullematel aegadel oli mõrvade suhtarv Ameerika linnades kakskümmend korda väiksem kui paljudes küttide-korilaste ühiskondades. Tänapäeva brittidel on tõenäosus mõrva ohvriks langeda kakskümmend korda väiksem kui nende keskajal elanud kaasmaalastel (Daly, Wilson 1988).

On hulk põhjusi, miks inimloomuse püsivusest hoolimata saab sõdu ja agressiivsust vähemaks jääda. Nende hulka kuuluvad teadmised ajaloo õppetundidest ja väärikat taganemisteed pakkuvate võimaluste kasutamine, vahendustegevus ja lepingud, heidutus ja võrdsete võimaluste loomine, kohtusüsteem, jõustatavad seadused, monogaamia ja piirangud tajutavale ebavõrdsusele. Need on lihtsad, end aja jooksul tõestanud meetodid, mis *tunnistavad* inimloomust ja selle tumedamat poolt. Tõenäoliselt jäävad need ka tulevikus humaansemaks ja tõhusamaks kui katsed kultuuri revolutsioneerida ja inimloomust ümber kujundada, nagu tuletab meile meelde Nõukogude impeeriumi, Kambodža ja Mandri-Hiina lähiajalugu. Tugevaim argument totalitarismi vastu võibki tegelikult olla universaalse inimloomuse tunnistamine: kõikidel inimestel on kaasasündinud soov püsida elus, olla vaba ja püüelda õnne poole. Puhta lehe õpetus, mis õigustab inimeste soovide kõrvaleheitmist, sest need olevat mingi konkreetse aja ja koha tehislikud sünnitised, ning annab seeläbi loa ühiskond ülalt alla ümber kujundada, on totalitaarse valitseja soovunelm.

Kolmas inimloomust uuriva teaduse tekitatud hirm on vaba tahte kadumine ja sellest tulenev üleüldine loobumine vastutusest. Kui käitumine on füüsiline tagajärg ja selle põhjuseks on põrkuvad molekulid ajus, mida osalt on kujundanud loodusliku vali-

kuga paika pandud geenid, siis kus on see "inimene", kes peaks oma tegude eest vastutama? Kardetakse, et kui vägistaja juhindub bioloogilisest imperatiivist, mis käsib tal oma geene levitada, siis pole kaugel aeg, mil me ütleme, et ta pole oma käitumises süüdi. Seda muret on väljendanud nii vasak- kui ka parempoolsed. Kui Edward O. Wilson ütles, et inimesed on enamiku teiste imetajatega sarnased selles mõttes, et isased tahavad palju seksuaalpartnereid, olevat ta Steven Rose'i süüdistuse kohaselt tegelikult öelnud järgmist: "Naised, ärge süüdistage oma mehi, et nad teistega magavad; pole nende süü, et nad on geneetiliselt nii programmeeritud" (Rose 1978). Tom Wolfe kirjutab samas vaimus (kuigi naljaga pooleks):

> Inimliigi meessoost esindajad on geneetiliselt programmeeritud polügaamseks, s.t truudusetuks oma seaduslikule elukaaslasele. Ajakirju lugevatele meestele saab see kiiresti selgeks. (Kolm miljonit aastat evolutsiooni pani mind seda tegema!) Naised ihaldavad meessoost kuulsusi, sest nad on geneetiliselt programmeeritud tajuma, et alfaisased kannavad nende järglaste eest paremini hoolt. (Kullake, ma olen lihtsalt vetelpäästja geenitiigis.) Teismelised tüdrukud on geneetilised programmeeritud liiderlikuks ning suudavad end tagasi hoida sama palju kui koerad pargis. (Kool jagab kondoome.) Enamik mõrvu on tingitud geneetiliselt programmeeritud sundusest. (Kinnipeetavad oskavad samuti lugeda ja jutustavad vangla psühhiaatrile: "Miski läks mulle sisse [---] ja siis läks ka nuga sisse.") (Wolfe 1996.)

Kuid see argument on ekslik kahel põhjusel. Esiteks pole näiline oht traditsioonilisele arusaamale vabast tahtest kuidagimoodi seotud käitumise geneetiliste, neurobioloogiliste ega evolutsiooniliste seletustega; selle tekitab *igasugune* käitumise seletus. Sel sajandil on märksa sagedamini olnud kombeks vabandada käitumist välja oletatavate keskkonnast tulenevate põhjustega. Kas mäletate *West Side Story* kambaliikmeid, kes selgitasid: "Me oleme rikutud, sest meid on hooletusse jäetud"?

> Te kõrgus, seersant Krupke,
> meist aru saage nüüd
> ja ärge maha tapke,

sest pole meil ju süüd.
Me mammad kõik on mõrrad,
me papad viinasuud,
kuis meist tulla saigi miskit muud.[7]

Need Stephen Sondheimi laulusõnad pilkavad käitumise psühhoanalüütilisi ja sotsiaalteaduslikke seletusi, mis olid populaarsed 1950. ja 1960. aastatel. Sellest ajast saadik oleme näinud "Twinkie kaitset", mille abil sai kergema karistuse linnapeatapja Dan White;[8] "väärkohtlemise vabandust", mis viis selleni, et kohtuprotsess vendade Menéndezite üle kuulutati kehtetuks;[9] "musta raevu kaitset", mida kasutati Long Islandi rongitulistaja Colin Fergusoni puhul;[10] ja "pornograafia-pani-mind-seda-tegema kaitset", mida on katsetanud mitme vägistaja advokaadid. Ilmselgelt pole ajus, geenides ega evolutsioonilises arenguloos midagi sellist, mis võimaldaks halba käitumist libaõigustustega välja vabandada; sel moel saaks kuritarvitada ükskõik missugust seletust.

---

[7]Tlk Neeme Kuningas; vt https://aire.opera.ee/uploads/documents/507516e945fc8.pdf. *Toim.*

[8]Daniel White (1946–1985) tappis 1978. aastal San Francisco linnapea George Moscone'i ja veel ühe linnaametniku. Ta kandis kohtu määratud seitsmeaastasest vanglakaristusest ära viis aastat ja sooritas kaks aastat pärast vabanemist enesetapu. Twinkie on peamiselt USAs toodetava biskviidisordi nimi. Ajakirjanduse teatel olevat White neid süües depressiooni langenud. Tegelikult advokaadid seda kohtus ei väitnud, vaid esitlesid White'i loobumist tervislikust toidust ja selle asendamist Twinkiedega kui tema depressiooni sümptomit. *Toim.*

[9]Joseph Lyle Menéndez (1968) ja Erik Galen Menéndez (1970) lasksid 1989. aastal maha oma jõukad vanemad. Kohtus väitsid nad, et ema ja eriti isa olid neid aastaid seksuaalselt ja emotsionaalselt väärkohelnud. Esimene protsess kuulutati kehtetuks, kuid teisel (1996) mõisteti mõlemale eluaegne vanglakaristus ilma õiguseta taotleda ennetähtaegset vabastamist. *Toim.*

[10]Colin Ferguson (1958) laskis 1993. aastal Long Islandil rongis maha kuus inimest ja haavas 19. Tema advokaadid väitsid kohtus, et Fergusoni ei saa selle teo eest vastutusele võtta, sest ühiskonnas valitsenud rassilised eelarvamused olid temas esile kutsunud ajutise hulluse — "musta raevu". 1995. aastal mõisteti talle sellegipoolest 315 aastat ja kaheksa kuud vanglakaristust. *Toim.*

Ja see viib meid Rose'i ja Wolfe'i teise eksituseni, milleks on seletuse segiajamine õigeksmõistmisega. Nende erinevus tuleb hästi välja vanas ütluses "mõistmine ei tähenda andestamist". Meilgi oleks mõistlik neid kahte lahus hoida. Kui mõni moraalisüsteem samastab isikliku vastutuse kummitusega masinas, peaksime sellest moraalisüsteemist loobuma, sest kummitust aetakse praegu masinast välja, kuid me vajame isikliku vastutuse mõistet ka edaspidi, kui mitte muuks otstarbeks, siis kas või ainult selleks, et ehitada üles tõhus heidutuspoliitika ja rahuldada inimeste õiglustunnet. Parem moraalisüsteem eristaks põhjuslikkust ja vastutust kui kahte reeglite kogumit, mis kehtiksid samadele üksustele (inimestele ja nende tegudele). Me ei taha, et tapmise, vägistamise, valetamise ja varastamise moraalsus sõltuks uurimistulemustest, milleni jõutakse linna teises otsas asuvas psühholoogia või neuroteaduse laboris. Iseseisev moraalne toimija on möödapääsmatu konstrukt, mis teeb võimalikuks juriidilise ja moraalse arutlemise. Selle abil saame lahus hoida tahtlikke tegusid tahtmatutest, soovitud tagajärgi soovimatutest ning ratsionaalsete täiskasvanute tegusid laste, loomade ja ilmselgelt meeltesegaduses olevate inimeste omadest. Sõna otseses mõttes ei vaja see kummitust masinas kui alternatiivi põhjuslikule bioloogilisele seletusele.

Ent kuidas on lugu praktilisema murega, et kummituse väljaajamine masinast tähendaks justkui, nagu ei saaks inimesi nende käitumise eest ühelgi viisil vastutavaks pidada ja nagu poleks niisiis ka mingit võimalust halba käitumist vähendada? Kas halb käitumine, kui see tuleneb bioloogilistest tungidest, on vältimatu, ükskõik kui palju me seda ka hukka ei mõistaks? Vastus sellele on sama mis küsimusele, kas tung vägivaldseid tegusid sooritada tähendab, et sõda on vältimatu. Kuna vaimul on rohkem kui üks osa, võib mõni tung teisele vastu töötada ja takistada sel käitumisnuppe vajutamast. Kõrvuti impulssidega, mis ajendavad inimest haiget tegema, valetama, liiderdama ja kõrgemale trügima, on inimajus ka selliseid impulsse, mis sunnivad teda vältima karistust, hukkamõistu, maine- ja enesehinnangu kaotust ning soovima, et liitlased ja lähedased teda usaldaksid ega hülgaks. Need võimed sotsiaalselt arutleda ja tunda on täpselt sama "bioloogi-

lised" kui surmapatud, nii et bioloogiaga kooskõlas olev lähenemisviis käitumisele ei kustuta lootust inimeste käitumisnorme parandada.

Ja viimane hirm on, et vaimu teaduslik äraseletamine toob endaga kaasa tähenduse ja eesmärgi kaotsimineku. Mure seisneb selles, et kui tunded ja tundmused on üksnes biokeemilised reaktsioonid meie ajus ning emotsioonid vaid aktiivsusmustrid närvivõrgustikus, mille lõppkokkuvõttes on kujundanud looduslik valik eesmärgiga levitada meie geene, siis on meie sügavaimad ideaalid puhas pettus. Elu on Potjomkini küla, kus väärtustest on järel vaid fassaad. Kui me näiteks armastame oma lapsi sellepärast, et laste armastamise geenid on nende laste kehades ja seega on need geenid neile endile kasulikud koopiad, kas ei õõnesta see siis selle armastuse olemuslikku headust ja laste kasvatamisega kaasneva vanemliku eneseohverduse väärtust? Kui meie empaatiavõime ja soov teistele head teha arenesid välja selleks — nagu oletavad evolutsioonipsühholoogid —, et me hiljem vastuteeneid saaksime, ning ausameelsus ja õiglustunne selleks, et me teenete vahetamise käigus petta ei saaks, kas ei näita see siis, et sääraseid asju nagu altruism ja õiglus pole olemas, et sügaval sisimas oleme tegelikult isekad?

See mure tuletab mulle meelde *Annie Halli*[11] avastseeni, kus noore Alvy Singeri ema viib poisi arsti juurde:

> Ema: Ta on depressioonis. Ta ei saa enam ühtäkki millegagi hakkama.
>
> Arst: Alvy, miks sa depressioonis oled?
>
> Ema (*Alvyt müksates*): Ütle doktor Flickerile. (*Noor Alvy istub, pea maas. Ema vastab tema eest.*) Ta luges midagi.
>
> Arst: Ah et luges midagi?
>
> Alvy (*pea ikka maas*): Universum paisub.
>
> Arst: Universum paisub?
>
> Alvy (*arstile otsa vaadates*): Universum on kõik, ja kui see paisub, läheb ta ükskord lõhki, ja siis on kõigel lõpp!
>
> Ema (*vaatab poega tülgastunud pilgul, karjub*): Mis see sinu asi on? (*Pöördub uuesti arsti poole.*) Ta ei tee oma kodutöid enam.

[11] 1977. aastal valminud Woody Alleni film. *Toim.*

Alvy: Mis mõtet sel on?
Ema (*erutatult, kätega vehkides*): Mis see universum siia puutub? Sina oled siin, Brooklynis! Brooklyn ei paisu!

Alvy ema teeb hea tähelepaneku: Brooklyn ei paisu. Asjadel, mis teadusliku analüüsi sügavaimal tasandil võivad masendavad tunduda, ei pruugi meie igapäevaelus mingeid tagajärgi olla. Mure, et meie motiivid on lõppkokkuvõttes, evolutsioonilises mõttes "isekad" ja et meie oletatavalt isetud motiivid on seega tegelikult petlikud, on ekslik, Richard Dawkinsi iseka geeni metafoori vääritimõistmine.

Dawkins märgib, et suurepärane viis mõista loodusliku valiku loogikat on kujutada ette, et geenidel on isekad motiivid (Dawkins 1976). See metafoor aitab aru saada keerulistest evolutsiooniprotsessidest ning selle abil on tehtud lugematul hulgal täppi läinud empiirilisi prognoose. Kuid paraku tekitab see idee kergesti segadust, mis tuleneb arvamusest, et geenid kujutavad endast meie sügavaimat peidetud mina, meie olemust. Kui geenid on isekad, võib tekkida kiusatus mõelda, et sügaval sisimas oleme ka *meie* isekad. Tulemuseks on kummaline hübriid evolutsioonibioloogiast ja Freudi alatute motiividega alateadvuse teooriast.

Eksitus seisneb selles, et *geenide metafoorsed* motiivid erinevad *inimese tegelikest* motiividest. Mõnikord on geenide isekaim tegu aidata luua läbinisti isetut inimest. Võtame näiteks armastuse laste vastu: analüüsides seda psühholoogilisel tasandil, kus me mõtestame oma käitumist, on see loomulikult puhas ja siiras. "Isekus" tuleb mängu analüüsi teisel tasandil — ürgsel või evolutsioonilisel tasandil, kus me püüame seletada, *miks* me seda puhast emotsiooni tunneme. Isekus ühel tasandil ei ole vastuolus isetusega teisel tasandil, nii nagu kogu universumi miljardeid aastaid kestnud paisumise fakt ei ole vastuolus tõdemusega, et Brooklyn 1940. aastatel ei paisunud.

Üldisem mure tuleneb ühest vaieldamatust tõsiasjast, mida on meile õpetanud eksperimentaalpsühholoogia: osa meie kogemusi on kujutluse viljad. Näiteks kvalitatiivne erinevus punase ja rohelise värvuse vahel ei vasta ühelegi kvalitatiivsele füüsikalisele erinevusele valguses, mis punase ja rohelise värvuse aistingu esile

kutsub; lainepikkus, mis on aluseks värvitajule, on pidev muutuja. Liigierinevus punase ja rohelise vahel on meie tajusüsteemi konstrukt, mis pisut teistsuguse keemilise ülesehituse või närvivõrgustikuga organismidel võib teistsugune olla (selliseid organisme tõepoolest leidub: inimesed punase-rohelise värvipimesusega). Uued vaimuteadused näivad mõista andvat, et samamoodi tajume erinevust õige ja väära vahel — et tähenduse ja moraalse eesmärgi otsimine ja leidmine on lihtsalt meie viis kõditada teatud mõnukeskusi oma ajus. Veidi teistmoodi üles ehitatud inimese jaoks poleks need põrmugi reaalsemad kui erinevus punase ja rohelise vahel ning neil ei pruugiks mingit tähendust olla.

Kuid see analoogia on puudulik. Paljud meie vaimsed võimed on arenenud nii, et nad haakuksid tegelike asjadega maailmas. Me võlgneme oma sügavustaju ajus paiknevale keerulisele võrgustikule, mis teistel liikidel ja isegi osal haigetel inimestel näib puuduvat. Kuid see ei tähenda, et poleks olemas päris puid ja päris kaljusid või et maailm oleks lame nagu pilapilt. Ning see argument on laiendatav ka maailma abstraktsematele omadustele. Inimestel (ja paljudel teistel loomadel) tundub olevat kaasasündinud arvutaju, mida võib seletada arvulise mõtlemise kasulikkusega meie evolutsioonilises ajaloos. See on igati kooskõlas Platoni arvuteooriaga, mida toetavad paljud matemaatikud ja matemaatikafilosoofid ning mille järgi abstraktsed matemaatilised üksused, nagu näiteks arvud, eksisteerivad inimvaimust sõltumatult. Erinevalt rohelisest värvusest pole arv kolm meie kujutluse vili; sellel on tegelikud omadused, mida avastatakse ja uuritakse, mitte ei imeta sulepeast välja. Selle seisukoha järgi arenes arvutaju välja nii, et ta haakuks maailma tõeliste tõdedega, mis mingis mõttes eksisteerivad inimteadjatest sõltumatult.

Samasuguse argumendi võib esitada moraalsuse kasuks. Moraalirealismi teooria kohaselt on õige ja väär olemas ning neil on oma sisemine loogika, mis teatud mõttekäike lubab ja teisi mitte. Kui nii, siis arenes meie moraalitaju nõnda, et ta haakuks moraalsuse loogikaga; ta ei imenud seda sulepeast välja (vt Nozick 1981: 317–362). Tähtis on, et miski võib olla ühtaegu *nii* vaimusaadus *kui ka* tegelikult eksisteeriv olem.

Isegi kui on ebamugav omaks võtta mööndavasti keerulist ideed, et moraalitõed on mingis abstraktses platonlikus mõttes tegelikult olemas, võime oma moraaliotsuste olemuslikku väärtust säilitada muul viisil. Me võime moraaliotsuste realismi suhtes agnostikuks jääda ja lihtsalt tõdeda, et meie moraalitaju saab töötada ainult siis, kui ta *usub*, et õigel ja vääral on väline reaalsus. See tähendab, et arutleda on võimalik vaid juhul, kui me eeldame, et meie moraaliotsustel on mingi olemuslik paikapidavus (olenemata sellest, kas üldse on võimalik seda kindlaks teha). Nii et moraali üle arutledes võtame ikkagi appi välised standardid, isegi kui moraalne arutlemine on bioloogiline kohastumus; me ei võrdle üksnes isikupäraseid emotsionaalseid või subjektiivseid reaktsioone.

KOKKUVÕTTEKS

Nagu ma alguses mainisin, on inimvaimu uurimises ja inimteadmiste seisus üldse käes põnevad ajad. Tänu kognitiivteadusele, neuroteadusele, käitumisgeneetikale ja evolutsioonipsühholoogiale oleme jõudmas lähedale inimloomuse mõistmisele, mis aitab täita viimaseid lünki meie teadmistes ning ületada lõhet mateeria ja vaimu, bioloogia ja kultuuri vahel. See tõotab kaasa tuua iseäranis rahuldust pakkuva ja sügavuti mineva arusaamise meie enda liigist, täites nõnda iidset ettekirjutust: tunne iseennast!

Ühtlasi tõotab parem arusaamine vaimust ja ajust pakkuda meile hädavajalikke praktilisi rakendusi. Võtame vaid ühe näite, Alzheimeri tõve, mis mõne järgmise aastakümne jooksul on arenenud riikides kindlasti üks suurimaid kannatuste allikaid, sest inimesed elavad kauem ja surevad järjest vähem teiste haiguste kätte. Mälu ja isiksuse käsitamine immateriaalse hinge või mingisuguse taandamatu, väärika toimija ilmingutena ei vii meid Alzheimeri eduka ravi leidmiseni. Selleni viib meid mälu ja isiksuse käsitamine biokeemilise ja füsioloogilise nähtusena.

Kuid ma mõistan, et vaimuteaduse ja bioloogia sidumine tervikuks ei lähe valutult. See seab kahtluse alla praegusaja intellektuaalses elus sügavalt juurdunud uskumused, mis on paljude silmis küllastunud moraalsest tähendusest. Kõige põhjapanevamad

neist uskumustest on õpetused puhtast lehest, õilsast metslasest ja kummitusest masinas.

Olen väitnud, et uued suunad vaimuteadustes ei pea tingimata õõnestama meie moraalseid väärtusi. Vastupidi, nad pakuvad võimalust selgemini piiritleda meie eetilisi arutluskäike ning seada meie moraalsed ja poliitilised väärtused kindlamale alusele. Eelkõige on halb mõte öelda, et diskrimineerimine on vale ainult sellepärast, et kõikide inimeste tunnused on ühesugused. On halb mõte öelda, et sõda, vägivald, vägistamine ja ahnus on halvad sellepärast, et need ei kuulu inimeste loomupäraste kalduvuste hulka. On halb mõte öelda, et inimesed peavad vastutama oma tegude eest, sest nende tegude põhjused on mõistatuslikud. Ja on halb mõte öelda, et meie ajendid on isiklikus mõttes tähendusrikkad ainult siis, kui need on tähendusetud bioloogilises mõttes. Need on halvad mõtted, sest annavad kaudselt mõista, et teadlased peavad kas valmis olema oma andmeid võltsima või me kõik peame valmis olema oma väärtushinnangutest loobuma.

Ma väidan, et me ei pea seda valikut tegema. Eetika ja teaduse selgem eristamine lubab meil oma väärtushinnangud alles jätta ja tervitada uut arusaamist vaimust, ajust ja inimloomusest põnevuse, mitte hirmuga. 16. sajandil pidasid inimesed moraalselt väga tähtsaks küsimust, kas Maa tiirleb ümber Päikese või vastupidi. Meie ajal on keeruline mõista, miks nad olid valmis võtma moraalsete tõekspidamiste aluseks puhtempiirilist väidet, ning me teame, et moraal ja väärtused elasid selle väite põrmustumise kergesti üle. Arvan, et sama lugu on praegu, mil moraalselt väga tähtsaks peetakse inimloomuse ja -vaimu materialistliku mõistmise eitamist.

Selle ettekande koostamist toetas USA riiklik terviseinstituut (uurimistoetus HD 18381).

Kirjandus

B a r k o w, Jerome, Leda C o s m i d e s, John T o o b y (eds.) 1992. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of*

Culture. New York: Oxford University Press

B o u c h a r d, Thomas J. Jr. 1994. Genes, environment, and personality. — *Science*, Vol. 264, No. 5166, pp. 1700–1701

B r o w n, Donald E. 1991. *Human Universals*. New York: McGraw-Hill

B u s s, David M. 1999. Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind. New York: Allyn & Bacon

C h a g n o n, Napoleon A. 1988. Life histories, blood revenge, and warfare in a tribal population. — *Science*, Vol. 239, No. 4843, pp. 985–992

C h u r c h i l l, Winston 1929. *The World Crisis*. Vol. 4. *The Aftermath*. London: Thornton Butterworth Limited

C r i c k, Francis 1994. *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*. New York: Simon & Schuster

D a l y, Martin, Margo W i l s o n 1988. *Homicide: Foundations of Human Behavior*. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter

D a w k i n s, Richard 1976. *The Selfish Gene*. New York: Oxford University Press

D a w k i n s, Richard 1986. *The Blind Watchmaker: Why the Evidence of Evolution Reveals a Universe without Design*. New York: W. W. Norton & Company

D e g l e r, Carl Neumann 1991. *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*. New York: Oxford University Press

D i a m o n d, Jared 1997. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W. W. Norton & Company

F e r g u s o n, Andrew 1998. How Steven Pinker's mind works. — *Weekly Standard*, January 12

F e r g u s o n, Andrew 1999. The end of nature and the next man. — *Weekly Standard*, June 28

F i s h e r, Simon E., Faraneh V a r g h a - K h a d e m, Kate E. W a t k i n s, Anthony P. M o n a c o, Marcus E. P e m b r e y 1998. Localisation of a gene implicated in a severe speech and language disorder. — *Nature Genetics*, Vol. 18, No. 2, pp. 168–170

F o d o r, Jerry A. 1994. *The Elm and the Expert*. Cambridge, Mass.: MIT Press

F r a n g i s k a k i s, J. Michael, Amanda K. E w a r t, Colleen A. M o r r i s, Carolyn B. M e r v i s, Jacquelyn B e r t r a n d, Byron F. R o b i n s o n, Bonita P. K l e i n, Gregory J. E n s i n g,

Lorraine A. Everett, Eric D. Green, Christoph Pröschel, Nick J. Gutowski, Mark Noble, Donald L. Atkinson, Shannon J. Odelberg, Mark T. Keating 1996. LIM-kinase1 hemizygosity implicated in impaired visuospatial constructive cognition. — *Cell*, Vol. 86, No. 1, pp. 59–69

Gardner, Howard 1987. *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution*. New York: Basic Books

Gazzaniga, Michael S. (ed.) 2000. *The New Cognitive Neurosciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press

Gazzaniga, Michael S., Richard B. Ivry, George R. Mangun 1998. *Cognitive Neuroscience: The Biology of the Mind*. New York: W. W. Norton & Company

Ghiglieri, Michael P. 1999. *The Dark Side of Man: Tracing the Origins of Violence*. New York: Perseus Books

Hamer, Dean H., Peter Copeland 1998. *Living with Our Genes: Why They Matter More Than You Think*. New York: Doubleday

Keeley, Lawrence H. 1996. *War before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*. NewYork: Oxford University Press

Mead, Margaret 1935. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: William Morrow & Company

Nozick, Robert 1981. *Philosophical Explanations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

Pinker, Steven 1996 (1984). *Language Learnability and Language Development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

Pinker, Steven 1997. *How the Mind Works*. New York: W. W. Norton & Company

Plomin, Robert, John C. Defries, Gerald E. McClearn, Michael Rutter 1997. *Behavioral Genetics*. Third edition. New York: W. H. Freeman

Rose, Steven 1978. Pre-Copernican sociobiology? — *New Scientist*, Vol. 80, pp. 45–46

Rose, Steven 1998. *Lifelines: Biology beyond Determinism*. New York: Oxford University Press

The Seville Statement on Violence. 1990. *American Psychologist*, Vol. 45, pp. 1167—1168

Tooby, John, Leda Cosmides 1990. On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation. — *Journal of Personality* Vol. 58, No. 1, pp. 17–67

Tooby, John, Leda Cosmides 1992. The psychological foundations of culture. — Jerome Barkow, Leda Cosmides, John

Tooby (eds.). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press, pp. 19–136

W a t s o n, John B. 1925. *Behaviorism*. New York: W.W. Norton & Company

W i l l i a m s, George C. 1966. *Adaptation and Natural Selection: A Critique of Some Current Evolutionary Thought*. Princeton, N.J.: Princeton University Press

W i l s o n, Edward O. 1994. *Naturalist*. Washington, D.C.: Island Press

W i l s o n, Edward O. 1998. *Consilience: The Unity of Knowledge*. New York: Knopf

W o l f e, Tom 1996. Sorry, but your soul just died. — *Forbes ASAP*, December 2, pp. 210–219; http://90.146.8.18/En/archiv_files/19971/E1997_236.pdf

W r a n g h a m, Richard, Dale P e t e r s o n 1996. *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*. Wilmington: Mariner Books

W r i g h t, Robert 1994. *The Moral Animal: Why We Are, the Way We Are. The New Science of Evolutionary Psychology*. New York: Pantheon

STEVEN PINKER (1954) on Kanada juudi päritolu USA psühholoog, USA Rahvusliku Teaduste Akadeemia liige (2016). Ta õppis psühholoogiat McGilli Ülikoolis Montrealis (lõpetas 1976) ja sai filosoofiadoktori kraadi eksperimentaalpsühholoogia alal Harvardi Ülikoolist (1979). Ta on töötanud muu hulgas Massachusettsi Tehnoloogiainstituudis, Stanfordi Ülikoolis ja California Santa Barbara Ülikoolis ning on alates 2003. aastast Harvardi Ülikooli psühholoogiaprofessor. Ta on Newcastle'i, Surrey, Tel Avivi, McGilli, Simon Fraseri ja Tromsø Ülikooli audoktor ning pälvinud palju muid tunnustusi ja auhindu. 2004. aastal valis ajakiri *Time* ta maailma saja mõjukaima inimese hulka ning ajakiri *Foreign Policy* 2005. ja 2008. aastal maailma saja juhtiva mõtleja hulka. Steven Pinkeri põhilisteks uurimisvaldkondadeks on olnud nägemistaju ja psühholingvistika. Ta on tuntud väite poolest, et inimese keelevõime on instinktiivne, s.t kaasa sündinud, ja seda on vorminud looduslik valik, et rahuldada meie suhtlemisvajadust.

Tanneri loengute sarjale pani 1978. aastal Inglismaal Cambridge'i ülikooli Clare Halli kolledžis aluse USA filosoof Obert Clark Tanner (1904–1993). Praeguseks on sellest kujunenud üks maailma mainekamaid humanitaarvaldkonna loengusarju, mille korraldamises osaleb üheksa ülikooli: Oxfordi, Cambridge'i, Harvardi, Princetoni, Stanfordi, Michigani, Utah' ja Yale'i Ülikool ning California Ülikool Berkeleys.

ALBERT GULK. Mõtestatud supp (2019)

LUULET

Indrek Hirv

*

Väikesed vahtrad astuvad
mööda aeglast surma üles

nad jätavad hämarale murule
oma sahina ja killukese päikest

ja ma tulen ülevalt neile vastu
su naeratus sõrmede vahel

*

Ning sa astud
suu täis lehtede
sosistamata sõnu

ja su rõõmsas rinnas
saavad viimaks kokku
saja-aastase kastani juured

sest sa oled
mu väikene
salajane igavik

sest su sujuvat sammu
ei suuda mõõta
ei kuu ega mägi me all

*

Mu igatsus ja armastus
kaev millest saab vett
mu rahutu elu

valgust ja verd
kuivi pliidipuid
ja valu

su hingetu ilu
peksleb ikka veel
vastu aknaklaasi

aga all toob jõgi
linnamajade vahele
oma metsade rahu

*

Emajõgi kuhu sa ruttad —
peipsisse et saada rahu

peipsi kuhu sa pressid —
võrtsjärve et leida üles lapsepõlv

aga kollaste paplite all
lükkavad noored emad
punaseid vankreid

*

Enne kui emajõgi
kaotab kaldad
enne kui
mu märatsev hing
suudab öelda ühe sõna

enne kui taevas
pilvede taga
suudab jälle hingata

pead sa panema
raamatu kinni
ja naeratama

*

Sügis jalutab ülesvoolu —
kollased lehed
teispool talve eest põgenevat vett

pilvine taevas
teeb silmavalged uduseks

ent mu hing jääb peitu
vikerkesta taha

ning kevadel
kui kummardun jõe kohale
hiilgavad mu silmad jälle

*

Mu ootamatult äratatud
lapsepõlveuned
hõõruvad külmas valguses silmi

nad jutustavad
oma salajasi kurbusi
emalikele puudele mäel

varjudest täidetud tüvedele
kus nende sosinast sünnib
soe ennelõunane uni

*

Puude kirglikud viiped tuules
laternate ainitine pilk

päev otsa on mu süda
maganud pilvede valguses

ja ma jätan oma noore elu
tuttavate puude hoolde

nagu ma olen jätnud armastusi
voolavasse vette seal all

*

Vana vaher
kohvikunurgal —
öö ja valu
on teinud meist sõbrad

sina hoiad okstes
oma linde
mina oma juustes
oma kurbust

sina ammutad
oma jõu
kevadisest mullast
mina —
hullust lootusest

*

Vana lehis
teispool müüri
ligipääsmatu ja suur
oma vaikimises

sügav ja siiras
on vaikus su okstes
kui koolilapsed tulevad
su alla suudlema

*

Igal tunnil laulab toomel
ise lind
ja vahel võtab vaikus
valvekorra üle

siis tuleb tulla vilistades
eemalt enda poole

mu südame kivide vahelt
paistab vahel välja üks õis —
üks õieleht õnn
aga teine on õnnetus

eks üks või ju ollagi õnn
aga teine on võib-olla surm

mu südamekivide müüri
tumepunased tellised
soojad kivid toomkiriku seinas
iga kivi all peidus üks sõna

mõni sõna on teadagi õis
aga mõni on võib-olla rada

ESIMESTE KAUKAASIASSE VÄLJA RÄNNANUD EESTI TALUPOEGADE KÄEKÄIK

Leeni Langebraun

EESSÕNA

Alljärgnev on arhiividokumentide alusel koostatud ülevaade sellest, kuidas 19. sajandi teise poole ulatuslik eesti talupoegade väljarändamise laine Balti kubermangudest ehk Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kubermangust (vene k Остзейский край) 1860. aastatel Põhja-Kaukaasiasse jõudis. See on koostatud Gruusia Rahvusarhiivi ajaloo keskarhiivist,[1] Stavropoli krai riiklikust arhiivist,[2] Krasnodari krai riiklikust arhiivist,[3] Eesti Rahvusarhiivist,[4] Karatšai-Tšerkessia Vabariigi riiklikust arhiivist,[5] Krimmi Autonoomse Vabariigi riiklikust arhiivist[6] ja Samara oblasti riiklikust

[1]Central Historical Archive, National Archives of Georgia; edaspidi viidetes CHA.

[2]Государственный архив Ставропольского края; edaspidi viidetes ГАСК.

[3]Государственный архив Краснодарского края; edaspidi viidetes ГАКК.

[4]Edaspidi viidetes RA.EAA.

[5]Государственный архив Карачаево-Черкесской Республики; edaspidi viidetes ГАКЧР.

[6]Государственный архив Автономной республики Крым; edaspidi viidetes ГААРК

keskarhiivist[7] Vene keisririigi ametiasutuste seni leitud dokumentide põhjal.

Artikkel on üles ehitatud selle järgi, kuidas Kaukaasia asevalitseja[8] peavalitsuse departemangu toimikus (kust pärinevad peamised käesolevas ülevaates kasutatud dokumendid: kirjad, protokollid, ettekanded jm) on kajastatud eestlaste rühmade saabumist Kaukaasiasse. Ülevaate aluseks võetud dokumentides on käsitletud eestlasi rühmadena lähtudes sellest, kust see rühm tuli (üldjuhul mainitakse ainult rühma perede arvu ja nimedest ainult rühma esindajate nime): kaks Tauria kubermangust (Krimmist) Põhja-Kaukaasiasse Stavropoli kubermangu saabunud eestlaste rühma (ühes 66 ja teises 16–19 peret); Samara kubermangust Stavropoli kubermangu saabunud 25 eesti perest koosnev rühm; umbes 10 perest koosnev rühm, kes asus Eestimaa kubermangust Kubani oblastisse; ning Balti kubermangudest aastatel 1869–1872 Stavropoli kubermangu saabunud sajad eestlaste pered (keda on mitmetes dokumentides kirjeldatud ühe suure rühmana). Ülevaate sisuks on nende rühmade käekäik arhiividest leitud dokumentides kirjeldatud sündmustes kümne aasta jooksul, millele lisaks on lühidalt kajastatud mõningaid oluliseks peetavaid hilisemaid sündmusi.

Selguse huvides, kui lugeja soovib kõrvale vaadata ka siin käsitletavaid dokumente või nende ümberkirjutusi, on eesti asun-

---

[7]Центральный государственный архив Самарской области; edaspidi viidetes ЦГАСО.

[8]Kaukaasia asevalitseja (*наместник*), kelle määras ametisse keiser otse enda alluvusse, esindas Kaukaasias Vene keisririigi haldus- ja poliitilist võimu ning tal olid erivolitused Põhja- ja Taga-Kaukaasia alade (sh Stavropoli kubermangu ja Kubani oblasti) valitsemiseks. Asevalitseja oli ka Kaukaasia armee (alates 1865 Kaukaasia sõjaväeringkonna vägi) ülemjuhataja. Aastatel 1862–1881 oli Kaukaasia asevalitsejaks suurvürst Mihhail Nikolajevitš Romanov, kes resideeris oma ametkonnaga Tiflisis (praegune Thbilisi). Asevalitseja ametkonda kuulusid keisri määratud rahandusministeeriumi ja siseministeeriumi esindajad ning peavalitsus (Главное Управление Наместника Кавказского), mis sisuliselt täitis Kaukaasias piirkondliku tsiviilvalitsuskeskuse ülesandeid. Asevalitseja halduspiirkonda nimetati ametlikult Kaukaasia kraiks (Кавказский край).

dusi nimetatud samamoodi nagu dokumentides; asunduste eestipärased nimed on toodud joonealustes märkustes. Isikunimed on tekstis samal kujul nagu Rahvusarhiivis leiduvates hingeloendites või personaalraamatutes — väljaspool Eestit koostatud dokumentides on eestlaste nimed vahel peaaegu äratundmatuseni moonutatud. Käesoleva ülevaate lõppu on lisatud nendes dokumentides mainitud eesti talupoegade nimekiri koos viidetega nende päritolule Eestis ja digiteeritud allikatele Rahvusarhiivi veebis.

Ülevaates on üldjuhul lähtutud ainult dokumentidest ja akadeemilistest väljaannetest ega ole kasutatud mälestusi, muid eesti asunduste ajaloo käsitlusi ega sõnumeid vanadest ajalehtedest, välja arvatud mõni erand joonealustes kommentaarides.

Enne eestlaste Kaukaasiasse jõudmist olid talupojad Eesti- ja Liivimaalt juba mõnda aega välja rännanud Venemaa sisekubermangudesse.[9] 1860. aastatel tekkis suurem väljarändelaine, mille harjal jõudsid paljud eesti pered Krimmi poolsaarele, kust sõda oli krimmitatarlased Türki lahkuma sundinud ja maad tühjaks jätnud. Kuuldus tühjast maast ja lootus saada see oma hingemaaks suutis paljud eesti talupojad esivanemate maalt lahti kangutada ja andis jõudu pidada vastu pikal ja rängal rännakul kaugesse tundmatusse paika. Kohapeal aga selgus, et maa Krimmis on hoopis teistsugune kui Eestis: metsa polnud, vett oli ainult sügavates kaevudes. Eestlastel tuli hakata elama teistsugustes looduslikes oludes. Mitmedki väljarännanud asusid Krimmis toimetulekut õppima, teised aga eelistasid otsinguid jätkata, lootes leida kusagilt mujalt paremad olud. Nii hakkas osa väljarännanud eesti talupoegi Krimmist (ja ka Samarast) Kaukaasia poole vaatama.

---

[9] Venemaa sisekubermangudeks (*внутренние губернии*) nimetati 19. sajandil ülejäänud Venemaa kubermange peale Baltimaade, Soome, Siberi, Krimmi ja Kaukaasia. Käesolevas ülevaates käsitletavale perioodile eelnenud ajal rändasid eestlased välja põhiliselt Peterburi, Pihkva ja Samara sisekubermangudesse.

KRIMMIST LAHKUMINE

Nagu nähtub Tauria[10] riigivarade palati 16. veebruari 1866. aasta ettekandest Tauria kubernerile,[11] teatas Põhja-Kaukaasias asuva Kubani oblasti mägirahvaste eestkostja[12] 11. detsembril 1865, et tema poole on pöördunud Tauria kubermangu Simferopoli maakonna Zamruki[13] ning Perekopi maakonna Džurtši, Kijat-Orka ja Sõrt-Karaktšora eesti asunduste esindajad Heinrich Seimann, Jüri Lensmann, Jüri Thomasson ja Hans Falkman, kes palusid asustada endid Kubani oblastisse ja eraldada neile 30 tiinu[14] majapidamise kohta. Kubani oblasti ülem palus Tauria riigivarade palatil eestlastele teada anda, et nad võivad saada Taga-Kubanimaal[15] sama palju jaosmaad nagu tšerkessid ehk 9–12 tiinu hinge kohta olenevalt asukohast ning maksusoodustused 3–5 aastaks. Ümber asuda soovijate kohta tuleb koostada perenimekirjad,[16] mille alusel saab küsida loa nende asumiseks Taga-Kubanimaale.

Tauria riigivarade palat andis ametnik Kolossovile korralduse selgitada seda eestlastele ja uurida välja, kui paljud nendest soovivad ümber asuda, koostada nimekirjad ja tulemused palatile lähemal ajal ette kanda.

---

[10]Krimmi kui haldusüksust nimetati aastatel 1802–1921 Tauria kubermanguks.

[11]ГААРК.26.1.24492, l. 87–88; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/krimm_18660217.pdf.

[12]Tol ajal oli selles ametis alampolkovnik Pavel Dukmassov (Павел Григорьевич Дукмасов; 1838–1911), alates 2. juunist 1865 Kubani oblasti mägirahvaste eestkostja (*попечитель горских народов Кубанской области*), alates 5. aprillist 1866 kuni 1871 Kubani oblasti ülema abi kohusetäitja mägirahvaste valitsemise alal (*и.д. помощника начальника Кубанской области по управлению горцами*); alates 28. oktoobrist 1866 polkovnik, alates 1874 kindralmajor.

[13]Eestipäraselt Samruki.

[14]1 tiin = u 1,1 ha maad. *Toim.*

[15]Vene keeles Закубанье. Taga-Kubanimaa oli Kubani jõe vasakule kaldale jääv ala, mis ulatus Mustast merest läänes kuni Laba jõeni Idas ja piirnes lõunas Kaukasuse mägedega.

[16]Perede ja nende liikmete nimekirjad (*посемейные списки* ehk *семейные списки*).

Tauria riigivarade palatisse 22. aprillil 1866 saabunud ettekandes Tauria kubernerile[17] on kirjas, et peale eespool nimetatud Kubani oblasti mägirahvaste eestkostja[18] kirja, mis käsitles eestlaste soovi asustada nad Kubani oblastisse, on saabunud Stavropoli riigivarade palatist kaks teadet Krimmi eestlaste kohta: esimeses, 4. märtsi 1866. aasta kirjas on teatatud, et Joannes Paap[19] ja Peeter Kiislar on esitanud 94 eesti perekonna nimel palvekirja, et eestlased soovivad asuda ümber maaomanik Wolfmanni maale (Stavropoli kubermangus), ning teises, 5. märtsi 1866. aasta teates on kirjas, et eestlased on rentinud Wolfmannilt 12 aastaks 3101 tiinu maad, kuhu nad nüüd soovivad koos peredega elama asuda. Kuna eestlaste soovid olid vastuolus riigivarade ministeeriumi loaga, mille järgi tohtisid eestlased ümber asuda Stavropoli kubermangu kroonumaadele, andis Tauria riigivarade palat 26. märtsil 1866 ametnik Kolossovile korralduse küsitleda eestlasi vallaametnike juureolekul, et selgitada välja, kuhu eestlased siis tegelikult soovivad asuda: kas Kubani oblastisse või Stavropoli kubermangu eramaale.

Dokumendist selgub, et Kolossov esitas 10. aprillil 1866 ettekande, kus on kirjas: 50 peret Perekopi maakonnast Tokultšaki, Kontši, Šavva, Kijat-Orka ja Džurtši küladest ning Jevpatorija maakonnast Munii ja Temir-Bulati küladest, samuti 18 peret Simferopoli maakonnast Zamruki külast soovivad asuda Kubani oblastisse, ülejäänud peale nende, kes on juba Kaukaasiasse lahkunud, soovivad jääda sinna, kus nad praegu elavad.

Samast riigivarade palati dokumendist selgub samuti, et Tokultšaki küla eestlaste esindajad Toomas Tint, Jaan Arro[20] ja Peeter Kiislar on esitanud Tauria kubermangu riigivarade palatile nimekirja, kus on kirjas neid volitanud 95 eesti peret, kes elavad Tauria kubermangu eri külades, ja Stavropoli riigivarade palati 11. märtsi 1866. aasta teate selle kohta, et neil lubati valida

[17] ГААРК.26.1.24492, l. 91–94; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/krimm_18660422.pdf.

[18] S.o eespool viidatud Pavel Dukmassovi.

[19] Selles dokumendis Іоганъ Паль.

[20] Selles dokumendis Янъ Андре.

asumiseks välja kroonumaa Stavropoli kubermangus, ning teatanud Tauria riigivarade palatile, et nad on valinud välja maa selles kubermangus Pjatigorski maakonnas Sultanovskoje paigases[21] ja paluvad nüüd luba sinna ümber asuda. Ametnik Kolossovile anti veel kord korraldus täpsustada, kas eestlased soovivad asuda Kubani oblastisse või Stavropoli kubermangu. Kolossovi 18. aprillil 1866 esitatud ettekande järgi soovisid 46 peret Tokultšakist, 6 peret Kijat-Orkast, 10 peret Muniist, 1 pere Temir-Bulatist, 2 peret Džurtšist, 17 peret Kontšist ja 8 peret Šavvast — kokku 90 peret — muuta oma otsust asuda Kubani oblastisse ja otsustasid asuda Stavropoli kubermangu. Dokumendis on märgitud, et ettekandes pole mainitud Zamruki küla peresid, ja antud ametnikule uuesti korraldus täpsustada, kas nemad soovivad koos 90 eesti perega Stavropoli kubermangu ümber asuda või jäävad Zamrukisse.

Ühtlasi selgub riigivarade palati dokumendist, et alates 1862. aasta teisest poolest on oklaadiraamatus Tauria kubermangu ümber kirjutatud ainult 46 peret Tokultšaki külast, teised aga ei ole Tauria kubermangus arvel. Ametnikule anti korraldus teha kindlaks, kui palju on nendel peredel maksmata vilja- ja rahalaenu ning hingemakse.

Selle dokumendiga anti Tauria kubernerile teada, et Tauria riigivarade palat andis 21. aprillil 1866. aastal 90 eesti perele loa asuda Stavropoli kubermangu Pjatigorski maakonda nende valitud Sultanovskoje paigasesse. Tehti ettekirjutus jagada eestlased kolme rühma; iga rühm saab nimekirja alusel avatud lehe[22] sõiduks Stavropoli läbi Kertši ja Jekaterinodari[23]. Rühmajuhtideks määrata Joosep Tint, Karl Arro ja Johan Kiislar. Ametnik Kolossovile anti korraldus kanda riigivarade palatile ette eestlaste lahkumise ajast, lisada ettekandele 90 eesti pere nimekiri ja küsida ülejäänud, Tauria kubermangus veel arvele võtmata eestlastelt,

[21] Dokumendis "урочище". "Paigas" tähendab keskmiselt suurte pinnavormide alusel eristatavat maastikuüksust (nt org, voor vms).

[22] Avatud leht (*открытый лист*) oli luba liikuda ühest kubermangust teise.

[23] Jekaterinodar (tõlkes "Katariina and"; praegu Krasnodar) oli Kubani oblasti keskus.

kas nad kavatsevad jääda või soovivad lahkuda — ja kui lahkuda, siis kuhu täpsemalt.

KRIMMIST STAVROPOLI KUBERMANGU JA EDASI KUBANI OBLASTISSE

Gruusia Rahvusarhiivi ajaloo keskarhiivist õnnestus leida kunagise Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse departemangu toimik[24] eestlaste ümberasumist käsitlevate dokumentidega, mis võimaldavad saada ülevaate sellest, kuidas saabusid Kaukaasiasse need esimesed eesti pered Krimmist ning Samara, Eestimaa ja Liivimaa kubermangudest.

Selles toimikus on dokumente, millest nähtub, et riigivarade ministeeriumist 1865. aastal saadud loa alusel asus Tauria kubermangust Stavropoli kubermangu 66 peret eestlasi, kes valisid endale asumiseks Kazinka oru Kazinka jõe lähistel, endistel Türki lahkunud Kalausi-Sablinski pristavkonna[25] nogaide[26] maadel.[27] Seni leitud arhiividokumentidest ei selgu, miks eestlased, kes olid valinud maa Sultanovskoje paigases, asusid tegelikult Kazinka orgu ja millal täpselt nad Krimmist Kaukaasiasse jõudsid. Praeguseks leitud dokumendid võimaldavad oletada, et esimesed eesti pered jõudsid Krimmist Kaukaasiasse 1865. aasta lõpust kuni 1866. aasta alguseni, sest Samara kubermangust 1866. aasta ke-

[24]Pealkirjaga "О поселении в Ставропольской губернии 66 семейств эстонцев прибывших из Таврической губ., о выделе военному ведомству 6 тыс. десят. земли в Пятигорском уезде для кабардинских уроженцев и о поселении в сел. Казинке 115 семейств эстонцев, прибывших из Остзейского края" (CHA.12.11.378, 127 lehte).

[25]Калаусо-Саблинское приставство.

[26]Nogaid on krimmitatarlaste hõimurahvas, kellest põhiosa (u 70 000) lahkus aastatel 1857–1861 Türki. Venemaa aladele jäi sellest rahvast väga väike osa (eri allikate andmetel mõni tuhat).

[27]CHA.12.11.378, l. 1–2; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kasinka_18660617.pdf.

vadel Kaukaasiasse jõudnud eestlased kirjutasid,[28] et Krimmist tulnud eestlased olid juba Kazinkas ees.

Kazinka orus tekkis esimene eestlaste asundus Kaukaasias: Kazinka.[29] Seda, et sinna asusid needsamad Krimmis elanud pered, kes said 21. aprillil 1866 loa Stavropoli kubermangu ümber asuda, näitavad dokumendid, mille järgi on Kazinka külakogukonna esindajad sageli olnud samade perekonnanimedega: Tint ja Kiislar. Eespool mainitud toimikus on 2. mai 1867. aasta dokument,[30] kus asevalitseja peavalitsuse ülem Nicolay[31] teatas Stavropoli kuberneri kohusetäitjale, et Joosep Tint, Karl Korri ja Laar All on esitanud 70 eesti pere nimel, kes asusid Tauria kubermangust Kazinkasse, palvekirja Kaukaasia asevalitsejale, taotledes soodustusi ja rahalist laenu, ning palus tal reageerida. Näib, et Krimmist Kazinkasse tulnud eesti pered said Stavropoli kubermangust abi, sest Stavropoli kuberner Vlastov[32] on maininud hilisemas, 27. jaanuari 1871. aasta kirjas Nicolayle, et Krimmist saabunud eestlased said rahalist toetust ja viljalaenu, kuid ei kiirusta seda laenu tagasi maksma ja hiilivad kõrvale isegi jooksvate kohustuste täitmisest.[33]

---

[28]CHA.12.11.378, l. 46p; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/samara_eestlaste_palvekiri_1867.pdf.

[29]Vene keeles Казинское ehk Казинка; saksapärase kirjaviisiga eestikeelsetes allikates ka Kassinka.

[30]CHA.12.11.378, l. 6–6p; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kasinka_186704_krimmi_eestlased.pdf.

[31]Parun Alexander von Nicolay (Александр Павлович Николаи; 1821–1899), Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse ülem aastatel 1863–1875; asevalitseja äraolekul täitis ka asevalitseja kohustusi; luterlane; aastatel 1861–1873 salanõunik, alates 1873 tõeline salanõunik.

[32]Georgi Vlastov (Георгий Константинович Властов; 1827–1899), Stavropoli kuberner 1. juunist 1867 kuni novembrini 1872; kreeklane; aastatel 1863–1882 tõeline riiginõunik, alates 1882 salanõunik; alates 1857 polkovnik. Teoloogina oli ka vanaheebrea keele ja piibli tundja ning tõlkis ja kommnteeris teoloogilisi tekste. 1871. aastal valiti ta kui inimlik ja osavõtlik administraator Stavropoli aukodanikuks.

[33]CHA.12.11.378, l. 68–70; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kasinka_18710127.pdf.

Eestlastel lubati küll asuda Kazinka orgu, mis asus nn soride[34] piirkonnas suurel asustamiseks mõeldud kroonumaatükil, kuid see maatükk oli sinna asunud eesti perede jaoks liiga suur. Sinna jäänud vaba maa pealt ei laekunud kroonule makse ning selle asustamine muust rahvusest elanikega ei olnud esialgu võimalik ilma kohaliku kogukonna, s.o Kazinka eestlaste nõusolekuta. See asjaolu mõjutas Krimmist tulnud eestlaste asundust, takistas isegi Samarast tulnud eestlaste sinna asustamist ja ilmselt sai eestlaste Kazinkasse jäämisele saatuslikuks.

Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse riigivarade departemangu direktor Witte[35] palus 13. novembril 1867 Stavropoli riigivarade palatil viivitamata saata Kazinka eestlastele eraldatud maa plaan ning teatada, kui palju eestlasi on orgu asustatud ja kui palju maad on nende kasutuses ning kui palju maad on veel vaba.[36] Selle peale vastas Stavropoli riigivarade palat 27. jaanuaril 1868 Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse riigivarade departemangule,[37] et Stavropoli kuberneri kohusetäitja on lubanud eestlastel asuda maatükile Kazinka orus, mis jääb asevalitseja korraldusega asustamiseks ette nähtud suurema, Kubani soride ala piiresse, ja nii ei ole eestlastele sellel alal eraldi maatükki ette nähtud. Sellel asustamiseks mõeldud alal on Kazinka parim koht, kuhu on ette nähtud 2000 meeshingega asundus, aga kui asustada sinna ainult eestlased, jääksid teistele, soride lähistele asujatele hal-

[34]Liik sealseid vooluveekogusid. Tollastes venekeelsetes dokumentides on kasutatud nende kohta selles piirkonnas nimetust *барсуки*, ka *барсуклы*. Hiljem teisteski Kaukaasia eesti asundustes käibel olnud sõna "sori", mis tähistas (eriti hooajaliselt tekkivat ja kaduvat) oja või jõge, hakkas Kaukaasias levima just Kazinka eestlaste hulgast ja on tõenäoliselt pärit Tartumaa murdest, sh Kodavere murrakust — paljud esimestena Kaukaasiasse jõudnud eestlased olid Kodavere piirkonnast —, kus see sõna tähistas "oja riba".

[35]Julius Christoph Heinrich Georg Witte (Юлий Фёдорович Витте) (1814–1868), baltisakslane, kelle esivanemad olid tulnud Rootsi ajal Hollandist Baltimaadesse.

[36] CHA.12.11.378, l. 27–28; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kasinka_18671113.pdf.

[37]CHA.12.11.378, l. 29–30; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kasinka_18680127.pdf.

vemad maad ja vaevalt tahaks keegi sinna asuda. Stavropoli kuberneri kohusetäitja on juba kroonupalatist[38] uurinud, kas oleks võimalik jagada see ala kaheks, et moodustada kaks eraldi asundust: üks soride lähistel ja teine Kazinka lähistel, kus eestlased ja teised saabuvad talupojad saaksid kasutada umbes 16 000 tiinu suurust maatükki. Maamõõtja Gustafjev ongi juba koostanud plaani, mille järgi jagatakse ala kaheks ebavõrdseks osaks, ja esitanud projekti kroonupalatile läbivaatamiseks, misjärel läheb see asevalitsejale kinnitamiseks.

Leitud dokumentidest võib järeldada, et Kaukaasia asevalitseja kinnitust selle projektile ei tulnud niipea. Seda saab välja lugeda Stavropoli kuberneri 15. oktoobri 1868. aasta kirjast Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse ülemale, kus kuberner Vlastov märgib, et on vastanud eitavalt Samara kubermangust saabunud perede palvele asustada nad Kazinka orgu, sest selle ala kohta tehtud ettepanekuid ei ole asevalitseja kinnitanud ja kuni selle kinnituse saamiseni on ala asustamine peatatud.[39] (Samara kubermangust saabunud perede käekäiku on täpsemalt käsitletud edaspidi.)

Kazinka kogukonna liikmed kasutasid Kazinka piirkonnas meelsasti ka seda maad, mis polnud neile ette nähtud, kroonule selle pealt makse maksmata. Selle olukorra lõpetamiseks andis Kaukaasia asevalitseja Stavropoli riigivarade palati ettepanekul 15. märtsil 1873 korralduse, mille järgi sai Stavropoli kuberner eriõiguse lubada asustada uusi asunikke vabadele maadele ilma sealse kogukonna nõusolekuta. Stavropoli kubermangus oli sellised maa-alasid mitu, teiste hulgas ühe suurema vaba pindalaga (6271 tiinu) Kazinka oru piirkond.[40]

---

[38]Kroonupalat (казенная палата) oli Vene keisririigis 1775–1917 liik rahandusministeeriumi allasutusi kubermangu tasandil. Kroonupalatid juhtisid kubermangus ja maakondades riigimakse koguvaid asutusi jm riigikassa-asutusi ning osutasid teistele kubermangu ametiasutustele raamatupidamise ja finantsarvestuse teenuseid.

[39]CHA.12.11.378, l. 42–45; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kasinka_18681015.pdf.

[40]CHA.7.1.2739, l. 11–13.

Tõenäoliselt selle korralduse tagajärjel said Kazinkasse asumise õiguse paljud talupojad teistest Venemaa kubermangudest. Kazinka eestlastele selline asjade käik ei sobinud, nagu nad ka oma 4. aprilli 1873. aasta palvekirjas selgitasid.[41] Seepärast leidsid Kazinka kogukonna eestlased endi hulgast 77 maaostuhuvilist talupoega, kes sõlmisid 24. juulil 1874 lepingu, millega osteti kindralleitnant Chodźkolt[42] 18 075 hõberubla eest 1205 tiinu ja 1250 ruutsülla (umbes 1317 hektari) suurune maatükk Kubani oblastis Batalpašinski maakonnas Urupi jõe ääres. Selle kohta on Karatšai-Tšerkessia Vabariigi riiklikus arhiivis lepingu ärakiri.[43] Nii jätsid eestlased pärast kaheksat Kazinkas elatud aastat maha küla, mille nad olid 1866. aastal asutanud.

Karatšai-Tšerkessia Vabariigi riiklikust arhiivist leitud dokumendid näitavad, et ametlikult võttis osade perede Kazinkast uude asukohta ümbervormistamine kuni viis aastat aega, kuid võib välja lugeda, et tegelikult seati end sisse peagi pärast maa ostmist. Seda kinnitab Stavropoli arhiivis hoiul olev palvekiri,[44] milles 46 eesti pere esindajad Mihkel Kangur ja Karl Kruuts palusid 27. veebruaril 1875 luba nendel peredel asuda enda ostetud maale Kubani oblastis ning esitasid perepeade nimekirja 1. jaanuari 1875. aasta seisuga, märkides samas kirjas, et nad juba elavad sellel maatükil.

---

[41] ГАСК.58.1.328, l. 70–70p; ümberkirjutus: www.aule.ee/ida/dokumendid/livoonia_18730404.pdf.

[42] Józef Chodźko (Иосиф Иванович Ходзько; 1800–1881), geodeet, topograaf, geograaf, kartograaf; algatas ja juhtis geodeetilisi töid Kaukaasias; poolakas, katoliiklane; alates 1862. aastast Vene armee kindralleitnant. Müüdud maatükk oli talle kingitud Vene riigile osutatud teenete eest.

[43] ГАКЧР.5.1.3, l. 20–24; ümberkirjutus ja nimede indeks: www.aule.ee/ida/dokumendid/livoonia_18740724_asutajad.pdf.

[44] ГАСК.58.1.434, l. 16–19; ümberkirjutus: www.aule.ee/ida/dokumendid/livoonia_18750301.pdf.

Karatšai-Tšerkessia Vabariigi arhiivis on dokumendid,[45] kus perenimekirja ja vabastustunnistusele[46] märgitud perede nimed kinnitavad, et enamik Kazinkast Kubani oblastisse ümber asujaid olid asunud Eestist kõigepealt Tauria kubermangu: a) jaanuaris 1880 Batalpašinski maakonna ülemale esitatud palvekiri, milles eestlaste esindaja Joosep Tint palus luba asutada oma pitsati ja dokumentidega külavalitsus ning anda külale nimeks Liventhal;[47] palvekirjale on lisatud perenimekiri 36 pere andmetega ning 20. juulil 1875 Batalpašinski maakonna ülema poolt eestlaste esindajale Mihkel Kangurile välja antud tõend maa ostmise kohta; b) vabastustunnistus, mille on 14. detsembril 1879 välja andnud Stavropoli kubermangu Naguti valla valitsus nendele 36 perele asumiseks maale, mille nad on Kubani oblastis ostnud.

Kazinka asutanud eestlaste rühma tuumik oli rännanud Krimmi Tartumaalt Kodavere ja Tartu-Maarja kihelkondadest.

Krasnodari arhiivis on toimik,[48] mis näitab, et Tauria kubermangus 1865. aastal riiklikult toidukapitalilt saadud viljalaenu nõudsid võimud Livoonia elanikelt ikka välja. Kaukaasia asevalitseja peavalitsus algatas selle 1882. aastal, nõudes Kubani oblasti ülemalt, et see eestlastelt võla sisse nõuaks, lubades osa võlast ka kustutada. Stavropoli kroonupalat, kes pidi võla summa täpsustama, arvas aga, et kui eestlased said osta maad, siis saavad nad ka võla ära maksta. Kuna 39 viljalaenu saanud perest elas Livoonias 26, siis kroonuvõlga sellevõrra vähendati ja nõutavaks summaks jäi 3312 rubla 97 kop. Küla kogukond tegi mitu taga-

[45]ГАКЧР.5.1.3, l. 1–1p, 3–4p ja 6–17p; ümberkirjutus ja nimede indeks: www.aule.ee/ida/dokumendid/livoonia1880.pdf.

[46]Vabastustunnistus (*увольнительное свидетельство* või ka *увольнительный приговор*) oli lahkuvale talupojale kogukonnast välja antav dokument, mis kinnitas, et talupojal on kõik kohustused täidetud. Kuna kogukond vastutas ühiselt selliste koormiste eest nagu hingemaks, nekrutikohustus, teede ja koolide korrashoid, pidi lahkuja oma osa enne lahkumist kogukonnale tasuma. Vabastustunnistuseta talupoegi ei võetud kroonupalatis uues kogukonnas arvele.

[47]Vene keeles Ливенталь. Hiljem kandis see küla nime Livoonia (Ливонское), nüüd Novourupskoje (Новоурупское).

[48]ГАКК.449.8.21, l. 1–44.

simakset aastas, maksekuupäevade järgi saab oletada, et iga kord pärast saagi müüki maksti tagasi osa võlast. Võlg kustutati lõplikult 1894. aastal.

KRIMMIST STAVROPOLI KUBERMANGU, PÜÜDED ASUDA KUBANI OBLASTISSE JA LÕPUKS ASUMINE TEREKI OBLASTISSE

Selleks et järgnevalt käsitletava ja teistegi eestlaste rühmadega seotud sündmused kasakate[49] maal Kubani oblastis oleksid paremini mõistetavad, tuleks kõigepealt lühidalt selgitada kasakate maa tekkelugu ja olukorda Kubani oblastis 1860. aastatel.

1792. aastal kinkis keisrinna Katariina II selle suure maa-ala Kaukaasias kasakatele igaveseks kasutamiseks, et saada tagasi kasakate poolehoid ja taotleda lepitust Zaporižžja Sitši[50] likvideerimise eest. 1860. aastal loodi mitmest selle piirkonna kasakate väeosast üks Kubani kasakate vägi (Кубанское казачье войско) staabiga Jekaterinodaris, kus resideeris Kubani kasakate väe ataman[51] (juhataja), kes oli ühtlasi Kubani oblasti kui haldusüksuse ülem. Kubani oblast oli ala, kus kasakatel oli täielik võim

[49]Kasakad (*казаки*) olid idaslaavi sotsiaalne rühm, kes algselt elas Ida-Euroopa lõunapoolsetes steppides, hiljem eri aladel üle kogu Venemaa. Vene keisririigis olid kasakad omaette seisus: sõltumatu, relvastatud rahvarühm, kes elas teistest asustamata ääremaadel (*украины*), olles sellega Venemaa piiride kaitseks. Kasakad elasid sõjaväeliste kogukondadena. Kogukonna üldkoosolek otsustas tähtsamad küsimused ja valis atamanid (külavanemad). 1897. aasta rahvaloenduse järgi oli kasakaid peaaegu 3 miljonit. Kasakad olid juba kaua elanud ka Kubani oblasti naabruses Tereki oblastis ja see ala oli nende kontrolli all.

[50]Zaporižžja Sitš (Запорожская Сечь) oli kasakate omavalitsuslik riigitaoline moodustis 16.–18. sajandil Dnepri jõe kärestikest lõunas. Vastuhaku eest Vene keisririigi keskvõimule, kes soovis luua seal Novorossija kubermangu (tänapäeval on see Ida-Ukraina), ja Jemeljan Pugatšovi mässu toetamise eest käskis Katariina II 1775. aastal Sitši likvideerida ja kasakate väeosad laiali saata.

[51]Kasakate kogukonnad ja väeosad valisid ise endale atamanid, aga Kubani oblasti vägede juhataja (*наказной атаман Кубанского войска*; siin käsitletavates dokumentides *командующий войсками Ку-*

maakasutamise üle. Oblastis elasid teistest regioonidest, sh Zaporižžjast (koos peredega) ümber asunud kasakad ja Venemaa poolt sõjas alistatud mägirahvad, kes vastavalt alistumistingimustele pidid kas mägedest tasandikule ümber asuma, kui nad soovisid Kaukaasiasse jääda, või Venemaalt lahkuma. Sellele maale said peale kasakate asuda vaid need, kes olid valmis astuma sõjaväeteenistusse ehk kasakaseisusesse; eraldi tsiviilvalitsust Kubani oblastis polnud. Maad olid väeosade vahel ära jaotatud; osa maad oli kingitud kõrgematele ohvitseridele teenete eest Kaukaasia sõjas, kuid neil polnud õigust seda maad võõrandada. Oblasti maaalale teistest kubermangudest talupoegi elama ei lubatud. Olukord hakkas vähehaaval muutuma 1868. aastast, kui hakati tegema erandeid, lubades tsiviilisikutel asuda ettenähtud tingimustel ja oblasti ülema eriloal Kubani mägipiirkonda.[52] Need korraldused kehtisid ainult mägipiirkonna kohta ega puudutanud Kubani oblasti tasandikke. Kõrgemad ohvitserid said 1870. aastate algul õiguse neile kingitud maid Kubanis võõrandada — see andiski eespool kirjeldatud eestlaste rühmale võimaluse osta 1874. aastal Kubani tasandikul Urupi jõe ääres maa oma küla asutamiseks.

Peavalitsuse departemangu toimikus on kahe Stavropoli kubermanguvalitsuse istungi protokolli ärakirjad — 11. maist 1867[53] ja 6. juunist 1867[54] —, mis annavad tunnistust ühe 1866. aasta algul Krimmist Stavropoli tulnud 19 perest (43 mees- ja 34 naishinge) koosnenud eestlaste rühma käekäigust Kau-

---

банской области) määras ametisse keiser. Käesolevas ülevaates on selle tiitli kandjate kohta kasutatud peamiselt tsiviilametinimetust "Kubani oblasti ülem" (*начальник Кубанской области*).

[52]Vene keeles *нагорная полоса.* Kasakad alustasid piirkonna asustamist tsiviilelanikega mägistelt aladelt, kuhu oli vähe soovijaid. Talupojad Venemaalt otsisid põlluharimiseks sobivat maad. Seepärast meelitati asunikke mägistele aladele suure hingemaaga (kuni 30 tiinu hinge kohta).

[53]CHA.12.11.378, l. 8, 10–15; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kaana_18670531.pdf.

[54]CHA.12.11.378, l. 16–24p; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kaana_18670610.pdf.

kaasias. Nende perede arv varieerub eri dokumentides vahemikus 9–19.

Protokollide ärakirjad on üsna põhjalikud, sisaldades selgitusi, eestlaste ütlusi, antud korraldusi, viiteid lisadele ja protokollidele, mis kõik kajastavad eestlastega seotud sündmusi. Sündmuste käiku on kajastatud mõlemas protokollis; teises protokollis on sündmuste kirjeldusi lühidalt korratud, kuid mõnevõrra teises sõnastuses, mistõttu sündmuste rekonstrueerimisel on kasutatud mõlema protokolli ärakirja.

Eestlased saabusid Tauria kubermangust, kus nad olid saanud 1865. aastal riigivarade palatilt loa asuda Stavropoli kubermangu, tõenäoliselt koos hiljem Kazinka asutanud eestlaste rühmaga. Protokollis on kirjas, et osa Tauria kubermangust tulnud eestlasi esitles end kolonistidena ja soovis asuda Kanovo kolooniasse[55] Kura jõel. Kui selgus, et eestlased ei ole kolonistid,[56] pakuti neile maad Pjatigorski maakonnas[57] kreeklaste küla[58] lähedal. (Dokumendis ei ole selle maatüki asukohta täpsustatud; üks Pjatigorski

[55]Каново, eestipäraselt Kaana (vanades eestikeelsetes tekstides õieti saksapäraselt Kana) oli koloonia, mille asutasid 1844. aastal Tereki oblastis 180 saksa peret Samara kubermangust.

[56]Kuigi Venemaale välja rännanud eesti talupoegi on mõnikord nimetatud kolonistideks, peeti Vene kesririigis tegelikult kolonistideks välismaalasi (teiste riikide alamaid), kes saabusid Venemaale võimude kutsel. Põhiliselt olid kolonistid sakslased. Keisrinna Katariina II manifest andis 1763. aastal saksa kolonistidele Vene keisririigis mitmeid eeliseid, mis üldiselt kehtisid kuni 1890. aastateni. Saksa kolonistidel oli õigus saada vaba maad koos selle pärandamise õigusega ja mitmeid privileege: nad olid vabad inimesed, kes võisid vahetada seisust; neil ei olnud nekrutikohustust; nad olid vabastatud mitmetest maksudest; neil oli õigus omavalitsusele. Vene keisririigis ümber asuvatel Venemaa alamatel (venelastel, eestlastel jt) selliseid privileege ei olnud.

[57]Pjatigorski maakond oli kuni 1874. aastani Stavropoli kubermangu koosseisus ja läks siis üle Tereki oblastisse.

[58]Venemaa võimud meelitasid Türgi kreeklasi Kaukaasiasse, lahkunud nogaide maadele. 1864. aastal eraldati kreeklastele Stavropoli kubermangus neli maa-ala: Sultanovskoje (nogai sultani endise staabi maadel), Nagut, Krõm-Girei ja Kanglõ; kolmele esimesena nimetatule asutasid kreeklased 1866. aastal külad.

maakonna kreeklaste küla, Sultanovskoje, paiknes Kazinkast ligikaudu 30 km kirdes.) Kõnealusele eestlaste rühmale see koht aga ei meeldinud, sest seal polnud piisavalt vett ega põllumaad, ja 25. mail 1866 avaldasid nad soovi minna Kubani oblastisse. Kuna nad olid juba mõned aastad Krimmis elanud ja ilmselt maad kuulanud ning ringi vaadanud, teadsid nad, et Kubani oblastis on palju vaba, põlluharimiseks hästi sobivat maad.

Stavropoli kubermangust saidki nad avatud lehe, et minna Kubani oblastisse Jekaterinodari ja selles oblastis endale maad küsida. Eestlaste endi ütluste järgi[59] said nad Kubani oblasti juhtkonnalt loa — kohe seejärel on nad täpsustanud, et said polkovnik Dukmassovilt[60] loa, mille nad esitasid Kubani oblasti Urupi ringkonna ülemale,[61] kes lubas neil ja Saratovi kubermangust saabunud saksa kolonistidel asuda valitud maatükile Kubani jõe vasakul kaldal Barsukovskaja ja Nevinnomõsskaja[62] staniitsa[63] vahel; teise protokolli ärakirjas on kirjas, et eestlastel lubas Urupi ringkonda asuda kohalik võim.[64] Eestlased asusid nimetatud kohas elamist sisse seadma: ehitasid endale hädapärased eluasemed ja varusid ehituseks puitmaterjali, külvasid sügisel talivilja.

Protokollist nähtub, et üks Kubani oblastisse asumise tingimus oli maksuvõlgade puudumine. 1866. aasta juulis tuli välja, et eestlastel on Tauria kubermangus maksuvõlad, mistõttu nad ei saanud uude kohta elama asuda. Nagu edaspidisest tekstist teatavaks saab, pidid nad juulis saama ettekirjutuse Tiflisist[65] selle kohta, et neil ei lubata Kubani oblastisse asuda. Kes selle ettekirjutuse tegi, dokumentidest ei selgu.

---

[59]Neid mõlemas protokollis kajastatud ütlusi andsid eestlased Stavropoli riigivarade palatis 25. aprillil 1867.

[60]Eespool viidatud Pavel Dukmassov.

[61]Selles ametis oli 1865–1870 Mihhail Mamatsev (Михаил Иванович Мамацев; 1834–1881), Mamatsašvili suguvõsast pärit grusiin, kes oli hiljem esimene Kubani oblasti Maikopi maakonna ülem.

[62]Praegune Nevinnomõsski linn.

[63]Staniitsa (*станица*) on kasakate asula nimetus.

[64]CHA.12.11.378, l. 14, 12p ja 17.

[65] Thbilisi tollane nimi.

Edasi on protokollides ülevaade Kaukaasia mägivalitsuse ülema[66] 10. oktoobri 1866. aasta hinnangust (*отзыв*).[67] Selles on kirjas, et Kaukaasia armee ülemjuhatajat (s.o asevalitsejat) asendav kindral-adjutant Kartsov[68] nõustus taganema 16 eesti pere asustamisest Kubani oblasti mägipiirkonda ja käskis saata nad Stavropoli kubermangu tagasi. Kui nendele eestlastele ei ole alates sellest, kui nad Kubani oblastisse saabusid, öeldud, et nad ei saa mägipiirkonna elanikeks, või neile on antud lubadus[69] — ja seega lootus, et nad saavad sinna elama asuda —, peab kindral-adjutant Kartsov vajalikuks asustada nad koloniseerimiseks ette nähtud maadele Urupi ja Zelentšuki ringkondades, ent mitte anda neile abiraha. Seejuures tuleb järgida tingimusi, mis on tehtud Kubani oblasti ülemale teatavaks ülemjuhataja abi 17./19. mai 1866. aasta hinnangus (*отзыв*), ning eestlased peavad maksma Kubani oblasti ülema määratud ajaks ära kroonuvõlad. Seda tuleb eestlastele selgitada allkirja vastu, andes neile võimaluse nimetatud tingimustest loobuda, kui nad asuvad viivitamata ümber Stavropoli kubermangu.

Protokollide ärakirjadest selgub, et 21. märtsil 1867 teatas Kubani oblasti Urupi ringkonna ülema kohusetäitja Stavropoli kubermangu valitsusele, et kooskõlas korraldusega, mida on väljendatud 10. oktoobri 1866. aasta hinnangus, saadab ta Urupi ringkonda ajutiselt asustatud 19 peret eestlasi tapiga Stavropoli kubermangu. Arvatavasti seetõttu, et tapiga lubati korraga saata

---

[66]Kaukaasia mägivalitsus (Кавказское Горское Управление), mis töötas selle nime all 1865–1880, oli Kaukaasia sõjaväeringkonna üksus, mis hoidis suhteid kohalike mägirahvaste kogukondade esindajatega. Kõnealusel ajal oli Kaukaasia mägivalitsuse ülem Dmitri Staroselski (Дмитрий Семёнович Старосельский; 1832–1884).

[67]СНА.12.11.378, l. 10p.

[68]Aleksandr Kartsov (Александр Петрович Карцов; 1817–1875), alates 1860. aastast Kaukaasia armee peastaabi ülem, aastatel 1864–1870 kindral-adjutant; aastatel 1865–1868 Kaukaasia armee ülemjuhataja (s.o Kaukaasia asevalitseja) abi; alates 1870 jalaväekindral.

[69]Dokumendis on kirjas “tema ekstsellentsi loal”. Keda täpselt “tema ekstsellentsi” all silmas peeti, dokumendist ei selgu.

väiksem rühm, jagati eestlased kahte rühma. Protokollide ärakirjadest ei selgu, kas eestlaste Kubanimaalt väljasaatmise põhjus oli 1866. aastal Tiflisist tulnud ettekirjutus või miski muu.

Üks rühmadest toimetati Stavropoli 29. märtsil 1867 ja anti 31. märtsil 1867 Stavropoli politseivalitsuse järelevalve alla.

Selle rühma kohta on protokolli ärakirjas veel refereeritud Kubani oblasti Nikolajevskaja staniitsa valitsuse ettekannet, kus kirjeldatakse 26. ja 27. märtsil 1867 selle staniitsa juures toimunud vahejuhtumit. Ettekandest nähtub, et 9 eesti peret (19 mees- ja 17 naishinge) liikusid koos kariloomadega tapi korras Stavropoli poole ja ööbisid Nikolajevskaja staniitsas. Peale eestlaste lahkumist leidis ühe lesknaise poeg, et eestlased on võtnud tema kuhjast vähemalt kolm koormat heina, ja kui ta neile järele sõitis ning seda tagasi nõudis, hakkasid eestlased teda peksma. Selle peale kutsus kasakas endale abiväe. Kasakad piirasid eestlased ümber, nõudes neilt heina eest 10 rubla. Kui eestlased keeldusid raha maksmast, võtsid kasakad neilt ära ühe lehma, mille lubasid tagastada, kui nõutav summa on tasutud. Dokumendis on muu hulgas lisatud, et kahelt eestlaselt (Siim Bode ja Jaan Raudler) on leitud veebruaris kasakatelt varastatud kaks härga.

Teise rühma kohta protokolli ärakirjas andmeid ei ole.

Stavropoli kubermangu valitsusele tuli eestlaste rühma tagasitoimetamine ootamatult. Stavropoli kuberneri kohusetäitja Lomize saatis 21. aprillil 1867 Kaukaasia armee ülemjuhatajale (s.o asevalitsejale) telegrammi, kus teatas, et Kubani oblasti Urupi ringkonna ülem on saatnud Stavropoli kubermangu 16 eesti peret, kes otsustavalt keelduvad sellesse kubermangu asumast, mistõttu saadetakse nad mägivalitsuse ülema 10. oktoobri 1866. aasta hinnangu[70] alusel tagasi Urupi ringkonda, kus neil on eluasemed ja sügisel külvatud vili. Lomize palus, et Kubani oblasti ülem krahv Sumarokov-Elston[71] annaks korralduse nad

[70]Seda on mainitud ka eespool.

[71]Krahv Feliks Sumarokov-Elston (Феликс Николаевич Сумароков-Эльстон; 1820–1877), Kubani kasakate väe ataman 1863–1869 ja Kubani oblasti ülem 1865–1869; alates 1864 kindralleitnant, alates 1866 kindral-adjutant.

tagasi võtta ja saadaks selle kohta vastuse telegrammiga, üksikasjad aga täpsustataks posti teel. Selle telegrammi peale vastas Sumarokov-Elston, et Tiflisist tulnud ettekirjutuse alusel on eestlastele 1866. aasta juulis teatatud, et neil ei lubata asuda Kubani oblastisse ja nad on kohustatud sealt 1867. aasta märtsikuus lahkuma.

Protokollide ärakirjades on kirjas, et Kubani oblastist välja saadetud eestlaste rühma perepead koos tõlgiga kutsuti 25. aprillil 1867 Stavropoli kubermangu valitsusse ütlusi andma. Eestlased jäid endale kindlaks: nad ei soovi asuda Stavropoli kubermangu ja tahavad tagasi Kubani oblastisse, kust nad sunniti lahkuma ja kuhu neil jäid ehitamisjärgus elamud koos ehitusmaterjaliga ja külvatud vili. Nad palusid endale niikauaks, kui võimud otsustavad nende edasise saatuse üle, ajutisi elamislubasid, mis võimaldaksid neil Stavropoli kubermangus eramaaomanike juures töötades elatist teenida. Samuti palusid nad alal hoida Kubani oblastisse jäänud vili ja ehitusmaterjaliks varutud puit ning luba tuua ära sinna maha jäänud asjad. Ütlusele kirjutasid alla Jaan Raudler, Karl Maido, Madis Rausberg, Kustas Jürrissohn ja Mart Rengevits, kirjaoskamatute eest kirjutas alla Karl Maido.

Seepeale võttis Stavropoli kubermangu valitsus vastu järgmised otsused. Stavropoli semstvokohus pidi andma eestlastele ajutised elamisload, millega nad saaksid elada Stavropoli maakonna asulates kolme kuu jooksul, mille möödudes peavad nad tingimata ilmuma semstvokohtusse. Kui Stavropoli maakonna kogukonnad on seadnud eestlastele mingeid piiranguid, tuli teatada Stavropoli riigivarade palatile nende kõrvaldamisest. Kubermangu valitsus pidi paluma Kubani oblasti vägede juhatajat korraldada eestlaste Kubanimaale jäänud viljapõldude üleandmine eestlastele sobivatel tingimustel kohalikele elanikele ja nende valvamine, kuni need on üle antud; sama pidi kehtima ka muldonnide kohta, niikaua kui ei ole tehtud korraldust eestlaste Kubanisse asustamise kohta. Olukorrast tuli ette kanda Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse ülemale ja küsida, mida tuleks nende eestlastega teha, kui Kubani oblasti ülem Sumarokov-Elston on nende soovi täitmisest keeldunud, et neil oleks sügiseks, kui perede elatamine läheb raskeks, olemas püsiv eluase.

Teise, 6. juunil 1867 peetud Stavropoli kubermangu valitsuse istungi protokolli ärakirjas[72] on kirjas, et 29. mail 1867 on eestlased esitanud riigivarade palatile palve, kus nad kordavad soovi ühineda Kanovo kolonistidega Tereki oblastis ja kui see pole võimalik, siis minna tagasi Kubani oblastisse Urupi ringkonda, kus neil on juba elamine sisse seatud ja vili külvatud.

Dokumendi järgi oli võimudele teatavaks saanud, et Kanovo kolooniast soovib sealse halva kliima tõttu lahkuda sakslasi, kellele anti 1867. aasta algul kauaoodatud luba asuda Kubani oblastisse tingimusel, et nad asuvad sinna hiljemalt kevadel 1867. Seepärast otsustasid võimud anda eestlastele võimaluse asuda kroonutalupoegadena Kanovo saksa koloonias vabaks jäänud kohtadele. Protokolli ärakirjas on öeldud, et eestlasi on Kanovo halva kliima eest korduvalt hoiatatud, kuid nad ei ole loobunud soovist sinna asuda. Nii tegi Stavropoli kubermangu ülem ettepaneku, mis sarnanes pigem ettekirjutusega: 1) eestlastele teatatakse, et nad võivad kohe ümber asuda Kanovosse, kus neil on õigus saada 15 tiinu maad meeshinge kohta; 2) eestlastele teatatakse allkirja vastu, et nad ei saa arvestada soodustuste ega toetustega; 3) kui eestlased sellest pakkumisest keelduvad, tunnistatakse nad rahurikkujateks ja nad jäävad oma halvas majandamises ise süüdi; 4) teatada sellest korraldusest Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse ülemale.

Krasnodari arhiivis leidava Stavropoli kubermangu valitsuse 12. märtsi 1869. aasta kaaskirjaga on saadetud Kubani oblasti ülema abi (mägivalitsuse alal) kantseleisse ärakiri 7. juuni 1867. aasta dokumendist,[73] milles eestlased on allkirjadega kinnitanud oma nõustumist eelmainitud tingimustega. Viimati nimetatud dokumendis on selle rühma eestlaste 18 perepea nimed, ehkki kohati tugevalt moonutatud kujul. Nende hulgas oli talupoegi nii Eestimaa kui ka Liivimaa kubermangust (peamiselt Järvamaalt ja Tartumaalt). Ilmselt oli see rühm hakanud kujunema juba Krimmis.

---

[72]СНА.12.11.376, l. 17–24p.

[73]ГАКК.774.1.465, l. 125–126p; ümberkirjutus ja nimede indeks: ida.aule.ee/dokumendid/kaana_18670607.pdf.

Peavalitsuse departemangu toimikus on selle eestlaste rühma kohta veel kaks dokumenti: Kaukaasia asevalitseja peavalitsuse ülema Nicolay 26. juuni 1867. aasta järelepärimine[74] Stavropoli kubernerile selle kohta, mis on sellest 19 perest koosnenud eestlaste rühmast saanud, ning Stavropoli kuberneri Vlastovi 18. augusti 1867. aasta vastus,[75] kus on kirjas, et 18 eestlaste peret (39 mees- ja 33 naishinge) said 8. juunil 1867 avatud lehe Kanovo kolooniasse siirdumiseks ja Stavropoli kroonupalatile on teatatud, et alates 1. juulist 1867 tuleb nad Kanovo kogukonnas arvele võtta.

(*Järgneb*)

[74]CHA.12.11.378, l. 25; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kaana_18670818.pdf.

[75]CHA.12.11.378, l. 26–26p; ümberkirjutus: ida.aule.ee/dokumendid/kaana_18670818.pdf.

ALBERT GULK. Prillid-piip (2019)

ARMUNUD EUROKRAAT LÄHETUSES

Toomas Kiho

huultel veel su huuled soojad
keelel sinu keele soolad
südames su arad noo-jaad —
nõndapsi ma jälle poolas

jah
kõik on tühi kõik on läbi
poolas ei või armasta
ainult ettekujutus ja häbi
poolat ei või armasta

kui mind katowicest kuuled
käte all su rinnad suured
kujutelmas minu juures —
akna taga vihm ja tuuled

uhh
kõik on tühi kõik on läbi
poolas ei või armasta
ainult ettekujutus ja häbi
poolat ei või armasta

vannis puhtaks pesin enda
unes minu juurde lenda —
ennäe presidendi venda
eurost ära pöörand end ta

ehh
kõik on tühi kõik on läbi
poolas ei või armasta
ainult ettekujutus ja häbi
poolat ei või armasta

meenub veini kuidas tõin sul
punetama palged lõid sul —
õigus õiglus välissõimul
püsivad siin kindlalt võimul

ohh
kõik on tühi kõik on läbi
poolas ei või armasta
ainult ettekujutus ja häbi
poolat ei või armasta

mäletad me armu tunast
oma põiklemist mu kuna'st? —
poolat kes võiks üldse lunast'
lippu määrdunt valget punast

ahh
kõik on tühi kõik on läbi
poolas ei või armasta
ainult ettekujutus ja häbi
poolat ei või armasta

kõditasin põllurohus
sind ja ise heinanohus —
poolas rahvas õudses ohus
talla alla muljut kohus

ähh
kõik on tühi kõik on läbi
poolas ei või armasta
ainult ettekujutus ja häbi
poolat ei või armasta

innas sensuaalsest musast
vabastasid end sa pusast —
solvas poola toonald tusast
pöördus väärtustest ja usast

*

hullem poolast budapestis
madjar kuradiga mestis —
liibuvpükstes sa ja vestis
meil kui algas arm ning kestis

oohh
kõik on tühi kõik on läbi
ungaris ei armasta
ainult ettekujutus ja häbi
ungarit ei armasta

arvustavad rootsi taani
kisa riiast prantsusmaani
ähvardavad suurt orkaani —
tungid südame' orgaani

uuhh
kõik on tühi kõik on läbi
ungaris ei armasta
ainult ettekujutus ja häbi
ungarit ei armasta

taltsutamaks suurt orbaani
ära keeland kes turbaani —
küll ei kauem olla saa nii
sõnum lendab kodumaani

huhh

ALBERT GULK. Kohalik härra Kuusakoskist (2019)

“OLEME JÕUDNUD ÜKSMEELE JUURE, MIS TEEB MEIE RAHVA TUGEVAKS”

Eesti Vabariigi 19. aastapäevaks 1937

R. H.[1]

UUE PÕHISEADUSE AASTA.
MÕTTEID VABARIIGI 19. SÜNNIPÄEVAL

Igal aastal 24. veebruaril katkestame viivuks oma töö ja askelduse, et riigi hällipäeval tagasi vaadata käidud teele. Sel päeval on meil põhjust pilku heita ka neile ülesannetele, mis ootavad lahendamist järgmiseks sünnipäevaks. 19 aastat teotseda iseseisva rahvana ajaloo näitelaval ei ole pikk aeg, kuid siiski küllaldane selleks, et ära tunda tehtud vigu ja püüda tulevikus kõrvaldada neid puudusi, mis näivad pidurdavat rahva arengut.

Rahvusvaheliselt olukorralt oleme seni elanud rahuajastul, mil meid suuresti ei ole häirinud välised ohud. Võib-olla et just sellest tingituna areneski meie riiklik kodune elu niisuguses suunas, mis sageli varjas

---

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aastapäevade 1919–1936 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1 – 2019, nr 2, 4–7.

[1] Võimalik, et Reinhold Hunt (1899 – 31. VIII 1964 Viljandi). Reinhold Hunt võttis osa Vabadussõjast 1918–1920, VR I/3, Viljandi-Pärnu rahukohtu arveametnik 1923–1924, *Sakala* toimetuse liige 1924–1929, ajalehe juriidiline esindaja 1929–1940, advokaat Karl Baarsi abi Viljandis 1926–1932, vandeadokaat Viljandis 1932–1940 ja 1941–1944, pääses küüditamisest 1941. a juunis (perekond viidi Tomski oblastisse, vabanesid 1947); ENSV advokatuuri liige 1944–1945, Mustla õigusnõuandla juhataja 1944, Tapa, seejärel Jõgeva õigusnõuandla juhataja 1945, ETKVLi Viljandi kaubabaasi kaubatundja, Viljandi linaketramis- ja kudumisvabriku tööline.

endas soovimatut ükskõiksust kogu edaspidise saatuse vastu. Kui Vabadussõda rahva ühisel pingutusel oli viidud õnnelikule lõpule, siis sellele järgnev ajajärk kuni hilisema ajani ei näidanud enam üksmeelt ja ühistunnet, mis eriti vajaline väikerahva siseelu korraldamisel.

Meie laskusime sisetülidesse, mis sageli omandasid niisuguse kuju, et vahetevahel tahtmatult tundus, nagu ei elakski siin Läänemere rannikul üks rahvas, kellel ühine kodumaa ja ühtlased sihid oma elu korraldamisel. Ei olnud mõõtuandev see, et sa oled riigi kodanik, eestlane, vaid päämise tähtsuse omas kuuluvus teatavasse erakonda. Näis kaduvat isegi isiklik sõprus kodanikkude vahel, kui nende poliitilised vaated ei ühtunud. See isiklikkude vahekordade teravnemine poliitilisel pinnal viis meid lõpuks olukorrani, kus hädaoht igale mõtlejale inimesele oli silmnähtav.

Näib, et niisugust korraldamata riiklikku siseelu võisime endile lubada ainult seetõttu, et rahvusvaheline olukord ei säädinud meie ette suuri ohte ja seepärast võisime välisrahu kaitsel õiendada oma isiklikke arveid. Kuid see aeg on nüüd lõppenud, sest ilmapoliitika suured jõud on seesmiselt kosunud suure sõja haavadest ja võimsad naabrid ei ela enam rahuaadetes üksteise kõrval. See suurte jõudude seniste vahekordade muutmine ei tohi jääda tähelepanematuks meile kui väikerahvale. Praeguses olukorras meie ei saa enam endile lubada seesmiselt lõhestatud riiklikku elu, vaid nüüd peame jälle leidma ühise keele.

Meie tänapäeva-ülesanne on kõrvaldada riigi seesmisest organisatsioonist need puudused, mis seni on takistanud rahuliku ja üksmeelse siseelu arengut. Selle teostamiseks on nüüd päevakorral uue põhiseaduse loomine, mille alusel meie seltskonda ümber organiseerida nii, et kõik tema loovad jõud uue riikliku siseelu konstruktsiooni,[2] mis võimaldaks tasakaalustatud koostööd kõikide organisatsioonide ja üksikisikute vahel. Seega, käesolevat aastat võime õigusega nimetada uue põhiseaduse aastaks. Selle aasta jooksul peame suutma välja töötada mitte üksnes uue põhiseaduse, vaid ka kõik need korraldused, mis vajalised üleminekuks uuele valitsemiskorrale.

Tahame loota ja uskuda, et kokkutulnud Rahvuskogu[3] oma üles-

---

[2]Nii tekstis.

[3]8. jaanuaril 1936 oli peaminister Riigivanema ülesannetes Konstantin Päts esitanud rahvahääletusel otsustamiseks Rahvuskogu kokkukutsumise otsuse kava. Rahvahääletus korraldati 23.–25. veebruari 1936 ning selle tulemusel võeti esitatud otsus vastu. Rahvuskogu I Koja liikmed valiti üldisel rahvahäälestusel 80 valimisringkonnast 12.–14. detsembril 1936 ning II koda moodustati organisatsioonide esindajatest ja

andega hästi toime tuleb ja oskab ära kasutada kogemused, mis meile andnud möödunud aastad, et uues põhiseaduses ei korduks enam need puudused ja isegi ohud, mille all kannatasid nii Asutava Kogu kui ka rahvahääletusel muudetud põhiseadus. Selle sooviga alustame tänasel Vabariigi aastapäeval uut aastat Eesti iseseisvuse arengus, et järgneval juubelisünnipäeval astuda vankumatutel alustel organiseeritud riigina teiste rahvaste perre.

Sakala, nr 21, 23. II 1937, lk 2.

J-a.[4]

ISESEISVUS PÕHIVARANA

Täna ja homme vabariigi 19. aastapäeva pühitsedes on kõigil tõsiselt hea meel tagasi vaadata rahva iseseisvale elule ja tegevusele nende aastate jooksul. Vabaduseiha ja elujõulisuse vaim, mis meid kandis üle viletsate aegade survest, valitseb nüüd omal maal pärisperemehena. Ja iseseisvus on õpetanud kõrgeks pidama vabaduse suuri väärtusi. Sügav ja küpse arusaamine vaba rahva õigustest ja kohustest on leidnud tee rahva kõikidesse kihtidesse ning tagab, et meie tahame ja suudame oma saatust ise juhtida parema tuleviku poole.

Iseseisvuse möödunud aastatel käidud tee ei ole alati olnud lilleline. Õnn ei ole meile sülle kukkunud, vaid rahvas on pidanud ta kätte võitlema. Esimesed kaks aastat kulusid Saksa okupatsiooni kannatamiseks ning idast pealetungivate punaste tagasilöömiseks ja lõunast kavala põhjendusega kallalekaranud landesvääri purustamiseks. Alles selle järele algas riikliku elu korraldamine ja majanduse ülesehitamine mitmest võõrast võimust laastatud maal. Päris selge, et see töö ei saanud olla kerge mäng. Tuli kannatada raskusi ja puudustki. Aga pettumusetunne ei pääsenud pesitsema

---

Riigivanema nimetatud liikmeist. Rahvuskogu kogunes 18. veebruaril 1937, selle mõlema koja üldkoosolek võttis 28. juulil 1937 vastu Eesti Vabariigi uue põhiseaduse, mille Riigivanem kuulutas välja 17. augustil 1937; põhiseadus jõustus 1. jaanuaril 1938. Ühtlasi võttis Rahvuskogu vastu seadused selle elluviimiseks: Vabariigi Presidendi valimise seadus, Riigivolikogu valimise seadus, Riiginõukogu kujundamise seadus, Vabariigi Presidendi tasu seadus ja üleminekuaja seadus. Rahvuskogu 80-liikmelise I koja esimees oli Jüri Uluots, I abiesimees Jakob Kristelstein, II abiesimees Heinrich Lauri; 40-liikmelise II koja esimees Mihkel Pung, I abiesimees Aleksander Tõnisson ja II abiesimees Anton Palvadre.

[4]Avamata nimemärk.

ühegi tõsieestlase hinge. Kui välistel mõjutustel, väljast saadetud rahadega, relvadega ja inimestega katsuti riiki murda 1. dets. mässus, siis see ainult kinnitas kõikumatut usku oma rahva ja riigi tulevikku. Ning sama usu vastu purunesid mõne ringkonna hilisemad poliitilised seiklused, mis olid kaotanud kooskõla rahva iseseisvuse ja vabaduse tungiga ning demokraatliku mõtlemisviisiga. Ja nüüd, vabariigi 19. aastapäeva ajalukku kirjutades ning juubeliaastale vastu minnes võime üheskoos olla veendumusel, et rahvas on möödunud aastatel ennast valitsenud, töötanud ja elanud riigitargalt.

Vabariigi 19. aastapäev langeb ühte suure ja tähtsa sündmusega — rahvuskogu tööle asumisega. Rahvuskogu kokkukutsumise otsustas rahvas rõhuva enamusega vabariigi 18. aastapäeval. Ja uus põhiseadus, mille koostamine rahvuskogu ainsaks ja otseseks ülesandeks, pannakse kindlasti kehtima riigi 20. aastapäevaks.

Seega on kujunenud aastapäevade ja riigielu suurte sündmuste vahel kindel side. Seesugust kokkusattumist võib pidada juhuslikuks, aga tal ei tohiks puududa ka sügavam tähendus. Riigi mullust ja nüüdset aastapäeva pühitsedes meie ei mõtle ainult läinud aegadele, ei mälesta ainult olnud sündmusi, vaid otsustasime ja asume teoks viima suuri uuendusi, mis tarvilikud paremate ja hädaohutumate teede leidmiseks riigile ja rahvale. On hea mõelda ja tunda, et vabariigi aastapäevade kokkutulekud ei ole ainult usu ja vaimu kinnitamiseks seniste saavutuste varal, vaid just kindlama tuleviku rajamiseks. Praegu on loomisel uus põhiseadus, järgmistel aastapäevadel võib tulla algatamisele mõni muu suurüritus. Elu ise nõuab uuendusi, ja võitlust nende eest pidada on kerge, kui uuenduste kõrgemaks eesmärgiks on õitsev tulevik.

Vabariigi mullusel aastapäeval rahvuskogu kokkukutsumist otsustades rahvas määras uue põhiseaduse juhtnööriks, et Eesti jääb rahvavalitsuslikul alusel valitsetavaks vabariigiks. Seega kõrgeim võim peab jääma rahva kätte, mida ta teostab valitavate riigiasutuste ja riigitegelaste kaudu.

Kui nüüd, aasta hiljem, rahvuskogu asub uut põhiseadust tegelikult välja töötama, siis ta saab käia ainult rahva poolt antud juhtnööri järele. See aga tähendab, et riik saab põhiseaduse, mis kindlustab ainsaks kõrgema võimu kandjaks rahva. Praegusel poliitiliste moevoolude ja diktaatorite pealetungi ajastul on vähe neid rahvaid, kes on jõudnud jääda kindlaks demokraatiale. Meie kuulumine nende väheste hulka tuleb kirjutada meie riigitegelaste ja kogu rahva kainuse ja tasakaalukuse arvele. Rahval on poliitilist küpsust sel määral küllaldaselt, et suudab oma saa-

tust juhtida ise, tarvitsemata võtta valitsema diktaatori raudset rusikat või üksikut parteid. See tõsiasi tohiks vabariigi 19. aastapäeval erilist allakriipsutamist leida. Ja kui meie tuleval aastal juubelit pühitsedes juba elame uue põhiseaduse kohaselt ja normide järele, siis on meil põhjust pead püsti hoides öelda: oleme kirjutanud oma rahva ajalukku peatüki, mille eest tulevased põlved on tänulikud.

Iseseisvus ja vabadus on põhivarad, mis kannavad protsente selle järele, kui otstarbekohaselt mõistame neid kasutada. 19. aasta jooksul ei ole rahval oskusest ja riigitarkusest päris tõsist puudust olnud. Tehtud eksimused on õigeaegselt suudetud parandada. Riigi kindlustamiseks ja elujärje parandamiseks on ära kasutatud kõik võimalused. Praegu oleme üle kõikidest poliitilist laadi kriisidest ja ka majanduselu sammub üldise õitsengu poole. Sotsiaalsel alal tuleb järjest uusi korraldusi, et kindlustada rahuldavat äraelamist ka rahva neile liikmetele, kes kaotanud tööjõu või muul põhjusel ei saa ühiste ülesannete teostamisele kaasa aidata.

Iseseisvuse ja vabaduse kui põhivarade kasutamisel edaspidise heaolu tõstmiseks ja riigi tuleviku kindlustamiseks andku vabariigi 19. aastapäeva pidulikud kokkutulekud kõikidele jõudu ja värsket võitlustahet. Ja et kõik tunneks hümni sõnade sügavat tähendust: "Mu isamaa, mu õnn ja rõõm!"

Uus Eesti Pärnu Uudised, nr 43, 23. II 1937, lk 2, ka *Pärnu Päevaleht*, nr 43, 23. II 1937, lk 2.

F. K.[5]

EESTI ISESEISVUSE VÕITLUSTEED

Kahel viimasel aastal Vabariigi aastapäev on ühte langenud meie riigielu väga tähtsate sündmustega. Mullu Iseseisvuspäeval rahvas hääletas ja oma rõhuvas enamuses andis Riigivanemale voli kutsuda kokku Rahvuskogu põhiseaduse küsimuse lahendamiseks. Tänavu too Rahvuskogu tuli oma esimesele istungile mõni päev enne 24. veebruari ning Va-

[5]Ferdinand Kool (ps Kalju Rahu; 1895 – 6. IV 1973 Manchester, Connecticut), Viljandi maavalitsuse osakonnajuhataja 1922–1924, ajalehe *Oma Maa* tegev- ja peatoimetaja 1924–1940, ajalehtede *Oma Maa* ja *Sakala* trükikodade hooldaja ning ajalehe *Sakala* peatoimetaja 1941–1944; põgenes 1944. a Austria kaudu Saksamaale, viibis Augsburgis Hochfeldi põgenikelaagris, asutas seal ajalehe *Eesti Rada* ja oli selle esimene peatoimetaja 1945–1946, toimetas laagri bülletääni *Päevauudised*; asus 1950. a USAsse, kus oli mh Eesti Arhiivi Ühendriikides asutaja ja juhataja.

bariigi aastapäev möödub täielikult Rahvuskogu kokkutuleku meeleoludes. Rohkem kui mõnel eelneval aastapäeval on tänavu põhjust suunata pilku tulevikku, sest Rahvuskogus näeme Iseseisva Eesti tuleviku vormijat ja tähtsamat tähist iseseisvuse võitlusteedel. Aga iseseisvuse aastapäeval on enam kui muul ajal põhjus küsida: kuhu viivad suunad ja kui palju tohime loota Rahvuskogult?

Rahvuskogu kokkutuleku puhul võis meie ajakirjandusest lugeda õige kaugele ulatuvaid arvamusi. 18. veebruaril kirjutas üks pealinna leht: Viimase kolme aasta vaikiv olek on meid juba peaaegu unustama pannud seisukorra tõsidust, nimelt et me põhiseaduslikult istume ummikus ning praegu kasutame viimast shansi, mille järele, kui seegi peaks äparduma, enam seaduslikku lahendust pole ette näha.[6] Umbes samasugust arvamust avaldas teine pealinna leht möödunud laupäeval, võttes oma juhtkirja pealkirjaks: "Vastutus on Rahvuskogul."[7]

Ei saa kuidagi jagada nii pessimistlikke vaatekohti meie riigi ja rahva saatuse suhtes, sest need pole kuidagi õigustatud ja on lausa kahjulikud meile enestele. See on skeptsism, mis vargsi nagu rooste sööb rahva hinge. Tõepoolest, milleks selline hädaldamine ja milleks maalime ise oma maja seinale kohutavaid hukkumise tonte? Riigivanem K. Päts tähendas väga tabavalt Rahvuskogu avamiskoosolekul,[8] et 19 aastal tagasi oli Eesti seisukord palju kriitilisem kui praegu. Ometi saadi raskustest üle. Kohutavas ajaloo keerises leiti loomusunnil õige tee ja rahvas astus kindlalt iseseisvuse radadele. Meie rahvas on ka praegu endiselt terve ning kaine ja temal ei tarvitse oma päästmiseks oodata messiaid ega siduda oma saatust üksiku sammuga, mis võib ka äparduda.

Rahvuskogul loomulikult lasub suur ajalooline vastutus, kuid oleks ülekohus ja mõtetus teda teha absoluutselt vastutajaks Eesti tuleviku eest. Rahvuskogu ei saa seista väljaspool aega ja ruumi, vaid temas kindlasti kajastuvad, peavadki kajastuma voolud, vaatekohad ning tõekspidamised, mis omased meie ühiskonnale. Neist mõjutatuna valmib kindlasti ka põhiseaduse parandus. Ja sellepärast ei saa Rahvuskogul olla suuremat vastutust, kui on meie kodusel ühiskonnal. Vaatame täie lugupidamisega Rahvuskogule kui rahva tahtmise tõlgitsejale. Ootame temalt ülesande täitmist, tunneme rõõmu tema töö õnnestumi-

---

[6]Vt L. [= Eduard Laaman], "Rahvuskogu avamiseks". — *Vaba Maa*, nr 40, 18. II 1937, lk 2.

[7]Vt Tja. [= Jaan Taklaja], "Vastutus on Rahvuskogul". — *Päevaleht*, nr 51, 20. II 1937, lk 4.

[8]Vt "Riigivanem K. Pätsi kõne Rahvuskogus". — *Uus Eesti*, nr 51, 20. II 1937, lk 3, 5.

sest, aga ärme langeme lootusetusse, kui kõik täpselt ei lähe nii. Võtame omale teadmiseks, et iseseisval rahval ei lõpe iseseisvuse võitlus kunagi. Võitlesime 19 aasta eest, ei lasknud end heidutada, kui oli äpardusi mõnel rindel. Võitleme ka nüüd edasi, peame suutma üle saada raskustest, praegustest ja tulevastest.

Rahvuskogu esimees prof. Uluots märkis omas kõnes,[9] et Eesti rahvas on elanud kui asunik, kes küll hoolega püüdis harida põldu, kuid jättis hooletusse maja. Asudes enesekriitikale oleks meil vist põhjust öelda veel enam. Oleme 19 aastat rabelenud oma ajaliselt väga lähedaste asjade ning asjakestega. Pilk pole ulatunud kodukurust paljut kaugemale, pole seatud **eestlust kandvaid** ideid ja kaugemaid eesmärke, mis kui säravad tähed juhiks praegusi ning tulevaid põlvi iseseisvuse teedel, mis ikka ja alati avatleks kaugemale ning kõrgemale. Tõsi, meie rõhutame tihti, et ehitame ilusamat kodu oma noorsoole, kuid see pole iseenesest veel rahvuseesmärk, pigemini loomusund, sest iga vanem soovib, et tema lastel ja lastelastelgi oleks parem ning puhtam. Rahvaste elu kandjaks peab olema veel teistsuguseid eesmärke. Nimelt kaugemaid, sest eesmärk, mis on käeulatuses, pole kellegi eesmärk.

Oma eesmärkidele rühkimisel meil pole tarvis laskuda pessimismi, pole ka tarvis oma tulevikku kujutleda õndsate saarena, kus lained vaikselt randa loksuvad ja kõik elavad õndsas rahus ning armastuses. Iseseisvuse võitlus jääb ja tulevased põlved võib-olla oleksid pahased meile, kui nende eest hoolitsemisel tahaksime rõhutada, nagu poleks nemad suutelised kandma samasugust võitlust, kui see osaks langenud eelmistele põlvedele. Kui rahvas on alati valmis võitlema oma iseseisvuse ja saatuse eest, siis on ta terve ning rõõmus ning tema tee viib ülespoole.

Oma Maa: Sakalamaa häälekandja, nr 21, 22. II 1937, lk 1.

L. K.[10]

AASTAPÄEVAKS

Täna pühitseme oma riikliku iseseisvuse 19. aastapäeva ja astume seega oma riigi kahekümnendasse kestvuse aastasse.

---

[9]Vt "Rahvuskogu esimehe prof. J. Uluotsa avakõne". — *Uus Eesti*, nr 51, 20. II 1937, lk 5–6.

[10]Leopold Kenn (Kõnn; Könn; 1891 — 8. VII 1941 Tartu), Venemaa Linnade Liidu ametnik 1915–1918, Saksa vang Tallinnas 1918, põgenes Soome, Vabadussõjas Põhja Poegade rügemendi koosseisus 1919–1920, *Postimehe* toimetuse liige 1920–1924 ja 1935–1937, *Päevalehe* toimetuse liige 1924–1934 ja vastutav toimetaja 1927–1928 ja 1928–1934; vangistati 7. juulil 1941 Tartus ja mõrvati Tartu vanglas.

Üheksateistkümneaastane iga üksikisiku elukäigus on ajavahemik, kus ollakse välja jõudnud lapse- ja nooruspõlvest, kus hakkab kujunema iseloom ja kus selgunud indiviidi iseloom oma murdumata osades. Selle aja kestel on selgunud üksikindiviidi võimed ja hingeeluline laad, mida andnud pärivus ja kasvatus. Edasi algab ainult teadmiste ja kogemuste korjamine ja nende rakendamine elunõuetele. Astub jõusse elupraktika. Möödumas tormiste otsingute ajajärk.

Rahvaste elukäik ei tunne iga ja aega. Me ei tunne üksiku rahva sünniaega. Ajaloost näeme, et nii rahvaste sünd kui ka surm kaob aegade hämarusse. Jälgida võime ja saame viia aastaarvude liigitusse ka ainult neid ajavahemikke, mil rahvas esineb kindlailmelise formatsioonina. Eesti rahva põlvnemise kohta on meil olemas vaid teadlaste hüpoteesid, mis rajatud oletustele. Jälgida võime vaid natuke üle tuhande aasta vanust oma rahva ajalugu, õigem küll teateid oma rahvast, ja sealgi leidub palju tühikuid. Tunneme üksikuid ajaloolisi, üksteisest põhjalikult erinevaid ja lahkuminevaid ajajärke.

Kirju ja vaheldusrikas on olnud meie rahvale ajaloos kõik "Läänemere isandatest"[11] olemisest tänapäeva "Balti inglasteni", nagu meid väljaspool nimetatud. Üksikud ajaloolised järgud meie rahva elukäigus on mänginud meie tänapäevale üksikindiviidi pärivuse osa. Siin kujuneb meie rahva iseloom, nagu seda tunneme praegu ise ja näevad teised. Selle pärivusega oleme astunud oma rahva ajaloo viimasesse, käesolevasse järku — riiklikku iseseisvusse. Selle iga, üheksateist aastat ei ole pikk, aga on selle eest olnud täis tormiseid otsinguid ja võitlusi. Ligi kaks aastakümmet pidi mööduma, enne kui rahvas suutis leida oma tõelise iseloomu, olles katsetanud mitmesuguste võõrsilt laenatud eluvormidega. Rahva iseloomu põhitoon — vaba enesevalitsemine — on ennast siiski läbi löömas. Eelseisev aasta näitab, missuguses ulatuses tal see võimalik saab olema, kas suudab ta luua midagi püsivat ja oma iseloomule vastavat või peavad otsingud jätkuma, sest võõraste eluvormide pealetung on küllaltki tugev.

Tänase päevaga astume oma riigi põhiseaduse uuestisünni aastasse. Aastaid kestnud põhiseaduse kriis peab lõppema. Riikliku iseseisvuse eelseisev aasta möödub meil Rahvuskogu aasta tähe all ja aasta lõpuks peab rahval ja riigil olema uus ja ka parem põhiseadus kui senised. Kerge ei saa see töö olema meile, kes kutsutud teda läbi viima. Nii mitmeti tuletab praegune aeg meelde meie Asutava Kogu päevi, mil loodi meie esimene põhiseadus. Maailmasõja järellained käisid kõrgelt

[11] Vihje August Mälgu teosele *Läänemere isandad: Romaan eestlaste viikingiajast* (1936).

ja paiskasid ka meie riiklikku ellu uute tõekspidamiste harjadelt vahtu, mida meil võeti ehituskividena riigi alusmüürisse. Ka praegu käivad rahvaste peade kohal võitluse lained kõrgelt, kuigi neid liikuma pannud teised tõekspidamised, mis meile senini tuntud. Ja jälle lendab lainte harjadelt meie riiklikku ellu vahtu, mis ähvardab külge kleepuda paljudele meie eluavaldustele kardetava võõrkeha osadena. Uue põhiseaduse aasta peab meid vabastama kõigist võõrast, mis meile külge jäi maailmasõja järelpäevilt, aga ka eemale hoidma selle, mida nii heal meelel tahab meile kaela heita maailmavaateline tänapäeva torm võõrsil.

Oli meile võõras see, mida elasime läbi, siis seda võõram on see, mida meile teiste eeskujuna mõnelt poolt külge tahetakse pookida praegu. Ainult juhul, kui suudetakse mõista rahva seesmist omapära joont, mis tekkinud ja kujunenud aastasadade läbielamiste viljana ja säilinud tänapäevani pärivusliku nähtusena, mis püsima jääb ka tulevastele põlvedele ja mis on rahva elujõu ja püsivuse alus, ning kui sellele alusele ehitatakse riigivorm, võib loota, et luuakse midagi, mis jääb püsima üle inimpõlvede.

Rahvast ei looda ümber põlvede kestel, aastasadadegagi. Teda võib ainult ajutiselt painutada võõraste mõjude alla. Rahva vitaliteet murrab ennast kord ikkagi läbi ja paneb maksma omapära. Selles vaimus võime hinnata viimaste aastate sündmusi meie riigi seesmises elus. Möödunud iseseisvuseaasta tõi teravalt selle rahva tahte avalikkuse ette. Seda tahet peab aga nägema. Selle tahte alusel tahab rahvas ennast avaldada ka käesoleval riikliku iseseisvuse aastal, kahekümnendal, mis kujuneb juubeliaastaks.

Postimees, nr 54, 24. II 1937, lk 3.

Kodanik.[12]

SISUSTAGEM ISESEISVUSE HOONE OMAPÄRASELT

Ei saa vabaks kasvada ilma vabaduseta, ütleb keegi mõtleja. Kaldal ei saa ujuma õppida. Kui meil siiski lähedale paarikümne aasta eest riikliku iseseisvuse taotlemiseks oli tahet, julgust ja jõudugi, siis olime seda pärinud oma kaugeilt vabadelt esivanemailt, seda säilitanud orjaaja kestel ja arendanud, niipea kui vähegi võimalus avanes poole rinnagagi vabamalt hingata.

Sisemise jõupingutuse ja väliste olude tõttu saime riikliku iseseisvuse. Võime seda võrrelda hoonega, milles lahe elada, milles võõral pole midagi ütlemist. Aga hoone iseenesest ei ole eesmärk. Hoone on selleks, et võiks seal elada ja töötada, oma ülesandeid täita.

[12] Avamata nimemärk.

Poliitiliselt iseseisvas riigis võime areneda rahvuslikult iseseisvaks, omapäraseks kultuuriliseks üksuseks rahvaste peres. Võime leida meile omase vaimse väljendusviisi ja ürgomadustele tugeneva hingelise hoiaku. Ei saa ega maksa rahval vaimseid või hingelisi omadusi kultiveerida, milleks tal alged puuduvad. Iga rahvas arendagu o m a iseloomu tugevaid külgi, leidku o m a väljendusviisid kunstis, kirjanduses, seltskondlikus läbikäimises ja — lubatagu öelda — isegi religioonis. Iga rahvas tundku oma nõrku külgi ja võidelgu nendega.

Noore iseseisva rahva juures on liigse võõrsilt laenamise hädaoht suur. Oma kipub selle juures varju jääma või põlguse alla langema. Vanema kultuuri rahvaste juures on kõik see juba küps, arengu tipule jõudnud, mis meil alles võrsumas. Kuulsin kord üht eesti õpetajat vaimustusega kõnelevat inglise keele ilust ja kõlast. Kui julgesin selle juures tähendada, et meiegi keelel ei puudu väärtused, vastati põlglikult: eesti keeles ei ole midagi kindlat, üks kõneleb nii, teine teisiti, aina üks segu!

Tõsi küll, meie keeles ei ole küll kõik vormid veel lõplikku kuju võtnud ega kivistunud. Aga tema areng ja sõnaline rikastumine viimase paarikümne aasta jooksul on otse üllatav. Juba võidakse filosoofilisi esseesidki omas keeles kirjutada, kõnelemata peenekoelisest luulest ja heast proosast.

Keele arenguga rööbiti on läinud peaaegu kõik meie vaimne areng. See peaks küllalt usku kinnitama neil, kes iseseisvuse esimesil aastail võtsid kogu eesti asja skeptiliselt. Meil ei tarvitse enam suurte kultuurrahvaste poole alt üles vaadata. Siiski, meie teeme seda veel sagedasti. Meie hoiak nõuab ses suhtes veel rohkesti kasvatust. Meil õpitakse ikka veel väljaspool kooli võõrkeelt hoolsamini kui emakeelt. Võõrkeeles häbenetakse vigu teha, puudulikult hääldada. Seda ei võiks laita, kui aga eesti õigekeelsusest samal mõõdul hoolitaks! Meie seltskonnainimene püüab võõrastega kokku puutudes olla eestkätt eurooplane ja alles teises järjekorras eestlane.

Oleme liiga tagasihoidlikud teiste rahvuste kõrval. Sõitke Nõmme rongil või Tallinna trammil — te kuulete seal nii kõva võõrkeele kõnelust, nagu ei olekski me Eestis.

Tagasihoidlikkus on suur voorus, aga tõeliselt iseseisvaks arenenud rahvas avaldab ennast alati küllalt kuuldavalt ega püüa end varju jätta. Nii üksiku isiku kui ka rahva õigus ja kohus on end maksma panna oma võimete piirides.

Tsivilisatsioon on rahvusvaheline, sellest tuleb meil palju paratamata teistelt omaks võtta. Raudtee, telegraaf, telefon, raadio, tööriistad, masinad ja relvad — need on sarnased peaaegu igal maal. Hoonedki linnades ehitatakse üldiselt kehtiva stiili või stiilisegude järele.

Väärtusliku kõrval võetakse aga tsivilisatsioonist, eriti aga kultuurist palju seda üle, mis on lausa ülearune. Maal ja linnas kostab raadiost hommiku vara mõni moodne shlaager, millel pole vähematki kunstilist väärtust. Kinodes jooksevad päevast päeva filmid, millest eriti noored omandavad kalduvust seikluste kaudu õnne otsimisile, toreda elu iha, tööpõlgust ja lõbutsemisjanu. "Pariisi moed" tungivad linnade kaudu isegi küladesse.

Need ja kümned teised nähtused häirivad rahulikku ja tõeliselt rahvuslikku, omapärast arengut. Rahvalaulu või oma helilooja viisi asemel kuuleme maal mõnd operetiviisi, rahvarõivaste asemel näeme naiste seljas moonutatud võõramoelisi esemeid, väärtusliku näidendi vaatamise asemel õpitakse kursustel uusimat moetantsu. Oma kirjanduse asemel loetakse väga palju üsna kesiseid tõlkeromaane võõrkeelest.

Muidugi ei ole karta, et see võõras tsivilisatsiooni ja kultuuri vaht meid moonutaks kosmopoliitideks või internatsionalistideks. Aga see kõik takistab meil omapärase vaimse ja hingelise arengu käiku. See kõik on kui ülearune risu, millest orase idulehed peavad vaevaga läbi tungima.

Riikliku iseseisvuse hoone on rajatud. Aga see hoone nõuab sisustust. Selle juures on aga tähtis iga vähimagi üksikasja valik. Igaüks meist teab, kui võõrastav on elumaja, milles iga asi on eri värvi ja eri stiili, milles toolid on rahvusliku omapära joontega, lauad aga mingis moodsas stiilis, seintel kõrvuti pildid uusimast ajast ja kaugeist sajandeist. Sisustus ei tarvitse olla kallis ega tore, aga ta peab stiilne olema. Ja selle sisustuse kallal oleme nüüd ametis. Oma iseseisvuse hoone kauni ja omapärase sisustamise ülesande kallal.

Täielikku iseseisvust ja rippumatust ei ole taeva tähtedelgi. Ei ole seda ka ühegi rahva kultuuril. Tuleb õppida kõikjalt, kust õppida on. Siiski, iga taevakeha käib oma teed ja igal rahval tuleb oma teed käia. Iseseisva rahva ülesanne on selleks areneda, milleks ta arenema peab, milleks tal on loomulikud alged ja võimed.

Uus Eesti, nr 55, 24. II 1937, lk 7.

H. K.[13]

ISESEISVUSPÄEVAKS

Täna pühitseme Eesti iseseisvuse taassaavutamise 19. aastapäeva. Pidustused kujunevad seekord väliselt küll tagasihoidlikumaks, et seda rohkem tõsta esile neid aasta pärast, millal Eesti riikliku iseseisvuse väljakuulutamisest möödub kakskümmend aastat. Ometi ka tänavu on koolides ja rahvamajades rohkel arvul kokkutulemisi, mis pühendatud iseseisvuse mõtte selgitamisele ja süvendamisele. Sest eestlane on peremehe hingeeluga rahvas. Meil igaühel on tahe töötada vabalt ja iseseisvalt, olla iseenda peremees. Igaüks täidab oma tööd ning ülesannet oma paremat võimist mööda. Kõik see kokku loob meie rahva ühise töö, ühise tahtmise, ühise edasipüüdmise. Aga peremehelik hingeelu tähendab ka alatist hoolt kandmist selle eest, et kujuneks hästi ka kogu Eesti rahva ja riigi elukäik, meie ühine saatus.

Seda tunneme kõige sügavamalt iseseisvuspäeval, kus vaatame kogu meie rahva elule ja tööle. Mõtleme ka tagasi meie isaisadele ja emaemadele, kes olnud ja töötanud enne praegusi põlvesid. Nendele, kes aastasadade jooksul on oma tööga ja verega niisutanud viljakandvaks ja võidelnud vabaks selle maapinna, mida loeme oma kalliks Eestiks.

Iga inimene, iga rahvas oma elus ja töös vajab ka vaimustust, idealismi ja vaateavarust. Seda annab meile suurel määral iseseisvuspäev, kus kaugema mineviku tagaseinal hinnates Eesti rahva saavutusi saame uut kinnitust oleviku tööks ja tuleviku jaoks.

Viimane võitlus Eesti riikliku iseseisvuse eest — Vabadussõda — ei olnud kaugeltki mitte kerge. Ja iseseisvuse kättevõitmist ei saa kaugeltki mitte panna ainult soodsate väliste olukordade arvele. Hoopis vastupidi. Väga paljud tuntud ajaloolised hindajad seisavad praegugi mõistatu-

---

[13]Hugo Villi Kukke (1898 – 3. VIII 1942 Sverdlovsk), *Postimehe* toimetuses 1923–1928 ja 1931, *Pärnu Postimehe* toimetaja 1928–1929, *Pärnu Päevalehe* toimetaja 1930, *Uue Eesti* peatoimetaja 1935–1937 ja 1937–1940, IV Riigikogu liige Eesti Rahvaerakonna rühmas 1931–1932, V Riigikogu liige Rahvusliku Keskerakonna rühmas 1932–1937, Rahvuskogu II koja liige 1937, Riigivolikogu liige Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde nimekirjas 1938–1940, Konstantin Pätsi valitsuse haridus- ja sotsiaalminister 1932–1933, siseministri II abi 1934, Propagandatalituse juhataja 1934–1935, Riikliku Propagandatalituse juhataja 1937, Isamaaliidu keskjuhatuse liige 1935–1940; vangistati 14. VI 1941 Tallinnas, viidi Sevurallagi, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1942. a juulis surma ja hukati.

se ees, kuidas oli see võimalik, et samal ajal, kui revolutsiooni möllus ja sõja hävituses varisesid kokku suured riigid ning võimud, samal ajal Eesti rahvas pidas õnnelikult oma vabadusvõitluse, lõi riigi ja korraldas edukalt oma majandusliku, kultuurilise ja sotsiaalse elu aluseid. Ei olnud mitte kerge saada tunnustust tekkivale noorele riigile ja võita vastutöötamise mõju, mida tol ajal väljaspool arendati Eesti vastu, eriti ka maauuenduse pärast. Veel hiljuti söandati kirjutada välismaa "teaduslikkudes" ajakirjades, et Eesti maareform olevat tähendanud siin maal põllumajandusliku kultuuri hävitamist ja tagasiminekut ühe sajandi võrra... Aga mida näeme tegelikult? Ei midagi vähem, kui otse vastupidist! Iseseisva Eesti ülesehitamise töö tulemused on üllatavalt suured ja viljakad igal alal. Kui võtta näiteks üksi põllumajanduse ala, siis jätkub mõnest kujukast arvust: need näitavad otse hiiglaedu, võrreldes oludega Vene aja lõpul. K ü l v i p i n d a l a on nüüd niivõrd suurem, et võime ütelda: Eesti põllumees on ühe terve maakonna juurde künnud. L õ i k u s ületab kaugelt veneaegse nii kogusummas kui ka keskmiselt hektaari kohta. Samuti on nüüd palju suurem k a r j a t o o d a n g, kusjuures loomade arv on tõusnud peagu kahekordseks, piimatoodang meie kontrollkarjades on p a r e m kui Vene ajal suurte mõisade kontrollkarjades ja karja toitmine on nüüd seatud palju ratsionaalsemalt, s.o. odavamalt, võrreldes veneaegsete mõisadega. Ja saaduste ning toodete e k s p o r t endisest ajast ei kannata nüüdsega üldse mingit võrdlust välja.

Samasuguseid suuri tulemusi näeme küll igal alal: Eesti elu on uueks loodud ja sammub kindlalt eduteed.

Jättes kõrvale üksikasjad, küsime: m i l l e g a o n s e l e t a t a v meie rahva töö ja saavutuste suur edu alates sellest, kui asuti jälle iseseisvalt juhtima oma saatust?

Õige vastuse võime saada ainult oma rahva arenguloost.

Võime tunda sügavat rahuldust ajaloolise tõe ja õiguse pärast, mis nüüd järjest rohkem selgub meie süveneva teaduse ja uurimuste varal. Austustundes näeme nüüd ikka rohkem ja rohkem, kuidas Eesti rahva viimase kahe tuhande aasta minevikust ulatuvad tänapäeva ja kannavad võimsalt tulevikku k u s t u m a t u d j õ u a l l i k a d, mis meie rahva elule ning arengule on kaljukindlaks aluseks ja mis on väärtuslikumad kui kuld. Ja need on:

Juba vanast ajast eestlane on väga tubli põllumees. Eestlane on julge meremees ja meresõitja. Eestlane on vapper sõjamees, oma maa ühiskorra selgenägelik arendaja ja kaitsja. Eestlane on sitke ning visa töömees igal elukutse alal. Ja lõpuks — eestlane püüab vaimuvalguse poole ja loob oma kultuuri, mille alglätteks on loomevõimeline isik, eesti kodu ja eesti perekond omal, isaisade maal.

Me kuuleme nüüd, kuidas Eesti on õieti 2000-aastane põllumajanduslik riik! Kuidas juba enne Kristuse sündimist meie esivanemad siin maal asusid püsivale põlluharimisele ja karjakasvatusele. Ja juba 13. sajandi alguseks, s.o. enne sakslaste sissetungimist, olid eestlased põllukultuuri siin maal viinud nii kõrgele järjele, et see ületas nii sissetungijate kui ka paljude naabrite taseme, ja paljud mõisted, nimetused ning viisid, isegi üksikud külad tollest ajast püsivad veel tänapäevani. Üksikutest peredest olid arenenud talud, külad, kihelkonnad ja maakonnad, s.o. ka ühiskondlik ja administratiivne korraldus ühes omade juhtidega. Tunnustatavalt kõrge kultuuri juures see ühtlasi tähendas juba maa ühist valitsemist ja kaitsekorraldust väliste vaenlaste vastu, mida teostati maakondade poolt ühiselt ja millest ilmkahtlemata juba siis varsti oleks arenenud välja ka terviklik riik.

See kõik ütleb meile tänapäeval väga palju. Ainult selle kaudu saab meile mõistetavaks eestlaste pikk kangelaslik võitlus iseseisvuse eest 13. sajandi esimesel poolel viie vaenlase vastu korraga. Ainult sellega on seletatav, et eestlaste iseseisvustahe ei murdunud, millest tunnistavad korduvad vastuhakud võõrale võimule mitme sajandi jooksul. Ainult ja ainult selle kaudu suudame mõista ka seda suurt edu, mida nüüd näeme meie põllumajanduse arendamisel: siin avalduvad vanad kogemused, vana kõrge kultuur ja iseseisva peremehe hing! Ja lõpuks — selle kaudu saab meile mõistetavaks ka eestlase kangelaslik sõjamehetegu viimases Vabadussõjas.

Ka sellel võrdlemisi pikal vaheajal, kus eestlaste maast käisid üle võõrad tuuled, eestlased hoidsid alal eesti keele ja eesti meele, hoidsid puhtana alal oma rahva hinge ja ka vere. Vaba iseseisva rahva tahe hoidus murdumatult alal ka siis, kui siin maal võõrad mängisid valitsejat, ja see tahe otsis endale avaldust visas töös, rahvaluule ning rahvakunsti loomises, eesti keele hoidmisel ja arendamisel. Ei kustunud ka eestlase julgus ning vaprus, vaid Vabadussõjas eestlane näitas uuesti, et ta on ka endiselt julge ja tubli sõjamees, selgenägelik riigilooja ja selle kaitseja. Eks ole säärane rahva iseloom ja tahe väärtuslikum kui kõik maine vara!

Need Eesti rahva sisemised omadused ongi ka nüüdsel iseseisvuse ajal lühikeste aastate jooksul kannud igal alal otse lugematut vilja, millest omakorda võime täie kindlusega teadmiseks võtta: eestlased on põlise kultuuriga, aga ühtlasi arenemisvõimeline ja elujõuline rahvas — noorehingeline rahvas!

Siia lisaks tuleb veel kõigile ühine ja jäädav äratundmine: meie rahvas saab püsida, elada ja areneda ainult omas, iseseisvas riigis.

Seitsesada aastat tagasi eestlaste riigiloomine peatus poolel teel, aga Vabadussõjas viidi see nüüd siiski täide. Selles ei või olla ühtegi tagasilangemist. Ja viimaseid aastaid Eesti elus tulebki hinnata sellest kõrgest vaatekohast. Meie ei või silmapilgukski lasta meelest, et meie igaühe saatus on seotud omariikluse saatusega, tema püsimisega ja tugevusega. Selle hoidmiseks ning kindlustamiseks tuleb ühiselt teha kõik vajalik. Ja selles suunas ongi liikunud kogu Eesti elu ka möödunud iseseisvusaastal. Me oleme siin rõõmustaval viisil rahuldavalt edasi jõudnud. Vahepealsed mured-raskused on kadunud nagu hommikused pilved päikese käes. Võime loota, et algav iseseisvusaasta toob edenemise jätkumist Eesti elus, eriti aga riikluse kindlustamise lõpuleviimise mitte üksi korralduslikust küljest, vaid ka inimeste südames ja ühistundes.

Uus Eesti, nr 55, 24. II 1937, lk 1.

H. T.[14]

ELUKORRA VORMIMISEL

19. korda pühitseb Eesti vabariik oma iseseisvuse aastapäeva. Kuigi sellele päevale ei anta tänavu erakordselt pidulikku ilmet ja ta suurejoonelisem pühitsemine võib toimuda vahest tuleval aastal — vabariigi täisealiseks saamise juubeliaastal, on traditsioon tõstnud selle päeva siiski niivõrd kõrgele kohale, et ta kisub iga kodaniku ikkagi lahti oma argipäevastest muremõtetest ja askeldustest elama lühida talipäeva tunde lehvivate rahvuslippude all paraadidel ja manifestatsioonidel, mis niihästi võimude kui ka seltskondlike organisatsioonide korraldusel peetakse üle maa.

---

[14]Harald Tammer (1899 – 6. VI 1942 Gorki oblast), võttis osa Esimesest maailmasõjast 1917–1918 ja Vabadussõjast 1918–1919, Kalevlaste Maleva spordisalga instruktor ja seejärel sõjaväe kehalise kasvatuse kursuste majandusülem Tallinnas 1919–1920, Saaremaa rahvaväe spordija kaitseliidu instruktor Kuressaares 1920–1921, *Eesti Spordilehe* toimetaja Tallinnas 1921–1929, *Päevalehe* toimetuse liige 1923–1933, peatoimetaja 1933–1940, ajakirja *Revue Baltique* toimetaja 1940, Rahvuskogu II koja liige 1937, Eesti Olümpiakomitee juhatuse liige 1934–1940, ühtlasi sportlane, Antverpeni olümpial kuulitõukes 6. koht 1920, Pariisi olümpial 1924 pronksmedal raskekaalu tõstmises ja 12. koht kuulitõukes, maailmameister tõstmise raskekaalus Tallinnas 1922; trükitööline 1940–1941, vangistati 7. II 1941 Nõmmel, Erinõupidamise otsusega mõisteti 7. III 1942 10 aastaks sunnitöölaagrisse, suri Suhhobezvodnoje laagris.

Olgugi igas perekonnas muret ja raskusi, jatkugugi homme eile katkestatud töövaev ja pingutused, on ometi meeltülendav tunda end teiste tuhandete inimeste keskel lülina rahvusest, kelle hingekeeltel heliseb rahuldustunne sellest, mis saavutatud, rõõmutunne rahvuslikust iseseisvusest ja meie saatuse juhtimise koondumisest meie endi kätte.

Teadagi ei ole kunagi palju neid inimesi, kes oleksid täiel määral rahul oma isikliku saatuse ja olukorraga, seda võib vahest pidada edasijõudmisele virgutavaks tegurikski, kuid et enamuses võidakse olla rahul oma isikliku elujärjegagi, see selgub siis, kui heita pilk tagasi neile murerikastele aastatele, mil talitasid võõrad võimud meie maal, kui ei olnud puudus mitte ainult leivast ja leivakõrvasest, vaid kui ka võõra võimu surve nööris kinni kõri õiguse ja inimväärilise käitumise nõutamisel ja kui nuut ja tääk oli kõrgemaks õigusemõistjaks. Need ajad ei olegi veel nii kaugel, kuid neid meele tuletades nagu ehmutakse, niivõrd ollakse juba harjunud normaalsete, õiguskorrale baseeruvate elutingimustega.

Võib muidugi ütelda, et meie praegunegi olukord ja elukorraldus ei ole ideaalne, et meie pilgud tihti libisevad mujale, kus kodanike elujärg on parem, elustandard kõrgem, samuti kodanike vabaduse mõisted enam arenenud ja paremini kindlustatud kui meil, ent selle juures ei saa meie unustada, et on palju meist suuremaid ja vanemaid riike, mida me oma iseseisva elu jooksul oleme kõigiti ületanud ja kelle kodanikele meie kodanike elutingimused tunduvad täiel määral kadestamisväärsetena. Objektiivsuse pinnale jäädes peame me tunnistama seda, mida paljud välismaade vaatlejad on meie kohta korduvalt rõhutanud, et meie senised saavutused on imetlemisväärt, ja et meie oleme tüse, leidlik, töökas, õiguse- ja korraarmastaja rahvas.

Kui me leiame endi elus puudusi ja kui meil on edasiviivaid, paremuse poole viivaid mõtteid, siis ei ole meil midagi suletud senikaua, kui me jääme iseseisvaks. Kõik oleneb meist endist, meie tahte kokkuvõtust. Meil on võimalik luua oma tulevikku igas suhtes veel paremaks olevikust — kui meid lastakse rahulikult töötada edasi, kui ei teki rahvusvahelisi konflikte, sõdasid, mis kõik segamini paiskaksid. Kuid need ei ole ähvarduseks mitte ainult meile, vaid kogu tsiviliseeritud inimkonnale. Niisuguse hädaohu võimalusele peame me alati vaatama teraselt silma, tohtimata unustada, et maailm ei ole veel paradiisiaed, kus võib nautida ainult elumõnusid.

Kindel on, et meie omapoolt mingit tüli provotseerima ei hakka ei lähedate ega kaugete riikidega, kuid see ei tähenda veel, et uue maailmasõja raskused ei võiks äkitselt raksatada meie peade kohal äikesetormina. Ka niisuguste võimaluste vastu peame me olema valmistatud ette.

Siis peab iga mees olema oma kohal valmis iseteadva ja enesekindla rahva liikmena täitma oma kohustusi. Selleks ei tohi lõtvus asuda meie ridadesse, vaid selleks peab meie tahe olema terastatud ja relv karastatud.

*

Möödunud iseseisvuseaastapäev läks meil rahvahääletuse tähe all. Eesti rahvas otsustas siis kutsuda kokku Rahvuskogu. Vahepeal on ettevalmistustööd arenenud nii kaugele, et mõni päev tagasi võis möödunud aastal otsustatud Rahvuskogu astuda kokku ja lootused on olemas, et oma iseseisvuse juubeliaastapäeva võime me pühitseda juba uuendatud riigikorras, uuendatud rahvaesinduse töötamisel.

Et jõuda selleni, selleks kulub tükk tööd ja pingutusi. Kui välised olud meile ei tee takistusi, jõuame me selleni kahtlemata. Iseasi on, kas see kord, milleni me jõuame Rahvuskogu kaudu, on seevõrd ideaalne, et ta meid rahuldab täiel määral ja kas Rahvuskogu õnnestub oma töös sajaprotsendiliselt, nii et riigikorra parandamise ja kohendamise mõtted oleksid maetud maha teab kui pikaks ajaks.

Niisuguseid mõtteid on avaldatud, kuid ettevaatlikum on igatahes pidada reaalelu suhtes vähemalt üks silm lahti ja vaadata, kuidas mujal maailmas on sündinud riigikordade, kodanike ja riigi vahekordade kujunemisega. Me näeme, et alati ja igal pool riigielu vormid on püsivas muutuvuses, et midagi on alati, mis kaob, kuna teisalt tuleb peale uusi tarvidusi, mis nõuavad oma kinnitamist elu põhireeglitesse. Oleks vististi illusioon, kui me tahaksime püstitada maailmarekordi muutmistarviduseta põhiseaduse loomisega, või kui me kavatseksime kuidagi kangekaelselt hoida oma põhiseadust edaspidigi muutmistest.

Küsimuse tähtsus ei seisagi meie arvates selles, vaid muus, ja nimelt selles, et me saaksime luua alused väljanihkumiseks põhiseaduslikust kriisist, tuua rahvaesinduse välja tardunud olekust, "vaikivast olekust", ning lähendada valitsuse ja kodanike vastastikuseid suhteid. Sest kuivõrd me ka ei hindaks kõiki oma saavutusi, ei saa me salata, et põhiseaduse suhtes oleme me olnud kriisiseisukorras, et põhiseaduse küsimustes ei ole meil olnud mitte tegemist tema üksikosade aegapidise kohendamisega, vaid me oleme lammutanud ja möllanud otse põhiseaduse alusmüüride kallal, paiskudes ühest süsteemist teise.

Rahvuskogu ülesanne ei oleks seega mitte igavesti terviklikult püsiva põhiseaduse andmine, vaid pikemaks ajaks mõeldud põhiseadusliku süsteemi andmine, mille võtete abil oleks igal ajal hõlpus teostada tarvilisi parandusi. Kas seegi on kerge, on jällegi probleem. Mäletatavasti ütles juba Rahvuskogu esimees prof. J. Uluots oma avakõnes, et prae-

gusel ajal võib igal pool rahvaste ja riikide elus panna tähele niivõrd erinevaid vaateid riigikorra põhiprobleemide kohta, et raske on jõuda ühelt vaatepiirilt teisele, see tähendab, kooskõlastada neid. Need erinevad vaated kajastuvad ka meie inimeste juures, kajastuvad ka Rahvuskogus. Sellest olenevalt võib muidugi tulla ette kõikumisi ka Rahvuskogu mõtetes ja seisukohtades ning missugusel punktil seal suudetakse leida tasakaal, seda ei saa päris täpselt ennustada. Rahvahääletuse otsus on Rahvuskogu tööks annud muidugi üldised juhtnöörid, kuid need juhtnöörid on niivõrd üldised, et jätavad väga laialdaselt ruumi mitmesugusteks kombinatsioonideks võimuvahekordade kujundamisel. Palju oleneb sellest, mida loetakse välja rahvahääletuse otsusest ja kuidas seda loetakse. Palju oleneb lugeja tahtest.

Kuid viimase suhtes ei pruugi olla pessimist. Väljaspool kahtlust tohiks seista, et Rahvuskogu igal liikmel on olemas tahe mitte ainult jõuda välja kriisiseisukorrast, vaid veel enam — tahe jõuda võimalikult õnnelikule kriisi lahendamisele. Kui see tahe on olemas, ei tahaks meie uskuda, et Rahvuskogu kriisi lahendamise asemel süvendaks uuesti kriisi.

*

Eesti vabariik astub oma kahekümnendasse eluaastasse Rahvuskogu töö tähe all. Rahvuskogu ei ole parlament, jooksev poliitika ei kuulu tema kompetentsi. Ta ei reageeri otsekoheselt päevaküsimustele, ta ei ütle nende suhtes oma seisukohta. Kuid ta vaatleb, kaalub, teeb tähelepanekuid ja järeldusi. Ta vaatleb sündmusi lähedates ja kaugetes riikides, olevikus ja minevikus, nii nagu need kanduvad talle vahenditult, ajakirjanduse ja ka teadusliku literatuuri kaudu. Ta peab seda kõike n.-ü. seedima, laskma läbi oma arusaamiste ja tõekspidamiste kaalude ja vormima vormeliteks, raiuma Eesti elu ja korra käsulaudadele.

Kui Rahvuskogu seda tööd teeb täie objektiivsusega, salates maha iga oma liikme või grupi võimalikud erikasud, erihuvid, laskmata end mõjutada ka ühestki väljaspool teda seisvast tegurist, pidades silmas vaid üldhuvisid, Eesti rahva üldist käekäiku, siis tahaks uskuda, et need Rahvuskogu käsulauad kinnitatakse Eesti riigihoone alusmüüri, ja senikaua, kui püsib see alusmüür, ei hakkaks keegi peksma puruks neid käsulaudu, vaid nad jääksid püsima Eesti rahva lõpliku eneseleidmise, kainuse ja mõistlikkuse sümbolina ka tulevastele põlvedele pärandusek s.

Päevaleht, nr 55, 24. II 1937, lk 1.

Tja.[15]

RAHVUSLIK REALISM

Üheksateistkümne aasta jooksul on Eestis sirgunud naisteks ja meesteks juba see noorpõlv, kes täiel määral on võinud kasutada neid hüvesid, mida suuteline on pakkuma omariiklus.

Praegu täisealiseks saanud noorpõlv on kasvanud üles kaunis suurte lootuste täitumise ootuses. Aga sageli on illusioonid petlikud ja õhulossid kiiresti varisevad kokku. Valminud vili ei ole tihtilugu nii maitsev, nagu seda tõotavad hurmavalt lõhnavad õied. Ja tegelikus elus on pidanud nii mõnigi noorur tunnistama, et ta unistused on purunenud.

Muidugi pole igakord süü oludel, vaid palju, pealegi väga palju saamatust ning initsiatiivi puudust on ka inimestel endil. Kuid teisest küljest ei tohi sulgeda silmi ka nende nähtuste puhul, kui olukorrad kipuvad kujunema säärasteks, kus edasijõudmise ja oma võimete näitamise ulatust saadakse näidata peamiselt sidemete ja sõlmede kaudu.

Iseseisvuse aastate jooksul on meil nii riigi- kui teiste teenistusalade suhtes kujunenud välja juba kindlamad normid. On fikseeritud ja nähtud ette kord, mis vajaline teenistusalal edasijõudmiseks. Aga kui avada silmad, siis näib, et ses suhtes on ikkagi veel rohkesti erandeid ja kõrvalekaldumisi üldreeglist.

Astudes üle 19-nda aastapäeva läve 20-dasse iseseisvusaastasse, tahaksime loota, et meil erandite tegemine teenistuskohtade alal ei muutuks süsteemiks, vaid kindlalt teostuks põhimõte, et igaüks on teretulnud teenima oma isamaad, kui ta oskus ja võimed selleks küünivad.

Möödunud aastate kestes on meil teostatud rohkesti ja teinekord väga kiiretempoliselt mitmesuguseid reforme. Isegi kooli alal on olnud ümberkorraldusi niivõrd sageli, et teinekord üldsuund nagu on jäänud juba kahvatuks.

Kuna elu pole staatiline ega paigalseisev, vaid dünaamiline ja alati muutuv, siis loomulikult on ka reformid paratamatud. Ent reforme ärgu

---

[15]Jaan Taklaja (1898 – 3. VIII 1942 Sverdlovski oblast), võttis osa Vabadussõjast 1918–1920, VR II/3, Kauba Panga ametnik Tartus 1920–1922, Eesti ajalehtede korrespondent Berliinis 1922–1925, ajalehe *Elu* toimetaja Võrus 1926–1928, Võru Õpetajate Seminari õpetaja 1928, *Päevalehe* rahvamajandusosakonna toimetaja 1928–1940, Eesti Ajakirjanike Liidu juhatuse abiesimees 1929–1934 ja esimees 1934–1940; vangistati 14. VI 1941 Tallinnas (abikaasa Leida-Marianne Taklaja (1897–1950) ning tütar ja poeg küüditati), viidi Sevurallagi, Erinõupidamise otsusega mõisteti 15. VII 1942 surma ja hukati.

hakatagu kujundama siiski süsteemiks põhimõttel, kui ainult vahetuvad juhtivad isikud, üldsuunad jäävad aga seejuures endisteks. Vaid reform saagu alles siis teoks ja uuendus viidagu läbi, kui see osutub vajaliseks peale põhjaliku asja arutuse, kui reform on muutunud paratamatuks ja kui see ei kanna enam ülekaalukalt puhtisikliku maitse tunnusmärke.

Meie tänapäev on muutunud väga materialistlikuks. Sama teed on käimas ka noorsugu. Aga noorpõlv ei saagi siin võtta teist suunda ega muutuda paleuslikumaks, kui tal puuduvad selleks eeskujud.

Nimede eestistamise aktsioon pidi kujunema kogu maad haaravaks rahvuslikuks teoks. Ja tõepoolest, see on võtnud rohkesti tuld ning paljud on muutnud oma võõrapärased nimed eestipärasteks. Aga kui täpsemalt vaadelda, kes moodustab kaasatulijate enamuse ja entusiastide pere, siis selgub, et ülekaalukas enamuses on need, kes suurest metsast eriti silma ei puutu. Kuid suurem osa neist, kelle võõrapärased nimed endiselt ilutsevad mitmesuguste aktide ja teadaannete all, on jätnud selle tegemata, kuigi just need eriti paistavad üle teiste.

Meie keel on tublisti arenenud ja väljendusviis mitmekesistunud, ent eeskuju andev vanempõlv oma enamuses ei ole seda protsessi teinud mitte kaasa.

Ja mis ime siis, kui noorema põlvegi rahvuslik vaimustus lööb juba osalt vankuma ja see generatsioon hakkab küsima: miks peame meie olema rohkem ja suuremal määral ideelised rahvuslased kui need, kes peavad olema meile eeskujuks, ent tegelikult välispidistelegi aktsioonidele rahvuslikkuse mõttes ei tunne sügavalt kaasa?

Kui meil seati üles nõue, et neis ettevõtteis, kus juhatustes ei olnud eesti keelt valitsejate ja Eesti kodakondsusse kuuluvate kodanike enamus, nõuti vastavate omadustega inimesi, siis tegelikult siingi on asjakäik kujunenud sääraseks, et mitte nooremad mehed, kes oleksid võinud ajajooksul saada ka tegelikeks juhtideks ja spetsideks, ei osutunud neiks äravalituiks, vaid esirinnas just vanahärrad — mitmekohapidajad, kes oleksid võinud minna juba pensionile.

Neid asjaolusid vabariigi aastapäeval meele tuletades selgub, et sisemise korratuse alal ja teovõimsa noorema põlve töölerakendamisel on teha veel üpris palju.

Ja vanem põlv peaks ühelt osalt leppima sellega, et ta kõike ei püüaks koondada enda kätte tegeliku juhtimise alal, vaid andma võimalusi ka nooremale põlvele ning ise leppima rohkem nõuandja ja kontrollija osaga.

Vastasel korral ei suudeta tegelikult täita endale võetud ülesandeid ja ka noorem põlv saa omandada küllaldasel määral praktilisi kogemusi.

Tänapäeval ei ole enam vaja laulda igatsevalt: "Priius, kallis anne, taeva kingitus",[16] vaid selle aseme täidab juba omariiklus ja iseseisev Eesti kuhjaga.

Ja tuleviku ülesanne ei peitugi enam niivõrd omariikluse saamisloo rõhutamises, kui just Eesti riigi sisemises korrastamises eesmärgiga: täissuund rahvusliku realismi poole ja vähem erandeid selle teostamisest osavõtjate valikus.

Päevaleht, nr 55, 24. II 1937, lk 1.

***

EESTI TULEVIKU VÄLJAVAATEID. MÕTTEID VABARIIGI AASTAPÄEVA PUHUL

Täna pühitseme Eesti iseseisvuse 19. sünnipaeva. Kuigi 19 aastat võrreldes ajaloosündmuste käiguga iseenesest ei ole eriliselt suur ajavahemik, tähendavad viimased 19 aastat meile võrratult suurt ajajärku. Sellepärast oleme õigustatud oma ajaloo suurpäeva väärikalt pühitsema.

Iga rahvuslikult mõtlev kodanik meie suurima rahvuspüha puhul mõlgutab mõnesuguseid mõtteid, mis seoses selle päeva pühitsemisega. Rohkesti mõtteid mõlgutatakse ka kõikidel nendel pidulikkudel aktustel, paraadidel, koosviibimistel jne., milliste korraldamine vabariigi aastapäeval on kujunenud traditsiooniliseks. Kui iga üksiku kodaniku isiklikud mõtted, mida tema kas enesele või üsna kitsas perekondlikus ringis mõlgutab, võivad olla nii- või teistsugused, siis mitmeti erinevaid nõudeid tuleb seada üles nende isikute suhtes, kes on kutsutud ja seatud pidulikkudel aktustel, paraadidel ja koosviibimistel esinema kõnedega.

Kuigi vabariigi aastapäeva pühitsemise pidulikkus teatavas ulatuses on juba omandanud vormiliselt kindla raamistiku, siis ei või seda veel ütelda pidustuste sisulise külje kohta. Siin leidub veel küllalt ebaühtlust ja vahest ehk ebamäärasusigi, mis ei sobiks selle pidulikkuse raamesse.

Vabariigi algaastail oli kombeks Vabaduspäeva aktustel anda lühike ajalooline ülevaade meie riikliku iseseisvuse kujunemisloost. Tol korral oli niisuguste ajalooliste ülevaadete pakkumine üsna tarvilik, sest laialdased rahvahulgad, kes harilikult nendest aktustest osa võtsid ja praegugi võtavad, ei olnud küllalt kursis meie iseseisvuse sünniloo tähtsamate momentide arenem. ja üksteisest väljakasvamisega. Nüüd aga, aastate kestel, kus üsna rohkesti neid küsimusi on käsitletud niihästi pidulikkudes aktusekõnedes kui ka ajakirjanduses ja vastavates eri raamatutes ilmunud mälestustes iseseisvuse sünniaegadest, kaotab selline sündmuste

[16]Karl August Hermanni (1851–1909) luuletuse "Priius" alguread.

kronoloogilise ahela ettekandmine oma mõtte, sest ta on ju peagu igaühele teada.

Kuid millest siis mõlgutada mõtteid meie suurimal rahvuspühal, millele juhtida nende kodanikkude tähelepanu, kes on tulnud pidulikkudele aktustele, et ühiselt pühitseda rahvuslikku suurpäeva?

See küsimus võib tunduda mõnele vahest ülearusena, kes arvab, et jätkub, kui kõnelda suure shestiga ning bravuuriga, nõnda öelda "meeleolu tehes" ükskõik millisel rahvusliku valdkonda kuuluval teemal. See on aga väärvaade ja küsimuse juur peitub märksa sügavamal.

Meie rahvas oma rõhuvas enamuses ei armasta lausete ilutuld ega õõnest paatost, vaid ta otsib lihtsust ja südamlikkust. Ning südamesse võivad minna vaid need mõtted, mis tulevad südamest, kõneleja oma paremate veenete kohaselt.

Ja millised mõtted kerkivad käesoleva vabariigi aastapäeva puhul?

Neid võib kerkida väga mitmesuguseid, kuid üks mõte, mis kahtlematult haarab iga vähegi rahvuslikult mõtlevat kodanikku tol pidulikul silmapilgul, see on: m i d a t o o b t u l e v i k?

Teated, mis oleme võinud päev päeva kõrval jälgida ajalehtede veergudelt, kõnelevad maailma rahvaste pöörasest relvastumisest, otsekui oleks alanud mingi võidujooks relvastuse alal. Kuigi kogu aeg rahvusvahelises poliitilises elus juhtivad tegelased räägivad oma rahupüüetest, kuid riigid seejuures ometi palavikuselt relvastuvad, siis kerkib kartus, kas lähemas või kaugemas tulevikus ei löö lõkkele suurrahvaste heitlus, mis lõpuks meidki võib haarata oma keerisse, kuigi meie iga hinna eest püüame sellest eemale jääda. Mis saab siis, kui tulevad jälle rasked katsumissilmapilgud, kuidas tuleme nendest välja, kas võitjatena nagu 1918. ja 1919. aastal või kaotajaina?

Muidugi ei ole meil praegu põhjust mingisuguseks hirmu tundmiseks ja eriti seda meie suurimal rahvuspühal, kuid ometi on meie omariikluse arenem. lähema tuleviku küsimus rahvusvaheliste sündmustega vägagi seotud.

Meie ei tohi unustada üht asja ja nimelt seda, et ainult siis suudame ka tulevikus rasketele katsumistele vastu panna, kui meie oleme seesmiselt tugevad, kui igas üksikus kodanikus valitseb kindel arusaamine omariikluse tähtsusest, nii k o g u r a h v a k u i i g a ü k s i k u i s i k u h ü v a n g u s e i s u k o h a l t. Samuti ei tohi meie unustada, et ainult see rahvas võib rasketel silmapilkudel loota temale heatahtlikkude naaberrahvaste abile, kes on oma hinge poolest terve ja tugev. Ka peame meeles pidama, et ainult seesmiselt terve ja tugev rahvas võib jagu saada ning võita heitluse mitmekordselt tugevama vaenlasega.

Selleks on meile kõige elavam näide meie viimane Vabadussõda, kuid mitte üksi see pole ainulaadne selline juhtum, vaid ajalugu tunneb teisigi sarnaseid rahvaste heitlusi. Tuletagem vaid meelde väikese Kreeka rahva võitlust Pärsia maailmariigiga aastal 500 e.Kr.s. Kui meie seda antiikaja kauget sündmust lähemalt vaatleme, siis jõuame jälle sama tõe juurde välja, mida nimetasin eespool: ainult see rahvas jääb võitjaks, kes on seesmiselt tugev. Võitjana tuli välja väike Kreeka rida aastaid kestnud sõjast suure Pärsia maailmariigiga, ikka võitjana ja vabana püsis Kreeka seni, kui loitis tema kodanikkude hinges suur isamaa-armastus ja arusaamine omariikluse tähtsusest. Kui aga Makedoonia kuninga eeslid oma kullakoormatega hakkasid üle jõudma Kreeka linnade müüridest, nagu väidab seda üks ajaloolane piltlikult, s.t. kui rauges kreeka rahva suur patriotism, siis oli ka lõpp antiikajal nii otsustavat osa kogu inimkonna kultuuriloos mänginud Kreeka riigi iseseisvusel.

Ning selliseid näiteid võiks tuua palju.

Need on küsimused, mis kerkivad esile praegusel pidulikul silmapilgul ja mis väärivad, et neid kantakse selgitatult laiematesse rahvahulkadesse ja et selle juures ei unustataks ära meelde tuletamast ja tunnustavat hinnangut andmast kõikide nende tegelaste tööle, kes meie iseseisvuse loomisele on kaasa aidanud.

Meie teame, et meie rahvas on olnud selle poolest õnnelik, et tal on leidunud ajaloolistel suursilmapilkudel väärikaid juhte, kes on osanud rahva saatust õieti juhtida ning korraldada. Tänutund. tuletame meelde neid tänasel päeval. Kuid meie ei tohi ka unustada, et juhid ilma kaastöölisteta üksi ei suuda midagi korda saata. Maksab siin tuntud vene vanasõna: üksik väljal ei ole sõjamees.

Kui meie vaatleme mõnd suurt ehitust, siis muidugi esmajoones meile puutub silma ja meie imetleme selle välist fassaadi, katust, aknaid, seinu jne., aga meie ei pane mõnigi kord tähele ja ei näegi, kuidas nendes suurtes seintes ilustuste ja ornamentide taga on üksikud väikesed telliskivid liidetud üksteisega kandma seda suurt hoonet. Kui meie üksiku kivi hoone seinast välja kisume, siis tekib sinna tühemik, ja kui see suureneb, võib kogu sein või isegi hoone kokku variseda sellele vaatamata, et tema katus ja muud osad olid kõigiti tugevad ja korras. Sama on lugu ka riikliku hoonega. I g a kodanik, kes meie omariikluse ülesehitamisel ja selle kandmisel on kaasa aidanud, kes on ustavalt oma kohust täitnud ning eriti rasketel silmapilkudel jäänud kindlaks, need leidku tõsist hindamist ja austamist meie suurimal rahvuspühal. See tiivustab igaühte, kui tema tööd õiglaselt hinnatakse, see tiivustab ka võrsuvat noorust selles teadmises, et igaühe töö leiab õiglast ja väärilist hindamist.

Need on mõtted ja probleemid, mis kerkivad meie vabaduspüha pühitsemisel ja mille laiadesse hulkadesse kandmiseks sel puhul on soodsaim silmapilk. Ning seda tuleb kasutada!

Postimees, nr 54, 24. II 1937, lk 2.

***

EESTI VABARIIGI 19. AASTAPÄEVAL

Igal riigil ja rahval on kindlasti üks tähtpäev, mis on nagu suurem teistest ja mida pühitsetakse üldise andumusega. Eesti riigil ja rahval on selliseks tähtpäevaks vabariigi aastapäev, tema sünnipäev. Homme, 24. veebruaril möödub 19 aastat sellest ajaloolisest päevast, mil Eesti kuulutati iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides. Iseseisvuse kuulutamise manifestiga purustas eesti rahvas lõplikult need köidikud, mis teda pikki sajandeid hoidnud kammitsas ja võõraste meelevalla all. Selle aktiga ajas eesti mees oma selja lõplikult sirgeks.

19 aastat ei ole pikk aeg rahvaste ja riikide elus, kuid siiski pikk küllalt üksiku inimese seisukohalt. Suur hulk nendest vapratest meestest, kes seisnud Eesti vabariigi hälli juures, on juba maamulda varisenud, põlvekõrgustest lastest on saanud täisealised kodanikud ning nendest meie noortest, kes sündinud vabas Eestis, on kasvamas uus teguvõimas inimpõlv. Aegade hämarus oma linikuga katab peagi kinni suured ajaloolised sündmused nende üksikasjades, kuid ta jätab rahva mälestusse jäädavalt alale need kangelasteod ja võitlused, mis saavad uuesti elavaks muinasjuttudes, lugulauludes, legendides, müütides. Kivisambad, langenute ühiskalmistud, endised lahinguväljad ja nimed marmortahvlitel hakkavad kord tulevastele põlvedele kõnelema selgemat keelt, kui nad seda kunagi suudavad kõneleda kaasaegsetele. Mida rohkem aegade kestes koguneb selliseid mälestisi, seda tugevamaks muutub rahva seesmine elujõud. Ega asjata uue usu toojad meie kodumaal hakanud hävitama hiisi ja ohvripaiku, sest meie rahvale kõnelesid need vabade esivanemate pühad paigad seda hingekosutavat keelt, mida preestrid ja mungad ei osanud või sellel meeletul ajastul osata ei tahtnud.

Vabariigi sünnipäeval võime tunnistada, et rahvaste saatuse määrajaks ei ole mitte ainult õnnelik juhus, vaid just rahva seesmine elujõud. Meie kodumaa tormisel rannikul on puhunud marutuuli igast maailmakaarest, kuid need tuuled pole suutnud eesti meest lahti kangutada kodumaa mullast, vaid kinnitanud veel tema juuri. Mida vihasem oli tormilaine, seda visamaks ja sitkemaks muutus eesti meel. Pimedatel sügisõhtutel istudes talutares peerutule valgel jutustasid isad poegadele muistseid lugusid ja tööst tölpinud emad suigutasid lapsi nendel viisi-

del, mis kord kõlanud vaba rahva suus. Kusagil alateadvuses pesitses aga lootus, et kunagi ajad muutuvad ja et rahva paremad päevad seisavad veel ees. Neid ilusaid unistusi hakkasid romantilisel ärkamisajal väljendama isamaalistes lauludes meie tolleaegsed laulikud ja kirjamehed. Samal ajal tekkis rida eesti soost tegelasi, kes hakkasid kõnelema ja kirjutama rahva õigustest ja kes püüdsid neid õigusi ka kätte nõutada. Leidus mehi, kellel oli julgust öelda tolleaegsetele võimudele, et see maa, kus eesti rahvas elab, on tema pärismaa ja et rahvale tuleb anda õigus sellel maal korraldada ise oma elujärge.

Kõik need endised eesti kirja- ja keelemehed, laulikud ja poliitikategelased on Eesti iseseisvuse pioneerid. Nende teeneks tuleb pidada, et meie rahvas oli küps iseseisvat riiki looma siis, kui selleks saabus kohane ajalooline silmapilk. See silmapilk, mil rahvastel õnnestub luua iseseisvat riiki, kordub ajaloos harva ja ainult tugevad rahvad suudavad seda. Ei läinud see kergesti ka meil. Vaevalt oli Eesti iseseisvus välja kuulutatud, kui saabusid Saksa okupatsiooniväed, kes muutsid meie maa päevapäält Saksa provintsiks, võttes ühtlasi rahvalt kõik vabadused. Kolmveerand aasta möödudes, kui okupatsiooniväed olid sunnitud maalt lahkuma ning Eesti ajutine valitsus sai vaevalt riigi loomisele asuda, tuli võtta vastu verine võitlus punavägedega. Veel ei olnud sõda lõppenud, kui lõunast kerkis silmapiirile uus ähvardav hädaoht landesvääri näol. Samal ajal aga, kui rinnetel käis võitlus elu ja surma pääle, tuli valitsusvõimudel luua omariiklikud asutused omavalitsuste, koolide, kohtute jne. näol. Tuli teotseda tühjade kätega ja tühja rahakotiga, kuid teha ja toimetada siiski kõike. Varsi astus kokku ka Asutav Kogu, kes andis riigile esimese põhiseaduse, kuid samal ajal pidi teotsema ka seadusandliku koguna. Väärib märkimist, et nendel ajaloolistel rasketel aegadel seisis Päästekomitee ja ajutise valitsuse eesotsas meie praegune riigivanem K. Päts, kellele langes nüüd osaks jällegi riigilaeva õigele teele juhtimine, kuna see vahepääl oli sattunud kõrvale.

Kuid meie võime rahulikult ühineda riigivanema sõnadega, mida ta ütles 19. skp. Rahvuskogu avamise puhul: "See on kõige suurem pääliskaudsuse tundemärk, kui kõikjal otsitakse ainult halba."[17] On täiesti mõistetav, et meie riigi loomispäevil tehti mõningaidki vigu ja eksimusi, mida oleks tulnud vältida. Kuid kõige selle juures ei puudunud siiski

[17]Vrd "Ma tahaksin enne, kui teie selle töö juurde asute, tuletada meelde Saksa mõttetarga Hegeli ütelust, et see on kõige suurem pealiskaudsuse tundemärk — igalpool ainult halba otsida, ja mitte midagi ehtsat leida. Just vastupidi. Kõige esimene samm tõelise mõistmise poole peaks selles seisma, et selgusele jõutaks, et elu olulisemad vormid ei ole üldse ülekantavad, neid ei saa vahetada, üle võtta, neid ei saa üldse

ka hääd küljed ja need kaaluvad kõik vead ja eksimused ammugi üles. Sest iseseisvus on rahvale siiski nagu umbrohust puhastatud põld, kus kõik elumahlad kasutatakse ära ainult selle vilja poolt, mis sellele põllule kasvama pandud.

Meie eluavaldused kõikides oma mitmekesistes vormides on iseseisvuse aja kestes sammunud pidevat eduteed. Meie oleme kiiresti järele jõudmas nendele rahvastele, kellel seljataga pikk omariikluse ajalugu. Oleme jõudmas lühikese ajaga sinna kaugete mäetippude juure, kuhu senini küünisid vaid luuletaja kujutlused. Meie riiklik iseseisvus on seda väärt, et meie hoiaksime ja kaitseksime teda kõikide abinõudega, teades, et vastasel korral ei andesta seda meile ei ajalugu ega järeltulevad põlved. Selles mõttes on meil tarvis rohkem tõsist patriotismi, mitte välist hooplemist oma rahvusega, nagu teevad seda mõned suured rahvad, vaid tõsist isamaalist vaimu. Seda vaimu, mis ei kõhkle silmapilkugi kõik kaalule panema, kõike ohverdama, kui seda peaksid kunagi nõudma tulevased ajad. Ühtlasi peab meis, eriti noorsoos, kasvama töötahe, elurõõm ja julgus panna käed külgi igale algatusele, millega kindlustame oma enda ja riigi paremat tulevikku.

Meie elukogenud riigimees ja rahva õiguste eest võitleja — riigivanem Konstantin Päts ütles Rahvuskogu liikmete poole pöörates: "Teie kätte on usaldatud suur töö, teie peate selle töö tulemuste eest ka vastutama."[18]

Need sõnad on seda väärt, et nende üle tõsiselt meie rahvuslikul pühal järele mõtleks mitte ainult need, kellele nad otsekohe on öeldud, vaid kogu rahvas. Meile kõigile on ajaloo poolt usaldatud suured ülesanded, meie peame neid ülesandeid täitma nii, et meie rahuliku südamega võiksime võtta vastutuse tulevaste põlvede ees enda kanda.

Sakala, nr 21, 23. II 1937, lk 1.[19]

---

teha." Vt "Riigivanem K. Pätsi kõne Rahvuskogus". — *Uus Eesti*, nr 51, 20. II 1937, lk 3.

[18]Vrd "T e i e p e a l e l a n g e b s u u r a j a l o o l i n e ü l e s - a n n e, ülesanne, mis võib rahvale õnnelikke aegasid tuua, ja Jumal hoidku, mis võib rahvale viletsust kaasa tuua. Täna tööle asudes peate teie teadma, et ei ole teil käskijat, ei ole teil juhtijat, vaid kõik, mis teie teete, peate enese vastutusel tegema ja vastutust kandma rahva praeguse ja tulevaste põlvede heakäekäigu ees. See on suur ja raske ülesanne." Vt "Riigivanem K. Pätsi kõne Rahvuskogus". — *Uus Eesti*, nr 51, 20. II 1937, lk 3.

[19]Valiku pealkiri artiklist R. H. [= Roman Hoona (Hona; Oona)], "Vabariigi aastapäevaks: Eestlased peavad oskama mitte üksnes isamaa

eest surra, vaid isamaa eest e l a d a". — *Põhja Kodu*, nr 22, 23. II 1937, lk 1. Vt ka I. Ajandi, "Kahekümneneljas veebruar". — *Hiiu Teataja*, nr 15, 23. II 1937, lk 2, ka *Lääne Elu*, nr 15, 23. II 1937, lk 2; Andres Aruväli [= Tõnis Braks], "Aruvälja Andrese kiri vabariigi aastapäeva puhul". — *Päevaleht*, nr 55, 24. II 1937, lk 6; El. El. [= Elmo Ploom, ps Elmo Ellor], "See nagu ei passiks!". — *Petseri Uudised*, nr 20, 22. II 1937, lk 7; Jaan Gnadenteich, Tapa-Jakobi kog. õp., "vabariigi aastapäevaks!". — *Virumaa Teataja*, nr 22, 23. II 1937, lk 2; -k., "Kõnelusi vabaduspäeva puhul". — *Hiiu Teataja*, nr 15, 23. II 1937, lk 3, ka *Lääne Elu*, nr 15, 23. II 1937, lk 3; August Kivisikk, Põlva kog. õpetaja, "Ju koidab kaunis päev!". — *Petseri Uudised*, nr 20, 22. II 1937, lk 2; Edgars Kreevinsch, Läti saadik Eestis, "Möödunud aasta oli Eestil tulemusrikkaks tööaastaks". — *Uus Eesti*, nr 55, 24. II 1937, lk 1; Õp. A. Kõiv, "Et oleks jõudu...". — *Meie Maa*, nr 21, 22. II 1937, lk 3; Õigusteadlane Ed. Kõrran, "Iseseisvuse päeva puhul". — *Petseri Uudised*, nr 20, 22. II 1937, lk 5; E. Lehtmets, "Vaba Eesti oma tee: Aasta pärast saab vabariik täisealiseks". — *Virumaa Teataja*, nr 22, 23. II 1937, lk 1; A. Lõhmus, kol.-leitnant, Pärnu garnisoni ülem, "Vabariigi aastapäevaks". — *Pärnu Päevaleht*, nr 43, 23. II 1937, lk 3, ka *Uus Eesti Pärnu Uudised*, nr 43, 23. II 1937, lk 3; Heino Melesk, "19 aastat". — *Petseri Uudised*, nr 20, 22. II 1937, lk 2; Arnold Männik, "Hea on olla vabadusest uhke". — *Virumaa Teataja*, nr 22, 23. II 1937, lk 2; "Uus Eestile" kirjutanud dr. Ivan Vitez Nagy, Ungari Haridusministeeriumi sekretär, "Eestlased ja ungarlased: Tervitus vennasmaalt Ungarist". — *Uus Eesti*, nr 55, 24. II 1937, lk 1–2; E. P. [= Edgar Pau], "Eesti vabariik 19-aastane". — *Pealinna Teataja*, nr 15, 24. II 1937, lk 2; [Vladimir Põlder], "Kipper Maru aastapäeva aegseid mõtteid". — *Uus Eesti Pärnu Uudised*, nr 43, 23. II 1937, lk 4; E. R. [= Endel Rennit], "Usk, lootus, armastus...". — *Päevaleht*, nr 55, 24. II 1937, lk 2; Alfred Tamm, "Vabaduspäevaks". — *Uudisleht*, nr 38, 23. II 1937, lk 4; Tristan [= Richard Janno], "Sünnipäev". — *Postimees*, nr 54, 24. II 1937, lk 5; - V - [= Aleksander Viigisalu?], "Mida jutustab eesti rahvale 24. veebruar?". — *Film ja Elu*, nr 7, 19. II 1937, lk 2; "24. veebruaril lehvigu lipud!: Vabariigi 19-da aastapäeva pühitsemine". — *Elva Elu*, nr 7, 18. II 1937, lk 3, ka *Otepää Teataja*, nr 7, 19. II 1937, lk 3; "Vabaduspäevale pidulikum välisilme: Rahvuslipud, tuled ja kaunistused". — *Petseri Uudised*, nr 20, 22. II 1937, lk 5.

ALBERT GULK. Kunagi Tartu õlletehase ees (2019)

ARVUSTUS

EESTI SONETI RÖNTGENIPILT — REBEKKA LOTMANI *OPUS MAGNUM*

Rebekka Lotman. *Eesti sonett*. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 19.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019. 462 lk.

Meie ees on kultuurisündmusena võetav raamat-monograafia eesti, aga ka üldse soneti kui luuležanri olemusest ja ajaloost. 4. juunil 2019. aastal Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi nõukogu ees doktoriväitekirjana kaitstud (juhendaja TÜ maailmakirjanduse professor Jüri Talvet, oponent Satu Grünthal Helsingi Ülikoolist) ning ühtlasi doktorikraadiga pärjatud teos ületab mäekõrguselt tavaliselt selle kraadi taotlemiseks esitatavad, juba ilmunud artiklitest koosnevad ja nende kokkuvõttega varustatud väitekirjavariandid.

Rebekka Lotmani väitekiri on süsteemianalüütiline, kvantitatiivset ja kvalitatiivset lähenemist ühendav käsitlus. Väitekirja kohustuslikele osadele — sissejuhatusele, kasutatavate mõistete avamisele, probleemi historiograafiale, uurimismeetodi esitlusele[1] ning raamatu struktuuri ja empiirilise materjali iseloomustamisele — järgneb teises osas sissevaade soneti ajalukku. Kolmandas osas esitatakse eesti soneti pankrooniline ülevaade, millele omakorda järgneb mahult neli viiendikku hõlmav — proportsioonilt raamat raamatus! — eesti soneti diakrooniline ülevaade koos kümnetele autoritele omase ning ajas muutunu eristamisega. Seda saadab niisama paljude sonetinäidete analüüs. Kokku ligi pool tuhat lehekülge hõlmava teose sisuosa lõpetavad kaks bibliograafiat, kronoloogiline ning viidatud tõlgete valikbibliograafia.

Eesti soneti ajaloo jälgimisel teeb autor kõigepealt kummarduse Bernard Kangro 1938. aastal ilmunud *Eesti soneti ajaloole*, mis oli samuti doktoritöö. Kangro ütlus "soneti määrab vormihing" (lk 36) kehtivat seniajani. Eesti sonetiloo lühidusele vaatamata (periood 1881–2015)

[1] Peale luuletuste vormi tõlgenduse keskendutakse selles ka luuletuste semantikale teksti- *resp.* kultuurisemiootika vaatekohast: "[L]uuleteksti käsitletakse semantilise tervikuna, semiootilises mõttes keelena" (lk 27).

moodustab uurimisobjekti 4543 algupärast sonetti 376 autorilt. Aukartustäratav on olnud töö, millega Rebekka Lotman on hakkama saanud. Ainuüksi tuhandete luuleraamatute läbitöötamine (ligi 6700! — "mille läbivaatamisel on välja otsitud kõik sonetid", lk 25) neis ehk avaldatud sonettide leidmiseks, lisaks suurem osa 19. sajandi ajakirjandusest, annab kvantitatiivselt ja kvalitatiivselt esindusliku andmestiku nii süstematiseerimiseks kui ka üldistusteks. Kuna eesti soneti ajaloos on kirjutatud ka üksjagu sonetipärgi, siis võib üksiksonettide arv küündida 4600-ni või rohkemani. Teose kokkuvõttes rõhutataksegi läbivaatuse süstemaatilisust, mis inspireerib siinkirjutajat nimetama Rebekka Lotmani uurimust "eesti soneti röntgenipildiks".

Töö erinevaist paigust leiame soneti määratlusi ja tingimusi, millele see "kinnisvormiks" nimetatud luuleliik peab vastama. Näiteks üks Rebekka Lotmani olulisemaid sedastusi on järgmine: "Sonett kui luulevorm käitub semiootilises plaanis žanrina, mis on ühtaegu suunatud oma piiride lõhkumisele ja nende säilitamisele" (lk 27). Sonetile nagu teistelegi kanoonilistele luulevormidele peetakse olemuslikuks intertekstuaalsust, seejuures eesti soneti intertekstuaalne tähendusväli on risoomne — seegi on oluline tõdemus.

"Kanoonilisusest" tehakse juttu nii uurimuse algupoolel kui ka töö ülejäänud osas. Soneti muutlikkus seostub dominandi küsimusega, milles toetutakse Roman Jakobsoni dominandikäsitlusele. Autor viitab siinkohal vastavale artiklile, mis on ilmunud 2014. aastal eesti keeles Märt Väljataga koostatud Vene vormikoolkonna antoloogias *Kirjandus kui selline: Valik vene vormikoolkonna tekste* (Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2014). Lugejana tundsin end mõnes mõttes kõrvust tõstetuna, sest Jakobsoni "dominandi"-käsitlust pidasin juba 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate algul tähtsaks kasutada ka eesti kirjanduskriitika uurimisel. Nõnda võisin siis taas veenduda, et on olemas teoreetilisi kontseptsioone, mis elavad üle aegadegi!

Rebekka Lotmani monograafia uurimisküsimus(ed) seostuvad soneti jõudmisega eesti keelde, soneti kodunemisviiside ja kuluga ning sellega, kuidas ajaloolis-kultuuriline kontekst on sonetti mõjutanud. Jõutakse kahele tähtsale järeldusele: iga kord, kui eesti kirjanduskultuuris toimub mingi suurem muutus (*resp.* murrang), aktiveerub ka sonetižanr. Vaatamata žanri (või liigi) vormilistele ettekirjutustele on eesti sonett kogu oma ajaloo jooksul "püüdnud seista masinlikkuse vastu" (lk 397). "Postmodernistlikku sonetti" iseloomustab aga niisugune mitmekesisus, koguni laialivalguvus, mis muudab žanrimääratluse üha tinglikumaks. 21. sajandil lisandub avaldamisvõimaluste avardudes tohutu hulk harrastussonette. Doktoritöö viimastes peatükkides (17.–19.)

ongi tunda teatavat analüüsiinertsi, mis seostub siinkirjutajale Friedebert Tuglase novelli "Androgüüni päev" lõputunnistusega — "Mina olen väsinud teda jälgimast".

Pankroonilises ülevaates jagatakse eesti soneti 130 aastat kaheksasse perioodi (kordub diakroonilises ülevaates), igaühel oma nimi. Viljakuselt ja kvaliteedilt domineeriva ajajärgu moodustab "modernistlik sonett", mille alla mahutatakse ka osa "eksiilsonetist". Hämmastab, kui palju on autoril varuks üldistavaid, mõnikord epiteetidega ("rõõmulõhnavad", "lapselik vabadus") või kujundiga iseloomustatavaid liigituste tähistajaid (Leelo Tungla "kõiksusepärjad", Henrik Visnapuu ja Gustav Suitsu "sonett kui sonimus" — seda sõna uuest ÕSist ei leiagi!). Või siis näiteks "sonettide varjukuningas" August Pihlak (1903–1970), kelle puhul on muide tegemist Rebekka Lotmani tõelise "väljakaevamistööga": ta rehabiliteerib 1958. aastal esimese luulekogu avaldanud autori, kes on kirjutatud sonettide arvult eesti luules kolmandal kohal.

Kõik tähistajad ei lähtu ainult ühest alusest ning esindavad mingit dominant-tunnust. On kordusi. Mõne autori (Kalju Kangur, Ain Kaalep, Paul Haavaoks) sonetilooming jaguneb erinevatesse perioodidesse, sattudes ühtlasi teise liigitusse. Igal juhul tuleb tunnustada autori nimetamise, *resp.* klassifitseerimise kirge.

Luuletusi analüüsitakse kindla ning peatükist peatükki korduva mustri järgi, tekitades mulje, nagu kirjutaks autor ka ise oma uurimusega üht reeglitele alluvat sonetti: värsside paigutus — stroofika — meetrum — riimiskeemid — semantika — üldistus. Jälgimist hõlbustavad vahekokkuvõtted. On mitu avastust: "mahakantud" Jakob Liiv leiutab 1933. aastal eestikeelse soneti uue alaliigi — "väikesed sonetid". Saame ka teada, et Valmar Adams oli luuletaja, kes jäädvustas oma 1979. aastal ilmunud sonetipärjas Lenini. Sellega olgu öeldud, et Rebekka Lotmani akadeemiline monograafia on ka põnevusega loetav. Autor kasutab ise oma tekstiski epiteete ja kujundeid.

Eesti soneti ajalugu ei jää Rebekka Lotmanil isoleeritud nähtuseks. Maailma sonetilukku lülitub meie sonetisajand tiheda ülevaatega soneti tekkeloost Itaalias (leiutajaks Giacomo Lentini 1230. aastal) ning levikust teistesse, sh Ida-Euroopa keeltesse. Saksa sonetiloo puhul nimetatakse Sileesia koolkonna poeeti Paul Flemingit (1609–1640), kes ka Eestiga seotud. Fleming asutas siin lausa luuleringi ning leidis Eestist endale elukaaslase, paraku lühikeseks ajaks. Peatumist väärinuks ka Saksa barokkluuletaja Andreas Gryphius (1616–1664), kelle esimene luulekogu oligi *Sonetid* (1637) ning kes Kolmekümneaastase sõja kannatuste taustal kirjutas eksistentsiaalset luulet.

Kokkuvõtteks olgu öeldud, õieti korratud, et Rebekka Lotmani monograafiline käsitlus *Eesti sonett* kujutab endast akadeemilist saavutust, millest loodetavasti õige pea n-ö kõvade kaante vahele köidetuna saab eesti kirjanduslooline (*resp.* metakirjanduslik) tüvitekst.

Kaaskaja aluseks on 2019. aasta jaanuaris kirjutatud eelretsensioon Rebekka Lotmani doktoritöö käsikirjale.

Rein Veidemann

REIN VEIDEMANN (1946) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogina 1974, filoloogiakandidaat 1984. Ajalehe *Tartu Riiklik Ülikool* toimetaja 1974–1977, Kirjandusmuuseumi teadussekretär 1977–1980, Keele ja Kirjanduse Instituudi nooremteadur 1980–1983, ajakirja *Looming* peatoimetaja asetäitja 1983–1986, ajakirja *Vikerkaar* peatoimetaja 1986–1989, KKI kirjandusosakonna juhataja 1990–1992, olnud Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige 1990–1992 ja Riigikogu liige 1992–1995, Kultuuriministeeriumi nõunik 1995–1998, ajalehe *Eesti Päevaleht* kultuuritoimetuse juhataja, TÜ dotsent ning kirjandusteooria õppetooli hoidja 1998–2000, TÜ eesti kirjanduse korraline professor ja õppetooli juhataja 2001–2005, ajalehe *Postimees* kirjandustoimetaja; Tallinna Ülikooli eesti humanitaarinstituudi kultuuriteooria osakonna professor 2005–2015 ja a-st 2016 emeriitprofessor. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid "Eesti rahvuse kujunemine semiootilisest aspektist" (2000, nr 9, lk 1811–1823), "Mõistatuslik Eesti: Katse käsitleda eesti (taas)iseseisvumisprotsessi marginaalsuse paradigmas" (2003, nr 6, lk 1123–1144), "Isetekkeline eksistentsialism — eesti kultuuri ideoloogiline kood?" (2006, nr 6, lk 1191–1201) ja "Oskar Lutsu *Kevade* ja eesti kultuuri oikumeeniline struktuur" (2008, nr 12, lk 2595–2604) ning arvustused Mart Laari teose *Rahvuse sünd* (2016, nr 7, lk 1286–1291) ja Cornelius Hasselblatti *Eesti kirjanduse ajaloo* (2016, nr 10, lk 1860–1871) kohta.

ABSTRACTS

ANDU RÄMMER. **Of values and their formation**

This article has been initiated by Andu Rämmer's PhD thesis on the changes in the social cognition in the context of the Estonian transformation society. The article bases on the social-psychological notion that values are relatively stable beliefs that are infused with affect and they refer to major life goals and general modes of conduct that promote those goals. The author debates on the formation of values from the viewpoint of societal psychology that combines psychological and sociological theories. Social values impinge on individual choices but are collectively generated, sustained and changed.

The first section of the article introduces relevant terminology and its limits and advantages, the second gives an overview about the evolvement of three cultural zones and Estonia's position in such geography of cultures. This part of the article outlines the main characteristics of the formation of cultures of honour, joy and achievement. The third section debates the role of social communication in the meaning-making process. The author's interpretations on the (trans)formation of values mostly draw on the social representation theory. As such, values can be considered part of the common sense of a natural group or community — the common sense about morality and ethics that constitute the fabric of existence. They emerge, are transformed and elaborated in societal discourse. Individuals acquire values by participation in the societal discourse firstly in the family and later from school and media. The author introduces the typology of particular beliefs that consist of hegemonic, emancipated and polemic representations and explains controversies in values as the state of cognitive polyphasia. The fourth section gives an overview about cultural changes in the Western countries and Estonians' values in the international context. While the post-war decades mark an increasing expansion of self-

expression values in the Western European and North American welfare societies, then the subsequent rise of populist authoritarian parties can be characterised as a cultural backlash. This part also exemplifies the transformation of Estonian school-leavers' values from the 1980s to the 2000s on the basis of shifts in work values. Systematic changes in work values during the fast changes in the 1990s can be characterized as pragmatisation of value consciousness that is manifested in decreasing orientation toward general self-development and altruism, which is accompanied with increasing importance of material aspirations. Although extrinsic values (which attach more importance to pay, job security) are still highly favoured by adolescents in the late 2010s, the importance of intrinsic or post-materialist values (steady self-improvement, use one's abilities) rose after fluctuating in the 1990s. (Auth.)

STEVEN PINKER. **Tabula rasa, noble savage and ghost in the machine**

While other walls dividing human understanding have tumbled down long ago, such respectable dichotomies remain as biology versus culture, nature versus society, matter versus mind, and the sciences versus the arts and humanities. But perhaps not for long. Cognitive science, neuroscience, behavioural genetics, and evolutionary psychology are laying a bridge between nature and society in the form of a scientific understanding of mind and human nature. It is important to note that this understanding is not an alternative to more traditional explanations in terms of learning, experience, culture, and socialization. Rather, it aims at an explanation of how those processes are possible at all. Clearly the new sciences of mind are widely seen as dangerous, particularly if we consider that they threaten three beliefs in the standard social science model: John Locke's doctrine of the tabula rasa, Jean-Jacques Rousseau's doctrine of the noble savage and the ghost in the machine as Gilbert Ryle has called it.

Pinker explains that we can calmly discard the doctrines developed from these models. He tries to allay four fears that

have surrounded the prospects of a science of mind and human nature.

The first fear is of the possibility of biological differences. It is feared that if the mind has an innate structure, different people (or different classes, sexes, and races) could have different innate structures, that would justify discrimination and oppression. The second fear is the possibility of evil instincts. The unstated assumption is that if deplorable behaviour such as aggression, war, rape, clannishness, exploitation, xenophobia, and the pursuit of status and wealth is innate, that would make them "natural" and hence good. The third fear aroused by a science of human nature is the dissolution of free will and the resulting universal abdication of responsibility. If behaviour is a physical consequence of ricocheting molecules in the brain shaped in part by genes that were put into place by natural selection, where is the "person" whom we hold responsible for his or her actions? The final fear is that a scientific explanation of mind will lead to a dissolution of meaning and purpose. The worry is that if emotion and feeling are just biochemical events in our brains, and if emotions are just patterns of activity in circuits ultimately designed by natural selection as a way of propagating our genes, then our deepest ideals would be shams. (Edit.)

INDREK HIRV. **Poetry**

LEENI LANGEBRAUN. **The fate of the first Estonian peasants emigrating to the Caucasus. I**

The article is an overview based on archival documents describing how the extensive wave of outmigration of Estonian peasants in the second half of the 19th century from the Baltic governorates of the Russian Empire or the governorates of Estonia, Livonia and Courland reached the Northern Caucasus in the 1860s. Before Estonians reached the Caucasus, peasants from Estonia and Livonia had migrated to the internal governorates of Russia for some time already. In the

19th century, the internal governorates included whole Russia except the Baltics, Finland, Siberia, Crimea and the Caucasus. Before the period described in the current overview, Estonians migrated mainly to the governorates of St Petersburg, Pskov and Samara.

In the 1860s, a major wave of outmigration emerged. Many Estonian families reached the Crimean Peninsula from which the war had forced Crimean Tatars to leave for Turkey, and the land was empty. Rumours about an empty land and hope to get it for perpetuity induced many Estonian peasants to leave the land of their ancestors and gave them strength to endure the long and exhausting journey to the unknown distant place. Crimea, however, turned out to be very different from Estonia — there were no forests, water was only in deep wells. Estonians had to start living in a different environment. Several outmigrants started to learn how to cope in Crimea; others, however, preferred to continue their searches, hoping to find better circumstances somewhere else. So, some Estonian peasants began to look from Crimea (and Samara) to the Caucasus.

The article has been composed according to the arrival of groups of Estonians in the Caucasus as described in the file of the Department of the High Commissioner of the Caucasus. The documents used for the overview treat Estonians depending on where their groups came from. Two groups of Estonians arrived in the Stavropol governorate in the North Caucasus from the Tauria governorate (Crimea) — one included 66 and the other 16–19 families. A group of 25 Estonian families came to the Stavropol governorate from the Samara governorate. A group of approximately 10 families settled in the Kuban region from the Estonian governorate. In 1869–1872, hundreds of Estonian families arrived in the Stavropol governorate from the Baltic governorates. In several documents, they have been considered one large group.

The content of the overview is the fate of these groups in events described in the archival documents within ten years. Additionally, some essential later events are described. (Edit.)

TOOMAS KIHO. **Posted eurocrat in love**

We have reached the concord which makes our nation strong: By the 19th anniversary of the Republic of Estonia in 1937

We publish a selection of articles that appeared in newspapers in February 1937 to celebrate the 19th anniversary of the Republic of Estonia. The authoritarian regime of Konstantin Päts (Prime Minister in the capacity of State Elder) or the silent era continued in Estonia; to justify it, the concept of "directed democracy" was invented. In the economic sense, the silent era was successful, although this resulted mostly from the favourable economic situation in the world. These were the main reasons why Päts' authoritarian regime gained support by the majority of people, and so the newspapers could report before the anniversary: "As for achievements in economic life, the last year was a record year for Estonia. Foreign trade grew about a third compared to the previous year. Export of agricultural produce and some finished goods increased considerably. Thus, thanks to constructive economic policy, tireless work of the Estonian people, entrepreneurship and endurance, a welcome rise can be noticed in all areas of economy. People's wealth has grown, and well-being has improved. We have been able to arrange our economic life so that the employment rate is among the best in Europe."

To exit the constitutional crisis that had lasted for years, Konstantin Päts had called for a referendum on the draft of a decision to summon the National Assembly. The referendum was held on 23–25 February 1936, and as a result, the submitted decision was adopted. The National Assembly gathered on 18 February 1937 and started to draft a new constitution. This process was described in many articles; mostly the statesmen were praised and people were given hope, but more prudent views were also expressed: "Almost two decades had to pass before the nation could find its real character, having experimented with various lifeforms borrowed from abroad.

Nonetheless, the main trait of the nation's character — free self-government — is gaining ground. The coming year will show to what extent this is possible, whether it can create something permanent and appropriate for our character, or the searches have to continue, as the onslaught of foreign life-forms is quite strong."

The tightening international situation also received attention, but not often: "Although the leading figures in international political life speak about their strivings for peace all the time, states are still fervently arming themselves. Therefore, the fear arises that in the closer or more distant future a clash between great powers will break out, which ultimately can also involve us, although we try to avoid it at all costs. What will happen if hard ordeals come again? How will we come out of them — as winners like in 1918 and 1919 or as losers?" (Edit.)

Review

REIN VEIDEMANN. **X-ray of the Estonian sonnet — Rebekka Lotman's *opus magnum***

Rebekka Lotman. Eesti sonett. *[Estonian Sonnet.] (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 19.) Tartu: University of Tartu Press, 2019. 462 pp.*

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XV**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

ALBERT GULK (1969), Estonian artist

INDREK HIRV (1956), Estonian poet

TOOMAS KIHO PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

LEENI LANGEBRAUN (1965), road data digitalisation development manager, Estonian Road Administration

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

STEVEN PINKER PhD (1954), professor of psychology at Harvard University

ANDU RÄMMER PhD (1964) analyst at Johan Skytte Institute of Political Studies, University of Tartu

REIN VEIDEMANN PhD (1946), literary scholar, emeritus professor of Tallinn University

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XV

Algus 2018. aasta 6. numbris.

6. mai [1946] (esmaspäev). Kateedrite juhatajate informatsioonikoosoleku puhul tegi A. Valdes teatavaks, et endiste arstiteaduskonna liikmete, nagu Miländeri, Wanachi, Puusepp'a ja teiste kalmud vajavad korraldamist, ja palus kateedrite juhatajaid teid leida, et neid korrastada. Lisandasin omalt poolt, et korraldamist vajavad ka vanemad õppejõudude kalmud (Bidder,[711] Rosenberg[712] jt.). Valiti komisjon, kes kalmud kindlaks teeb ja ettepanekud esitab (Vadi ettepanekul): H. Normann, kokkukutsuja, N. Veiderpass ja Ed. Aunap. Vajaliku summa lubasid teaduskonna liikmed kokku panna.

Peale koosoleku teatas mulle Vadi, et akadeemia tervishoiu ja kutsehaiguste instituudi[713] alla kuulub ka arstiteaduse ajalugu, lubas mind ette panna selle sektorijuhatajaks. Sel puhul tuleb ka selgitada, kes hakkavad teostama Edelsteini ettepanekut. Instituut hakkab töötama Tallinnas.

TR Ülikooli teaduslik sessioon olla rektoraadi poolt kindlaks määratud oktoobrikuule.

---

[711] *Friedrich* Georg Karl Heinrich Bidder (1810 – 22. VIII 1894 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1834, *dr. med.* 1834, Peterburi TA korrespondentliige 1857. TÜ prosektor 1835–1836, anatoomia erakorraline professor 1836–1842, korraline professor 1842–1843, füsioloogia ja patoloogia professor 1843–1869, arstiteaduskonna dekaan 1846–1850 ja 1854, TÜ rektor 1858–1865; pärast emeriteerumist eraarst Tartus, Siseministeeriumi meditsiininõunik a-st 1884; Loodusuurijate Seltsi esimees 1877–1890.

[712] Alexander Anton Rosenberg (1839 – 27. V 1926 Tartu) õppis TÜ arstiteaduskonnas 1858–1865, *dr. med.* 1867, korp! Livonia liige. Tartu Veterinaariakooli zootoomia ja füsioloogia adjunkt 1868–1869, professor 1869–1873, Tartu Veterinaariainstituudi erakorraline professor 1873–1876, korraline professor 1876–1893; TVI raamatukogu juhataja 1893–1915.

[713] Eesti NSV Teaduste Akadeemia moodustas 1947. aastal kolmest instituudist — Eksperimentaalse Meditsiini Instituut, Tervishoiu ja Kutsehaiguste Instituut ning Kliinilise Meditsiini Instituut — Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi, mis 2003. aastal korraldati ümber Tervise Arengu Instituudiks.

8. mai (kolmapäev). Seminar. Kõnelesid G. Kingisepp teemal "Talurahvas kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ajal" ja R. Roots teemal "Talurahvas sotsialistliku revolutsiooni ajajärgul". Lõpuks selgitas pikemas sõnavõtus samu küsimusi veel V. Reiman. Kuulajaid oli väga vähe, kuna teated saabusid ettenägemata takistuste tõttu hilja.

10. mai (reede). Nõukogu koosolek. V. Reiman esitas marksismi-leninismi kateedri aruande, mille puhul avaldas soovi-resolutsiooni, et kõik õppejõud sooritaks kandidaadimiinimumi ja kaitseksid kandidaaditöö 1947. a. sügiseks. Rektor soovitas aruande võtta teatavaks, Reiman nõudis hääletamist. A. Kipperi ettepanekul anti aruanne siis rektoraadile seisukoha võtmiseks ja kaalumiseks.

Värbamiskampaaniast võtavad 1946. a. kevadel osa arstiteaduskonnast vastava kateedrijuhatajate koosoleku otsuse põhjal Pärtelpoeg, Rulli ja Kõrge, möödunud aastal Kingisepp, Pärtelpoeg, Hiie, Rulli jt.

Atesteeriti ümber, vastuhäälteta, magistrid kandidaatideks: Helene Liidemaa[714]; Jakob Kents[715];

---

[714]Helene Liidemaa (Liedemann; 1899 – 21. VIII 1996 Tartu) õppis TÜs matemaatikat 1917–1918 ning matemaatika-loodusteaduskonna matemaatika osakonnas 1920–1927, lõpetades selle, *mag. geophys.* 1929 (füüsika-matemaatikakandidaat 1946), Baltisaksa Naisüliõpilaste Seltsi liige. TÜ meteoroloogiaobservatooriumi vaatleja 1919–1927, vanemteadur 1927–1944; TRÜ geofüüsika kateedri assistent 1944–1945, vanemõpetaja 1945–1947; ENSV TA füüsika, matemaatika ja mehaanika instituudi vanemteadur ning geofüüsika observatooriumi juhataja 1947–1949, füüsika ja geofüüsika sektori juhataja 1950–1954; TRÜ astronoomia ja geofüüsika, seejärel üldfüüsika kateedri õppejõud 1954–1967, a-st 1956 dotsent.

[715]Jakob Kents (Kens; 1883 – 22. IX 1947 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna maateaduse alal 1930, *mag. geogr.* 1934 (hiljem geograafiakandidaat), ÜS Raimla liige. Ambla kihelkonna Raka vallakooli õpetaja 1902–1906, köster-kooliõpetaja Ufa kubermangu Krõmski eesti asunduse semstvokoolis 1906–1909, linnakooli õpetaja Orenburgi kubermangus Beloretskis 1909–1911, Kadrina Haridusseltsi algkooli juhataja 1911–1915, Narva-Jõesuu Kooliseltsi algkooli juhataja 1915–1917, Tallinna XIII algkooli õpetaja 1917–1919; Vabadussõjas

Jaan Konks[716]; Johannes Silvet[717];

1918–1919; Tallinna Õpetajate Seminari (Pedagoogiumi) õpetaja 1919–1931 ja 1938–1941, Tallinna Poeglaste Humanitaargümnaasiumi, Poeglaste Kommertskooli ja J. Westholmi gümnaasiumi õpetaja 1920–1925, Tallinna Rahvaülikooli Seltsi Erakolledži õpetaja 1920–1940, Tallinna Pedagoogiliste Kursuste õpetaja 1922–1927, Tallinna Tehnikagümnaasiumi õpetaja 1926–1930, Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste õpetaja 1926–1927, Poeglaste Kommertskooli ja Kaubanduskooli õpetaja 1930–1940, Tallinna Tehnikumi õpetaja 1931–1938, Kõrgema Sõjakooli õpetaja 1935–1937, Tallina 8. ja 12. keskkooli geograafiaõpetaja 1940–1941; Tallinna linnanõunik 1934–1940 ja 1941–1942, haridusosakonna ja koolivalitsuse juhataja 1934–1942; Tallinna Pedagoogika Muuseumi, Loodusteaduste Muuseumi ja loomaaia juhataja 1942–1943, Jäneda Põllumajandustehnikumi matemaatikaõpetaja 1944–1945; TRÜ geograafia kateedri juhataja ja dotsent 1945–1947.

[716]Jaan Konks (1902 – 4. IV 1988 Tartu) õppis TÜ õigusteaduskonnas 1923–1924 ning filosoofiateaduskonnas ajalugu 1924–1929, lõpetades selle, *mag. phil.* 1929 (ajalookandidaat 1946), ajaloodoktor 1961, EÜSi liige. Võttis osa Vabadussõjast, Vee algkooli õpetaja 1923–1924, Tartu Poeglaste Gümnaasiumi õpetaja 1928–1940, Tartu Tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1929–1936, Tartu 2. keskkooli direktor ja Tartu Õpetajate Instituudi lektor 1940–1941, Nõo algkooli asendusõpetaja 1941–1944; TRÜ õppejõud 1944–1946, NSVL ajaloo, seejärel üldajaloo kateedri dotsent 1946–1964, üldajaloo kateedri professor 1964–1974, üldajaloo kateedri juhataja 1963–1974, ajaloo-keeleteaduskonna prodekaan 1944–1946; Tartu Õpetajate Instituudi õppejõud 1947–1953.

[717]Johannes Silvet (Schwalbe; 1895 – 17. II 1979 Elva) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna inglise filoloogia alal 1925, *mag. phil.* 1925 (filoloogiakandidaat 1946), ÜS Veljesto liige. Kaarepere 2-klassilise ministeeriumikooli õpetaja 1914–1916, Venemaal 1917–1920, kodusõjas Denikini ja Wrangeli sõjaväes 1919–1920; Tartu III algkooli õpetaja 1920–1921, IX algkooli õpetaja 1921–1923, Hugo Treffneri Gümnaasiumi õpetaja 1925–1944; TÜ inglise keele lektori kt 1931–1940; Saksa sõjaväes 1944, pärast haavatasaamist ravil Prantsusmaal 1944–1945; TRÜ dotsent 1945–1950, Lääne-Euroopa rahvaste filoloogia (Lääne-Euroopa keelte) kateedri juhataja 1945–1950; Ahja keskkooli, Pala ja Nina 7-klassilise kooli ning Tartu 1. keskkooli õpetaja 1950–1955; TÜ võõrkeelte kateedri dotsent 1956–1960, inglise keele kateedri õppeülesandetäitja 1960–1972, inglise filoloogia kateedri õppeülesandetäitja 1972–1975.

Univere, Aili[718]; Kivimägi, Leopold[719]. Elvi Erits-Keskküla[720] sai vastu 6 häält, rikutud oli 2 sedelit. Retsensioonis oli öeldud, et kirjandust on ebatäpselt kasutatud ja Don Quijotele suhu pandud lauseid, mis teoses ei esine. Lisandati ka, et E. Eritsal valmimas doktoriväitekiri sotsialismist "Don Quijote'is".[721]

8. mai õhtul saabus Tallinnast Tartu Ariste.[722] Täna räägiti, et teda olla Tartus nähtud.

---

[718]Aili Univere (Aleksandra Univer; Grünvald; Univer-Grünvald; 1901 – 5. X 1994 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna eesti keele alal 1925, *mag. phil.* 1926 (filoloogiakandidaat 1946). Eesti keele õpetaja Võru Tütarlastegümnaasiumis 1927–1929, Saaremaa Ühisgümnaasiumis 1929–1930, Tapa Gümnaasiumis 1930–1933; TÜ Eesti Keele Arhiivi murdeuurija 1936–1941 ning Eesti ja Sugukeelte Arhiivi murdeuurija 1941–1944; TRÜ eesti keele kateedri assistent 1944–1947, õppeülesandetäitja 1950–1952; ENSV TA keele ja kirjanduse instituudi keeleuurimise sektori (murdesektori) vanemteadur 1947–1979, keeleuurimise sektori juhataja 1952–1955.

[719]Leopold Kivimägi (Kivvimäggi; 1909 – 13. II 1988 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1934, *mag. phil.* 1934 (filoloogiakandidaat 1946). Gümnaasiumiõpetaja Tallinnas 1934–1941, Tallinna 1. baptistikoguduse pühapäevakooli juhataja 1935–1940; mobiliseerituna Punaarmees 1941–1945; TRÜ Lääne-Euroopa rahvaste filoloogia (Lääne-Euroopa keelte) kateedri vanemõpetaja 1945–1953, dotsent 1953–1970.

[720]Elvine Erits (Kes(k)küla; Nieländer; 1891 – 14. IX 1976 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1930, õppis Madridi Ülikooli filosoofiateaduskonnas 1931–1936, *mag. phil.* 1930 (hiljem filoloogiakandidaat). Tartu Kõrgema Muusikakooli itaalia keele õpetaja 1919–1924, TÜ õppeülesandetäitja hispaania keele alal 1937–1941; Saksa vang 1941–1942; TRÜ Lääne-Euroopa rahvaste filoloogia kateedri vanemõpetaja 1944–1947.

[721]Elvine Keskküla-Eritsa magistritöö kandis pealkirja "Don Quichotte de la Manche par Cervantés Saavedra" (1930). 1937. aastal valminud tal doktoritöö "*Orientalistlikest* [minu rõhutus — *M. O.*] mõjudest "Don Quijotes"" (vt *Sirp ja Vasar*, nr 40, 1. X 1976, lk 15).

[722]Paul Ariste nimetab ise vabastamiskuupäevaks 9. maid 1946. a ja kirjeldab oma mälestustes muu hulgas ka kõnealust Tartusse-sõitu. Vt Paul Ariste, *Mälestusi* (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2008), lk 274–276. Ka kommunismiohvrite andmebaas annab vastavaks kuupäevaks 9. mai.

12. mai (pühapäev). Tutvume Aunapiga õppejõudude kalmudega kalmistuil. Veiderpass ei saanud ilmuda. Olin juba varem kalmistud läbi käinud ja sinna maetud üles märkinud, siis tutvumine olukorraga raskusi ei teinud.

Vana-Jaani kalmistu: Friedrich Bidder, Rudolf Wanach, Johan Miländer[723], Friedrich Eschscholtz[724], Fr. R. Faehlmann[725], Ed. v. Wahl[726], Oskar Rothberg[727], A. v. Hueck[728],

---

[723]P.o Jaan Miländer.

[724]*Johann Friedrich* Gustav (von) Eschscholtz (1793 – 7. V 1831 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1815, *dr. med.*, Berliini TA korrespondentliige. Võttis laevaarstina osa Otto von Kotzebue ümbermaailmareisidest 1815–1818 ja 1823–1826; TÜ prosektor ja võrdleva anatoomia erakorraline professor 1819–1830, anatoomia ja kohtuarstiteaduse korraline professor 1830–1831, zooloogia kabineti (hilisema muuseumi) asutaja ja juhataja a-st 1822.

[725]Friedrich Robert Faehlmann (Fählmann; 1798 – 22. IV 1850 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1827, *dr. med.* 1827. Arst Tartus 1824–1850; TÜ eesti keele lektor 1842–1850 ning luges õppeülesandena arstiteaduskonnas farmakoloogia- ja retseptuurikursust 1843–1845; ÕESi asutajaid ja esimees 1843–1850.

[726]*Eduard* Georg von Wahl (1833 – 29. I 1890 Tartu) lõpetas TÜ mineraloogina 1855, arstiteaduskonna vabakuulaja 1855–1859, lõpetades selle, *dr. med.* 1859, korp! Livonia liige. Eraarst ja kirurg Peterburis 1860–1876; Oldenburgi printsi Peteri lastekliiniku kirurgiaosakonna juhataja 1867–1876; TÜ kirurgiaprofessor 1878–1890, rektor 1881–1885, psühhoneuroloogiakliiniku rajaja.

[727]*Oscar* Eduard Rothberg (Oskar R.; Rotberg; Rottberg; 1869 – 25. IV 1935 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1894, *dr. med.* 1904. Semstvoarst Saratovi kubermangus 1900–1904; TÜ sisehaiguste kliiniku assistent 1900–1904 ja 1907–1909; võttis osa Vene-Jaapani sõjast; TÜ lastehaiguste eradotsent 1911–1916, lastekliiniku juhataja ja dotsent 1917–1919; Vabadussõjas Tartu I ja II sõjaväehaigla ordinaator; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[728]*Alexander* Friedrich von Hueck (1802 – 9. VIII 1842 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1825, *dr. med.* 1826, korp! Estonia liige. TÜ anatoomia erakorraline professor 1830–1833, korraline professor ning anatoomia ja kohtuarstiteaduse kateedri juhataja 1833–1842, zooloogia kabineti juhataja 1841–1842; ÕESi asutajaid ja esimees 1841–1842.

Joh. Friedr. Erdmann[729], Hans Metsapa[730], Ernst Blessig, Victor Weyrich[731], Adolph Wachsmuth[732], John Blumberg, Heinrich Sahmen[733], Leonhard Kessler[734],

---

[729]*Johann* Julius Friedrich Erdmann (1809 – 29. VIII 1858 Hummuli) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1833, *dr. med.*, korp! Livonia liige. Volmari linnaarst 1834–1847; TÜ teraapia ja riikliku meditsiini professor 1847–1858; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[730]Hans Metsapa (1882 – 27. XII 1935 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna farmaatsia osakonna 1911, *mag. pharm.* 1915, *dr. pharm.* 1926, korp! Baltonia liige. Apteegi juhataja Tallinnas ja Rakveres; Esimeses maailmasõjas Tallinna merekindluse kesksanitaarlao juhataja ning sõjaväeametnik; TÜ rohuteaduse instituudi vanemassistent 1918–1926, farmaatsia eradotsent 1919–1935; võttis osa Vabadussõjast, olles mh sõjatsensor Tallinnas; apteegi omanik Tartus Raekoja tn; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[731]Carl *Victor* Rufus Weyrich (1819 – 27. II 1876 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1844, *dr. med.* 1853, korp! Fraternitas Rigensise liige. Kreisiarst Pihkvas ja Veliki Ustjugis Vologda oblastis; TÜ sisehaiguste eradotsent 1856–1857, teraapia ja kliiniku õppetooli erakorraline professor ning õppetooli juhataja 1857–1860, ühtlasi polikliiniku ja sisehaiguste kliiniku juhataja a-st 1857, patoloogia ja teraapia professor 1860–1868, riikliku arstiteaduse õppetooli professor ja juhataja 1868–1876.

[732]Claus August Heinrich *Adolph* Wachsmuth (1827 – 13. IV 1865 Tartu) lõpetas Göttingeni Ülikooli arstiteaduskonna 1849, *dr. med.* 1849. GÜ kliiniku assistent 1850–1852, kliiniku juhataja 1855–1856, eradotsent 1852–1860; TÜ teraapia ja kliiniku kateedri professor ning juhataja 1860–1865.

[733]Joseph August *Heinrich* Sahmen (1829 – 10. II 1896 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1852, *dr. med.* 1854, korp! Livonia liige. TÜ teraapiakliiniku assistent 1853–1854; Sindi vabriku arst 1859–1860; arst Tartus 1860–1896; TÜ polikliiniku assistent ja teraapia eradotsent 1861–1864; Tartu linnavolikogu liige; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[734]Paul *Leonhard* Kessler (1835 – 3. XII 1913 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1870, *dr. med.* 1871, korp! Livonia liige. Õppis vaimulikus seminaris Saksamaal, kodukooliõpetaja Põltsamaal 1860–1863; TÜ naistekliiniku assistent 1871–1874, eradotsent 1874–1876, dotsent 1876–1896, naistehaiguste erakorraline professor 1896–1897.

Arthur Boettcher[735], Fr. Kreutzwald[736], K. E. v. Baer[737], Carl Goebel[738].

Maarja kalmistu: Siegfried Talvik, Harry Kull[739], Hendrik Koppel, Henn Parts, August Arrak.

Uspenski kalmistu: Ludvig Puusepp, Fedor Evetski[740].

---

[735]Jakob Ernst *Arthur* Boettcher (Böttcher; 1831 – 10. VIII 1889 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1855, *dr. med.* 1856. TÜ patoloogia ja patoloogilise anatoomia dotsent 1858–1861, professor 1862–1883, dekaan 1871–1876, TÜ patoloogia instituudi asutaja; ajakirja *Dorpater Medicinische Zeitschrift* toimetaja 1870–1877.

[736]Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803 – 25. VIII 1882 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1833, korp! Estonia liige. Koduõpetaja Peterburis 1824–1825, Võru linnaarst 1833–1877.

[737]Karl Ernst von Baer (1792 – 28. XI 1876 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1814, *dr. med.* 1814, Peterburi TA akadeemik 1828. Töötas Königsbergi Ülikoolis 1817–1829, esmalt prosektor ja eradotsent, seejärel zooloogiaprofessor a-st 1819 ja ühtlasi anatoomiaprofessor a-st 1826, rajas Königsbergi zooloogiamuuseumi ja oli selle direktor a-st 1821; töötas Peterburi TAs 1829–1830 ja 1834–1862, ühtlasi Peterburi Kirurgilise Meditsiini Akadeemia professor 1841–1852, Rahvaharidusministeeriumi salanõunik 1962–1867; elas 1867–1876 taas Tartus, Loodusuurijate Seltsi esimees 1869–1876; Tartu kalmistute kaardirakenduses perenime all "von Baer".

[738]*Carl Christoph* Traugott Friedemann Göbel (Goebel; 1794 – 7. VI 1851 Tartu) lõpetas Jena Ülikooli 1818, *dr. phil.* 1819, Peterburi TA korrespondentliige 1833. Asutas Jenas farmaatsiainstituudi, JÜ erakorraline professor a-st 1825; TÜ keemia ja farmaatsia korraline professor 1828–1851, farmaatsiakateedri rajaja 1842 ja farmaatsiainstituudi asutaja Tartus 1844.

[739]Harry Kull (1886 – 19. IV 1933 Taru) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1912, *dr. med.* 1924. TÜ histoloogia instituudi assistent 1907–1912 ja 1921–1924, prosektori kt 1912–1914; Esimeses maailmasõjas sõjaväearst 1914, sattus Ida-Preisimaal sõjavangi, sõjavang Saksamaal 1914–1918, kus töötas sõjavangilaagrites arstina, saadeti sõjavangide vahetuse korras Venemaale, Punase Risti arst Venemaa laatsarettides 1918–1920, opteerus 1921; TÜ histoloogia ja embrüoloogia eradotsent 1924–1926, histoloogia ja embrüoloogia erakorraline professor ja histoloogia instituudi juhataja 1926–1927, histoloogia ja embrüoloogia korraline professor 1927–1933.

[740]S.t Fjodor Jevetski.

Uus-Jaani kalmistu: August Rauber, Witas-Rhode[741], Karl Dehio, Alex. Schmidt, Carl Schmidt.

Teistest teaduskondadest:

Uus-Jaani kalmistu: Adam Zaczynski (Зачинский),[742] jur.; Wilhelm Bergmann[743], *theol.*; Johannes Kersten[744], *theol.*; Ferdinand Hoerschelmann[745], *theol.*; Wilhelm Hoerschelmann[746], *phil.*;

---

[741] Ilmselt Ferdinand Witas-Rhode, TÜ hambaarst; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[742] Adam Zatšinski (1854 – 17. I 1908 Tartu) lõpetas Moskva Ülikooli õigusteaduskonna 1878, *cand. jur.* 1878. Demidovi Juriidilise Lütseumi kriminaalkohtupidamise eradotsent 1886–1889, MÜ kriminaalkohtupidamise eradotsent 1889; TÜ õiguse entsüklopeedia dotsent a-st 1889, erakorralise professori kt 1893–1908; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[743] *Wilhelm* Karl Emil Bergmann (1864 – 3. (või 4.) V 1907 Tartu) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1891, *cand. theol.* 1891, *mag. theol.* 1898. Tartu Reaalkooli usuõpetaja 1892–1901; TÜ eradotsent 1898–1901 ja praktilise usuteaduse professor 1901–1907, ülikooli koguduse abiõpetaja 1898–1900.

[744] Johann(es) Hermann Kersten (1842 – 13. IX 1905 Tartu) lõpetas Vennastekoguste Instituudi Nieskys 1861 ja Vennastekoguduste Usuteadusliku Seminari Gnadenfeldis Ülem-Sileesias 1864, *cand. theol.* 1864 (Gnadenfled) ja 1874 (Tartu), *mag. theol.* 1891 (Tartu). Kooliõpetaja Saksi- ja Reinimaal 1864–1868, naispansionaadi direktori abi Lindheimis 1868–1872, kooliõpetaja Võrus; Halastajaõdede haigla juhataja Peterburis 1874–1890 ja läti saksa koguduse õpetaja Peterburis 1878–1891; TÜ süstemaatilise usuteaduse erakorralise professori kt 1891–1892, korralise professori kt 1892–1905, usuteaduskonna dekaan 1893–1905; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[745] *Ferdinand* Diedrich Nicolai Hörschelmann (Hoerschelmann; 1834 – 2. II 1902 Tartu) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1854, *cand. theol.* 1854, *dr. theol.* 1883. Kõpu koguduse abiõpetaja Viljandimaal 1858–1861, Viljandi maakoguduse õpetaja 1861–1875, Viljandi praost 1873–1875; TÜ tegeliku usuteaduse korraline professor 1875–1900, ülikooli koguduse õpetaja 1875–1902; Liivimaa konsistooriumi assessor 1884–1890 ja 1894–1898; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[746] August Friedrich *Wilhelm* von Hörschelmann (Hoerschelmann; 1849 – 17. XI 1895 Tartu) lõpetas TÜ ajaloo-keeleteaduskonna 1872, *cand. phil.* 1872, *dr. phil.* 1873 (Leipzig), *mag. phil.* 1876, *dr. phil.* 1877

Edmund Fried. Aug. Russow[747], bot.; Hendrik Bekker[748], Otto Liiv[749], *phil.*; siis tundmatud eradots. *dr. med.* Heinrich Stromberg[750] ja dots. mag. Gustav v. Grote[751].

Vene kalmistu: Juri Filippov[752];

(Tartu). Leipzigi Ülikooli vene filoloogia seminari assistent ja eradotsent 1873–1875, TÜ klassikalise filoloogia erakorralise professori kt ja korraline professor 1875–1895, dekaan 1884–1886; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[747]*Edmund* August Friedrich Russow (1841 – 23. IV 1897 Tartu) lõpetas TÜ loodusteadlasena 1864, *mag. bot.* 1865, *dr. bot.* 1871, Peterburi TA liige 1885. TÜ botaanikaaia abidirektor 1865 ja eradotsent 1866, taimeanatoomia ja -füsioloogia dotsent 1867–1874, botaanika korraline professor ja botaanikaaia juhataja 1874–1995, seejärel emeriitprofessor; Loodusuurijate Seltsi esimees 1895–1897.

[748]Hendrik Bekker (1891 – 22. VI 1925 Tartu) lõpetas TÜ loodusteadlasena 1917, *cand. geol.* 1917, *dr. phil.* 1921 (London), EÜSi liige. TÜ geoloogia kabineti nooremassistendi kt 1917–1918; keskkooliõpetaja Põltsamaal 1918; TÜ geoloogia dotsent 1922–1924, geoloogia instituudi juhataja 1922–1925, geoloogia ja paleontoloogia erakorraline professor 1924–1925.

[749]Otu Liiv (Otto L.; 1905 – 10. XII 1942 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal 1927, *mag. phil.* 1927, *dr. phil.* 1935, ÜS Veljesto liige. Tallinna Linnaarhiivi praktikant ja uuema osakonna korraldaja 1927–1928, Riigi Keskarhiivi juhataja kt 1929–1933, juhataja 1933–1935, direktor 1935–1942; TÜ õppeülesandetäitja 1934–1936, Eesti ja Põhjamaade ajaloo eradotsent 1936–1938, dotsent 1938–1941; *Ajaloolise Ajakirja* peatoimetaja 1937–1940.

[750]Isikuandmed teadmata; puudub Tartu kalmistu kaardirakendusest.

[751]Tegelikult *Gustav* Onuphri Alexander von Grofe (1848 – 6. VII 1895 Tartu) õppis Moskva Ülikoolis ja lõpetas Tartu Ülikooli 1875, Tartu Tähetorni assistent a-st 1875, TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna eradotsent a-st 1888, rakendusmatemaatika dotsent a-st 1894.

[752]Juri Filippov (1867 – 25. IV 1926 Tartu) lõpetas Peterburi Ülikooli õigusteaduskonna 1891. Kaubandus-tööstusministeeriumi ametnik 1905–1917; Eestis a-st 1920; TÜ majanduspoliitika õppetooli õppeülesandetäitja a-st 1920 ja professori kt 1922–1926, majandusgeograafia õppejõud 1921–1926, kaubandusosakonna prodekaan 1921–1926.

prof. Pavel Aleksejev[753] (протоиерей[754]), prof. Царевский[755], Корсаков[756].

Vana-Jaani: Fedor Buchholtz[757], bot.; Paul Seeberg-Elverfeldt[758], *phil.*; Ottomar Meykov[759], jur.;

---

[753]Pavel Aleksejev (1822 – 29. X 1884 Tartu) lõpetas Peterburi Vaimuliku Akadeemia 1847, *mag. theol.* 1848. Riia Vaimuliku Kooli õppejõud 1847–1849 ja rektori kt 1849–1850; TÜ teoloogiaprofessor ja ülempreester õigeusu õppetooli juures 1850–1884; Tartu Jumalaema uinumise koguduse ülempreester 1850–1884, Tartumaa praost a-st 1853.

[754]S.t ülempreester.

[755]Arseni Tsarevski (1853 – 20. IV 1917 Tartu) lõpetas Kiievi Vaimuliku Seminari 1878, *cand. theol.* 1878. Tartu Ülikooli õigeusu koguduse preester ja ülempreester 1891–1917, ülempreester a-st 1894, TÜ õigeusu õppetooli teoloogiaprofessor 1892–1917, TÜ prorektor 1911–1914, rektori kt 1914.

[756]Fjodor Korsakov (Feodor K.; 1883 – 23. VI 1932 Tartu) lõpetas Peterburi Ülikooli õigusteaduskonna 1906, *mag. jur.* 1910 ja 1911. Rahukohtunik Peterburis, Peterburi Polütehnilise Instituudi riigiõiguse õppejõud 1911–1919; Eestisse 1919, Kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakonna liige; TÜ õppeülesandetäitja 1921–1926, avaliku õiguse dotsent 1926–1932.

[757]Fedor (Theodor) Buch(h)oltz (1872 – 30. IV 1924 Tartu) lõpetas Moskva Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna loodusteaduse osakonna 1895, *mag. phys.*, *dr. rer. nat.* 1912. Riia Polütehnikumi dotsent, adjunktprofessor ja professor 1897–1918, põllumajandusosakonna dekaan ja RP asedirektor; TÜ botaanikaprofessor ja botaanikaaia juhataja 1919–1924; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[758]*Paul* Johannes Emanuel Seeberg-Elverfeldt (1870 – 28. I 1938 Tartu) lõpetas TÜ ajaloo-keeleteaduskonna 1893, *cand. philol.*, korp! Curonia liige. Gümnaasiumiõpetaja Peterburis 1894–1918; TÜ vanade keelte lektor 1918–1933; Tartu Gümnaasiumi õpetaja 1918, A. Walteri eragümnaasiumi õpetaja 1919 ja 1925–1931, A. Grassi eragümnaasiumi õpetaja 1919–1925, Tartu Tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1922–1923; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[759]*Ottomar* Johann Friedrich Meykow (1823 – 17. II 1894 Tartu) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1846, *mag. jur.* 1847, *dr. jur.* 1850. Justiitsministeeriumi ametnik Peterburis 1847–1852, Senati 4. osakonna sekretär 1852–1855; Kaasani Ülikooli Rooma õiguse professor 1855–1858;

Carl Rathlef[760], *hist.*; Karl Weyrauch[761], meteoroloog; Joh. Engelmann[762] (vene õigus); Constantin v. Grewingk[763], mineraloogia; August Saget[764], *phil.*; Artur Mahlmann[765], vet.; Gustav v. Broe-

---

TÜ Rooma õiguse korraline professor 1858–1892, õigusteaduskonna dekaan 1872–1876, TÜ rektor 1876–1879, 1879–1881 ja 1890–1892.

[760]*Carl* Albert Rathlef (Karl R.; 1810 – 20. XII 1895 Tartu) lõpetas TÜ ajaloo-keeleteaduskonna 1832, *cand. phil.*, õppis Berliini Ülikoolis, *dr. phil.* 1835 (Königsberg), *dr. hist.* 1860 (Tartu). Eraõpetaja Tartus 1833–1835 ja 1839–1841, Annakooli õpetaja Peterburis 1836–1839, Tallinna Gümnaasiumi ajaloo ja geograafia ülemõpetaja 1841–1854; TÜ ajaloo erakorralise professori kt ja professor 1854–1866.

[761]Johann Carl (Karl) Friedrich Weyrauch (Weihrauch; 1841 – 19. I 1891 Tartu) õppis Gießeni ülikoolis keemiat ja matemaatikat 1858–1860, *dr. phil.* 1860 (Gießen), *mag. math.* 1868 (Tartu). Gümnaasiumi abiõpetaja Mainzis 1860–1861, koduõpetaja Eestimaal 1861–1862, Birkenruh' Eragümnaasiumi matemaatikaõpetaja Võnnus 1862–1865; TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna vanemõpetaja 1863; Kuressaare Gümnaasiumi ülemõpetaja 1865–1871; TÜ füüsilise geograafia ja meteoroloogia kateedri dotsent 1871–1875 ja professor 1875–1891, Tartu Meteoroloogiaobservatooriumi direktor, dekaan 1886–1888; gümnaasiumi matemaatikaõpetaja Tartus 1877–1878 ja 1888–1889.

[762]*Johannes* August Engelmann (1832 – 17. IX 1912 Tartu) lõpetas Peterburi Ülikooli õigusteaduskonna 1855, *cand. jur.* 1855, *mag. jur.* 1859, *dr. jur.* 1867, korp! Curonia liige. TÜ Vene õiguse erakorraline professor 1860–1889, Vene tsiviilõiguse ja -protsessi professor 1889–1900, õigusteaduskonna dekaan 1876–1882 ja 1891–1894; ÕESi esimees 1864–1867; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[763]Caspar Andreas *Constantin* von Grewingk (1819 – 30. VI 1887 Tartu) lõpetas TÜ loodusteadlasena 1841, *cand. phil.* 1841, *mag. phil.* 1854 (Peterburi), *dr. phil.* 1844 (Jena) ja 1860 (Tartu), korp! Livonia liige. Peterburi TA mineraloogiakogude konservaator 1846–1854, ühtlasi Mäeinseneride Korpuse raamatukoguhoidja 1852–1854; TÜ mineraloogia- ja geoloogia erakorraline ja korraline professor 1854–1887, mineraloogiakabineti juhataja, dekaan 1871–1873.

[764]Fréderic-Auguste Saget (1859 – 18. VI 1909 Tartu) õppis TÜ arstiteaduskonnas 1877–1880 ja ajaloo-keeleteaduskonnas 1886–1892, *cand. phil.* Tartu Gümnaasiumi prantsuse keele õpetaja 1899; TÜ prantsuse keele lektor 1902–1909.

[765]Karl Art(h)ur Mahlmann (Mālmanis; 1863 – 11. XI 1938 Tartu). Tartu Veterinaariainstituudi assistent a-st 1888, prosektori abi a-st 1892

cker[766], jur.; Ludwig Schwartz[767], astronoomia; Casimir v. Raupach[768], vet.; August Rosenberg[769], vet.; Moritz v. Engelhardt[770], *theol.*; Ferd. Minding[771], *math.*;

---

ja prosektor; TÜ loomaarstiteaduskonna anatoomia prosektor 1919–1932; Tartu kalmistute kaardirakenduses perenimega "Mahlman".

[766]Erdmann *Gustav* von Broecker (Bröcker; 1784 – 16. III 1854 Tartu) õppis TÜs õigusteadust 1803–1805 ja Heidelbergi Ülikoolis 1805–1806, *dr. jur.* 1825 (Königsberg). Riia magistraadi notar ja 1809–1821 sekretär, Tartu magistraadi vanemsekretär ja avalik notar 1821–1825; TÜ provintsiaalõiguse erakorraline professor 1825–1831, positiivse riigi- ja rahvusvahelise õiguse ning poliitika õppetooli korraline professor 1831–1850, õigusteaduskonna dekaan; ajakirjade tsensor Tartus 1827–1835 ja 1848–1854; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[767]Peter Karl *Ludwig* Schwarz (1822 – 29. IX 1894 Tartu) lõpetas TÜ 1846, *cand. astr.* 1849, *mag. astr.* 1867, *dr. astr.* 1871. TÜ tähetorni inspektor 1846–1849, observaator 1866–1872, direktor a-st 1872, astronoomiaprofessor 1872–1894, füüsika-matemaatikateaduskonna dekaan; ekspeditsioonidel Siberis 1849–1853 ja 1855–1858.

[768]*Casimir* Carl (Karl) Eduard von Raupach (1842 – 20. II 1913 Tartu) lõpetas Tartu Veterinaariakooli 1864, *mag. vet.* 1875, korp! Fraternitas Dorpatensise liige. Loomaarst Turkestanis 1865–1868, Orenburgi junkrutekoolis 1868–1870 ja Karlovka mõisas Poltava kubermangus 1870–1876; Tartu Veterinaariainstituudi eripatoloogia ja -teraapia, üldteraapia ja eksterjööri õppetoolide erakorraline professor ja kliiniku juhataja 1876–1882, eripatoloogia ja teraapia korraline professor 1882–1907, epizootoloogia õppetooli korraline professor 1882–1897, TVI direktor 1882–1905, ühtlasi TVI bakterioloogiajaama juhataja 1888–1895.

[769]P. o Alexander Anton Rosenberg.

[770]Parun Gustav *Moritz* Constantin von Engelhardt (1828 – 5. XII 1881 Tartu) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1850, *cand. theol.*, *mag. theol.* 1853, *dr. theol.* 1856, korp! Livonia liige. TÜ eradotsent 1853–1859, kirikuajaloo professor 1859–1881, usuteaduskonna dekaan 1870–1872; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

[771]Ernst *Ferdinand* Adolph von Minding (1806 – 13. V 1885 Tartu) õppis Halle ja Berliini Ülikooli filosoofiateaduskonnas 1824–1827, *dr. phil.* 1829 (Halle). Gümnaasiumiõpetaja Elberfeldis 1828–1829, Berliini Ülikooli matemaatika eradotsent 1830–1843, ühtlasi Berliini Ehitustehnikumi matemaatika- ja mehaanikadotsent a-st 1934; TÜ puhta

A. v. Bulmerincq[772], *theol.*; Evald Tobien[773], jur.; Wilhelm Seeler[774], jur.; Johann Bartels[775], *math.*; K. Morgenstern[776], *phil.*; Karl

---

ja rakendusmatemaatika professor 1843–1883, Peterburi TA korrespondentliige 1964.

[772]*Alexander* Michael Carl (Karl) von Bulmerincq (1868 – 29. III 1938 Tartu) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1890, *cand. theol.* 1890, *mag. theol.* 1894 (Tartu), korp! Neobaltia liige. TÜ eksegeetilise usuteaduse eradotsent 1895–1898, erakorraline professor 1898–1916, Vana Testamendi ja semi keelte korraline professor 1919–1938, usuteaduskonna dekaan, ristiusu arheoloogiamuuseumi direktor; Tartu Jaani koguduse abiõpetaja 1908–1933; oli 1918. a enamlaste poolt küüditatud Krasnojarskisse.

[773]*Ewald* Sigismund Tobien (1811 – 7. II 1860 Tartu) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1837, *cand. jur.* 1838, *dr. jur.* 1839 (Halle), *mag. jur.* 1840 (Tartu), *dr. jur.* 1844 (Peterburi Ülikool). Tartu koolide direktoraadi sekretär 1838–1840; TÜ Vene õiguse eradotsent 1939, dotsent 1840–1844, Vene õiguse erakorraline professor 1844–1845 ja korraline professor 1845–1860, dekaan 1851–1854, prorektori kt 1852–1853; ÕESi esimees 1859–1860; Tartu kalmistute kaardirakendudes vaid perenimi "Tobien".

[774]Karl Wilhelm von Seeler (1861 – 27. X 1925 Tartu) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1886, *cand. jur.* 1886, *mag. jur.* 1891, *dr. jur.* 1896 (Kiievi Ülikool), korp! Fraternitas Rigensise liige. TÜ eradotsent 1891–1895; Harkivi ja Kiievi Ülikooli õigusteaduskonna Rooma õiguse erakorralise professori kt ja korraline professor 1895–1901, Berliini Ülikooli Rooma õiguse eradotsent 1901, erakorraline professor 1902–1912; TÜ Balti eraõiguse korraline professor 1912–1913; Peterburi Ülikooli Rooma õiguse korraline professor 1913–1917; TÜ Rooma õiguse professor 1920–1925; Tartu kalmistute kaardirakenduses perenime all "von Seeler".

[775]*Johann* Martin Christian Bartels (1769 – 19. XII 1836 Tartu) õppis matemaatikat Helmstedti Ülikoolis 1791–1793 ja Göttingeni Ülikoolis 1793–1795, *dr. phil.* 1803 (Jena), Peterburi TA korrespondentliige 1826. Kaasani Ülikooli matemaatikaprofessor 1807–1820; TÜ puhta ja rakendusmatemaatika professor 1821–1836.

[776]Johann *Karl* Simon Morgenstern (1770 – 15. IX 1852 Tartu) lõpetas Halle Ülikooli filosoofiateaduskonna 1794, *dr. phil.* 1794. Halle Ülikooli eradotsent ja erakorraline professor 1794–1797, Danzigi humanitaargümnaasiumi (Athenaeum) kõnekunsti ja luule professor 1798–1802; TÜ kõnekunsti, klassikalise filoloogia, esteetika ning kirjandus-

Goebel[777], *chem.*; Michael Wittlich[778], tehn.; Lorenz Ewers[779], *theol.*; kuraator Krafftström[780], Georg (?) Landesen[781], *chem.*; Valdmann[782];

---

ja kunstiajaloo professor 1802–1836, Õpetajate Üldinstituudi direktor 1803–1806 ja 1810–1820, TÜ raamatukogu asutaja ja direktor 1802–1839, TÜ kunstimuuseumi asutaja ja juhataja 1803–1837.

[777]S.t Carl Göbel.

[778]Michael (Mihkel) Vittlich (Vitsut; Wittlich; 1866 – 6. II 1933 Tartu) lõpetas Riia Polütehnikumi keemiaosakonna 1890. Vabriku R. Mayer & Co. töötaja ja tehniline direktor Tallinnas 1890–1901, firma Rosen & Co. ja Eestimaa Põllumajandusliku Ühingu insener-konsultant Tallinnas 1901–1905, Riia Polütehnikumi adjunktprofessori kt keemilise tehnoloogia alal 1905–1909, keemilise tehnoloogia professor 1909–1919, RP direktori abi 1913–1919; TÜ keemilise tehnoloogia professor 1919–1932, matemaatika-loodusteaduskonna dekaan 1920–1925.

[779]*Lorenz* Ferdinand Ewers (1742 – 15. II 1830 Tartu) õppis Greifswaldi Ülikooli filosoofiateaduskonnas, *dr. phil.* 1770. Greifswaldi Ülikooli õppejõud 1774–1776, Tartu linnakooli rektor 1776–1802; TÜ dogmaatika- ja moraaliprofessor 1802–1824, usuteaduskonna dekaan 1804, TÜ prorektor 1802.

[780]Gustav von Craffström (Kraffström; 1784 – 19. IX 1854 Tartu) võttis osa Vene-Prantsuse sõjast 1812–1814 staabikapteni ja rooduülemana, polkovnik 1816, kindralmajor 1824, Moskva kaardiväepolgu ülem a-st 1826, võttis osa Vene-Türgi sõjast 1828–1829, oli Poola ülestõusu mahasurujaid 1830–1831, kindralleitnant 1833, kindral 1850; Tartu õpperingkonna kuraator 1835–1854; ÕESi asutajaid ja auliige; Tartu kalmistute kaardirakenduses perenime all "von Craffström".

[781]*Georg* Rudolf Wilhelm Landesen (1867 – 13. XII 1935 Tartu) lõpetas TÜ keemikuna 1891, *cand. chem.* 1892, *mag. chem.* 1906 (Peterburi Ülikool), korp! Estonia liige. TÜ keemiakabineti laborant 1891–1895, direktori abi 1895–1909, eradotsent 1903–1909, keemia erakorraline professor a-st 1909, korraline professor a-st 1917, anorgaanilise ja analüütilise keemia professor 1919–1932, keemia instituudi direktor 1919–1932, matemaatika-loodusteaduskonna dekaan 1918; Loodusuurijate Seltsi esimees 1918–1923.

[782]Johann Valdmann (Jaan Rein(h)old V.; 1856 – 18. IV 1922 Tartu) lõpetas Tartu Veterinaariainstituudi 1880, *mag. med. vet.* 1892. Loomaarst Lutski ja Rivne (Rovno) maakonnas ning Tambovi kubermangus 1880–1883; TVI normaalse anatoomia prosektori abi 1884–1893, üldpatoloogia ja patoloogilise anatoomia ülemäärane dotsent 1893–1895,

Voldemar Gutmann[783]; Alex. Unterberger[784], vet.; graafik Georg Schlater[785]; Theodosius Harnack[786], *theol.*; Konrad Grass[787], *theol.*

TVI erakorraline professor 1895–1907 ja korraline professor 1907–1918, TVI velskrikooli õppejõud 1888–1894; TÜ loomaarstiteaduskonna patoloogilise anatoomia, histoloogia, kohtuliku loomaarstiteaduse ja lihavaatuse professor 1895–1922; Tartu tapamaja juhataja 1903–1917; Tartu kalmistute kaardirakenduses perenimega "Waldmann".

[783]Woldemar Gutmann (1851 – 31. III 1933 Tartu) lõpetas Tartu Veterinaariakooli 1872, *mag. med. vet.* 1879, korp! Fraternitas Dorpatensise liige. TVI kliinikuassistent 1872–1876, dotsent ja kliiniku juhataja 1876–1891, erakorraline professor 1891–1893, veterinaarkirurgia korraline professor 1893–1909, õppeülesandetäitja 1909–1918; Vabadussõjas loomalaatsaretijaoskonna juhataja Tartus; TÜ veterinaarkirurgia, -oftalmoloogia ja -sünnitusabi professor ja väikeloomakliiniku juhataja 1919–1926, õppeülesandetäitja 1926–1928.

[784]*Alexander* Martin Unterberger (1827 – 9. XI 1875 Tartu) lõpetas Berliini Veterinaariakooli 1851, *mag. vet.* 1862. Loomaarst Riias; Tartu Veterinaariakooli ja -instituudi erakorralise professori kt 1859–1862, erakorraline professor 1862–1869, korraline professor 1869–1875; puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest. Viimase järgi on Vana-Jaani kalmistule maetud tema vend Heinrich *Friedrich* Simon Unterberger (1810 – 8. VI 1884 Tartu), kes oli lõpetanud Viini Veterinaariakooli 1934 ning oli loomaarst Simbirskis 1836–1849, Tartu Veterinaariakooli ja TVI professor 1849–1882 ning direktor 1858–1882.

[785]Georg Friedrich Schlater (1804 – 26. IV 1870 Tartu) asus Tartusse 1828 ning oli tütarlastekooli, gümnaasiumi ja Tartu Veterniaariakooli joonistusõpetaja, litograafiatöökoja omanik 1832–1857, fotograaf 1857–1870.

[786]*Theodosius* Andreas Harnack (1817 – 23. IX 1889 Tartu) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1837, *mag. theol.* 1843, *dr. theol.* 1847. TÜ eradotsent 1843–1845, tegeliku usuteaduse erakorraline professor 1845–1848 ja korraline professor 1848–1852, süstemaatilise usuteaduse professor 1852–1853 ja 1865–1875, usuteaduskonna dekaan 1867–1869, ülikooli koguduse õpetaja 1847–1852; tegeliku usuteaduse professor Erlangenis 1853–1865.

[787]Karl (Carl) *Konrad* Grass (1870 – 25. XI 1927 Tartu) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1892, *cand. theol.* 1892, *mag. theol.* 1895, *dr. theol.* 1914. TÜ eksegeetilise usuteaduse eradotsent 1895–1896 ja 1901–1909, süstemaatilise usuteaduse erakorraline professor 1909–1916 ja 1918, Uue Testamendi korraline professor 1924–1927; Peterburi Peet-

Maarja kalmistu: Eisen[788], Vilip[789].

Naised kaebasid meile Aunapiga, et kiviraiuja J. Puusik[790] viib kalmistult vanad marmorristid ja realiseerib neid, samuti raiutakse küttepuiduks puid, millest võtavad osa ka kalmistu vahid. Puude langetamisel rõhutakse raudaedu. Aunap oli väga vihane, arvas, et peaks katsuma võtta kalmistud muinsuskaitse alla.

18. mai (laupäev). Täna räägiti, et Kusti[791] olla komandeeritud eriülesannetega Kirovi ja sealt Tjumeni.

20. mai (esmaspäev). Andrus Saareste[792]

---

rikooli usuõpetuse õpetaja 1896–1901, Tartu reaalkooli usuõpetuse õpetaja 1901–1909, Tartu gümnaasiumide usuõpetuse ja ajalooõpetaja 1920–1924.

[788]Matthias Johann Eisen (1857 – 6. VIII 1934 Tartu) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1885, EÜSi liige. Aunuse kirikuõpetaja asukohaga Petroskois 1886–1887, Moloskovitsa ja Kattila koguduse abi- ja aseõpetaja 1888, Kroonlinna eesti-soome-rootsi koguduse õpetaja 1888–1912, usuõpetaja Tartu koolides 1912–1919; TÜ rahvaluule isiklik professor 1920–1927, emeriitprofessor ja eradotsent 1928–1934; ERMi juhatuse esimees 1920–1929, Akadeemilise Rahvaluule Seltsi asutajaid ja esimees 1925–1934.

[789]Johan Vilip (1870 – 27. I 1942 Tartu) lõpetas TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna füüsika haru 1895, *cand. phys.* 1895, *dr. phil. nat.* 1930. Peterburi Mereväeakadeemia füüsikalabori assistent ja Peterburi TA abiassistent, füüsikalaborant ja vanemfüüsik 1896–1920, Pulkovo observatooriumi seismoloogiajaama juhataja 1911–1920; TÜ eksperimentaalfüüsika professori kt ja füüsikalabori juhataja 1920–1923, professor ja füüsikainstituudi juhataja 1923–1940.

[790]Jaan Puusik (1884 – 1946 Tartu).

[791]S.t Tartu endine linnaaarst Gustav Kroll (1886–1968 Tartu), kes vangistati 1945. a juunis süüdistatuna Tartu vangla 1941. a massimõrva uurimises ning mõisteti viieks aastaks asumisele Tjumeni oblasti Larjaki rajooni; oli seejärel asumisel Põhja-Kasahstanis Mai-Balõki rajoonis, vangistati seal taas 1950. a, vabanes 1956. a märtsis. Vt tema kohta *Akadeemia* 2018, nr 8, lk 1533, märkus 103.

[792]Andrus Saareste (Saaberk; Saaberg; Albert Helmut Gustav S.; 1892 – 11. V 1964 Uppsala) õppis TÜ ajaloo-keeleteaduskonnas 1912, Helsingi Ülikoolis soome-ugri keeli, romaani keeli, esteetikat, kirjan-

on kirjutanud kaardi Akadeemilise Emakeele [Seltsi] juhatuse nimele ja pärinud, kas selts töötab, kas on ilmunud emakeele alal uusi uurimusi. Ise olla Kopenhaageni ülikooli juures.

22. mai (teisipäev). Alates 1. apr. 1946 on TRÜ õppejõududel kasutada toidukaupade limiitosturaamatud, professorid 450 rbl ulatuses. Raamatu järgi kaubastatakse kuus toiduaineid:

1) liha — 7,0 kg; 2) linnuliha — 1,0 kg; 3) vorst — 0,5 kg; 4) kala (värske, soolatud) — 2,0 kg; 5) suitsukala — 1,0 kg; 6) või, rasv — 2,5 kg; 7) taimeõli — 0,5 kg; 8) munad — 35 tk; 9) piim, piimasaadused — 4,0 kg; 10) suhkur — 2,5 kg; 11) kondiitritooted — 1,0 kg; 12) leib, sai — 9,0 kg; 13) jahu — 2,0 kg; 14) tangained — 5,5 kg; 15) konservid — 2 purki; 16) kartul, aed-juurvili — 26 kg; 17) majapidamisseep — 2 tk; 18) tualettseep — 2 tk; 19) tee — 100 g, kohv — 0,5 kg.

Raamatus on aga ette nähtud veel lisatalongid normides:

1) liha — 3,5 kg; 2) linnuliha — 500 g; 3) vorst — 0,25 kg; 4) kala (värske, soolatud) — 1 kg; 5) suitsukala — 0,5 kg; 6) või, rasv — 1,25 kg; 7) munad — 15 tk; 8) taimeõli — 0,25 kg; 9) piimasaadused — 2 kg; 10) suhkur — 1,25 kg; 11) kondiitritooted — 0,5 kg; 12) leib, sai — 4,5 kg; 13) jahu — 1 kg; 14) tangained — 3 kg; 15) konservid — 1 purk; 16) kartul, aed-juurvili — 13 kg; 17) majapidamisseep — 1 tk; 18) tee — 50 g; 19) tualettseep — 1 tk ja 20) kohv — 0,25 kg.

---

duslugu ja kunstiajalugu 1913–1917 ning TÜ filosoofiateaduskonnas 1919–1921, lõpetades selle, *mag. phil.* 1921, *dr. phil.* 1924, EÜSi liige. Eesti keele õpetaja Tallinna keskkoolides 1917–1919 ning Tartu Reaalkoolis ja Tartu Õpetajate Seminaris 1920–1925; võttis osa Vabadussõjast 1919; TÜ eradotsent 1925, eesti keele erakorraline professor 1925–1928, korraline professor 1928–1941, teaduslik stipendiaat a-st 1942; Budapesti Ülikooli külalisprofessor 1935–1936; Eesti Keele Arhiivi juhataja 1931–1939; põgenes 1944. a septembris Saksamaale, kust asus 1945 Taani, Kopenhaageni Ülikooli soome keele lektor 1945, lahkus Rootsi 1945, arhiiviassistent 1945–1947, riiklik stipendiaat eesti keele uurimiseks Uppsala Ülikooli juures 1947–1964; Akadeemilise Emakeele Seltsi asutajaid ning esimees 1924–1934, 1935–1936 ja 1936–1941, ajakirja *Eesti Keel* peatoimetaja 1924–1931.

Soovi korral kasutada lõunasöögikaarti lit. B või reisilõunasöögikaarti RB, võib asutise kaudu saada kaardibüroost vastava lõunasöögikaardi, kusjuures limiitraamatust lõigatakse ära talonge kuu kohta 150 rbl ulatuses. Uus isik võib kasutada ainult üht lisatoiduga varustamise moodust. Kaotamise puhul raamatut ei asendata.

Ühel nõukogu koosolekul teatas rektor, et raamatud ei igane, mis ühel kuul jääb saamata, saab hiljem järgi.

Õhtul toimus seminar õppejõududele (kat.-juh., prof. ja dots.). Päevakorras olid ettekanded: A. Tomingas "Linna ja maa vahelise vastaspoolsuse kaotamise küsimusest" ja V. Savi "Talurahvas NSVL Suure Isamaasõja päevil".

25. mai (laupäev). Vadi teatas, et on mind ette pannud ENSV Teaduste Akadeemia tervishoiu ja kutsehaiguste instituudi arstiteaduse ajaloo kabineti juhatajaks, ja esitanud teemana — minuga pole saanud läbi rääkida — 1946.–50. viisaastaku tarvis "Tartu Ülikooli arstiteaduskonna ajalugu". Palus esitada kaastöölised ja koostada detailplaan, mis saaks teatatud ka prof. Edelsteinile. Arvas siiski, et sel aastal ajaloo kabinet ja üldse tervishoiu instituut tööle ei hakka.

Rääkis ka, et juuni lõpul on oodata NSVL Meditsiiniliste Teaduste Akadeemia bioloogiliste teaduste osakonna liikmete külaskäiku, kes soovivad esineda Tartus vastavate ettekandeiga. Sel puhul tuleks korraldada ka näitus, mis annaks ülevaate Eesti arstiteaduse saavutisist ja arengust.

27. mai (esmaspäev). Sain täna — 25. maiga dateeritud — dekaani kirja, milles see teatab, et NSVL Meditsiiniliste Teaduste Akadeemia väljasõidusessiooni puhul korraldatava arstiteadusliku näituse toimkonna liikmeiks on määratud prof. H. Normann (kokkukutsuja), prof. A. Raatma ja prof. V. Hiie.

Palusin dekaani lasta rektoril määrata veel liikmeks raamatukogu abijuhataja Alo Tilk. Näituse kohaks panin ette ülikooli raamatukogu lugemissaali, väljapanekuid võiks olla ka igas kliinikus ja instituudis. Heaks materjaliks väljapanemiseks on saavutused trahhoomi ja leepra kohta.

29. mai (kolmapäev). Elan kui paavst Vatikanis, teen tööd ja käin koosolekuil. Eriti pakub rahuldust töö üliõpilastega.[793]

Vabal ajal käin kalmistul. "Тогда смиряется души моей тревога, тогда расходятся морщины на челе, — и счастье я могу постигнуть на земле" jne. (Lermontov).[794] Avastasin veel vanal Jaani kalmistul prof. Thomas Clauseni[795] (astronoom), Oswald Schmidti[796] (jur.) ja Aleks. Brandti[797] (zool.) kalmud. Kaua ei

---

[793]Päeviku veerisele lisatud: "Hier bist du Mensch, Hier darfst du sein." — Ümbersõnastus Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) värsiridadest: "Hier bin ich Mensch, hier darf ich's sein!" ("olen inime siin, siin ei ole seks tõket" (tlk Ants Oras; *Faust* I, "Linnavärava ees", Faust Wagnerile)).

[794]Värsiread Mihhail Lermontovi (1814–1841) luuletuse "Kui kollendavad põllud..." (Когда волнуется желтеющая нива...) viimasest stroofist: "siis rahunen ma oma hingelises vaevas, / siis laubalt murekortsud lükkan siledaks, / siis maa pääl tõesti õnne mina saavutaks" (tlk Marie Under).

[795]Thomas Clausen (1801 – 24. V 1885 Tartu), Peterburi TA korrespondentliige 1856. Altona tähetorni vaatlusastronoom 1824–1827, Joseph von Utzschneideri optikainstituudi kaastööline Münchenis 1827–1840; TÜ tähetorni vaatlusastronoom a-st 1842, astronoomiaprofessor ja tähetorni direktor 1866–1872.

[796]Oswald von Schmidt (1823 – 10. VIII 1890 Tartu) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1846, *cand. jur.*, *mag. jur.* 1860, *dr. jur.* 1864 (Jena), *dr. jur.* 1865 (Tartu), korp! Estonia liige. Saaremaa sillakohtu notar 1847–1850, Tartu rae ülemsekretär 1850–1858; TÜ eradotsent 1860, Balti eraõiguse dotsent 1961–1866, Balti eraõiguse erakorraline professor 1866–1868 ja korraline professor 1868–1890, TÜ prorektori asetäitja 1869–1870 ja prorektor 1870–1882, õigusteaduskonna dekaan 1882–1884.

[797]*Alexander* Julius Brandt (1844 – 9. III 1932 Tartu) lõpetas Peterburi Kirurgilise Meditsiini Akadeemia 1866, *dr. med.* 1867, *mag. zool.* 1870, *dr. zool.* 1876. Peterburi TA zooloogiamuuseumi konservaator ja Peterburi Ülikooli eradotsent 1871–1880, Harkivi Veterinaariainstituudi koduloomade anatoomia professor 1880–1887, Harkivi Ülikooli zooloogia ja võrdleva anatoomia õppetooli professor 1887–1911; TÜ antropoloogia eradotsent 1911–1916; läks 1916. a Krimmi lapsi külastama ega saanud naasta, opteerus alles 1921, Alfred Grassi eragümnaasiumi õpetaja Tartus; TÜ antropoloogia eradotsent 1922–1925.

leidnud filosoof Teichmülleri[798] kalmu. Äkki murdes juhuslikult läbi ühest padrikust seisin murdunud risti ees, millel seisis: Gustav Teichmüller 1832–1888. Leidsin ka Karl Happichi[799] kalmu peatee ääres. Vanal Jaani kalmistul maetud ka prof. Theodor Grass[800] (kameraalteadused).

31. mai (reede). Nõukogu koosolek kestusega üle viie tunni. Päevakorras oli 1) esitis toetada ettepanekut põllumajandusteadlase prof. N. A. Naumovi[801] (Leningrad) valimiseks NSVL Teaduste Akadeemia korrespondeerivaks liikmeks; 2) professori teadusliku kutse omistamise ettepanekud August Marlandile[802] (jäi

---

[798]Gustav Teichmüller (1832 – 22. V 1888 Tartu) õppis Berliini ja Tübingeni Ülikooli filosoofiateaduskonnas a-ni 1855, lõpetas Halle Ülikooli filosoofiateaduskonna 1856, *dr. phil.* 1856 (Halle). Koduõpetaja Peterburis 1856–1860, Annakooli õpetaja 1858–1859, Göttingeni Ülikooli eradotsent 1860–1867, filosoofiaprofessor 1867–1868, Baseli Ülikooli filosoofiaprofessor 1868–1871; TÜ filosoofiaprofessor 1871–1888.

[799]*Karl* Julius Richard Happich (1863 – 9. VII 1923 Schömberg (Württemberg)) lõpetas Tartu Veterinaariainstituudi 1888, *mag. med. vet.* 1892. TVI patoloogilise anatoomia kateedri prosektori abi ja kliinikuassistent 1890–1891, dotsent 1891–1895, epizootooloogia, bakterioloogia ja politseilise loomaarstiteaduse professor 1895–1917, TVI direktor 1914–1918, Tartu Veterinaariaülikooli rektor 1918; TÜ loomaarstiteaduskonna bakterioloogia ja piimanduse professor ning loomaarstiteaduskonna dekaan 1919–1923; Tartu Pasteuri jaama asutaja ja juhataja.

[800]Johann *Theodor* Grass (1806 – 17. IV 1872 Tartu) õppis TÜs filosoofiat, majandust ja poliitikat 1824–1828 ja 1830–1833, *cand. oec. pol.* 1833, *mag. dipl.* 1845, *dr. phil.* 1856 (Erlangen). TÜ kameralistika, finants- ja kaubandusteaduste õppetooli korraline professor 1856–1872.

[801]Nikolai Naumov (1888–1959) lõpetas Peterburi Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna loodusteaduste osakonna botaanikuna 1910, põllumajandusdoktor 1935, bioloogiadoktor 1946, NSVL TA bioloogiateaduste (mükoloogia ja fütopatoloogia) osakonna korrespondentliige 1946. a detsembrist.

[802]August Marland (1904 – 4. III 1973 Moskva) lõpetas Leningradi Riikliku Ülikooli bioloogiaosakonna 1930, bioloogiakandidaat 1939, bioloogiadoktor 1948. Põgenes Petrogradi 1918, Leningradi Üleliidulise Taimekaitse Instituudi vanemteadur 1935–1940; ENSV põllu-

päevakorrast ära) ja Osvald Hallikule; 3) prof. Johannes Kaarde doktori teadusliku kraadi omistamise küsimus; 4) magistrikraadi kinnitamine vastavaks kandidaadikraadiks: 1) Andres Pärl[803] (pedagoogika), 2) Aleksander Elango, 3) Hugo Rebane[804], 4) Bernhard Veimer[805],

töö rahvakomissari I asetäitja 1940–1941, NSVLi tagalas 1941–1944, NSVL TA V. Komarovi nimelise Botaanikainstituudi teadur 1941–1944, EK(b)P KK ja ENSV RKN volinik Eesti Korpuse formeerimisel 1942; TRÜ taimehaiguste ja botaanika kateedri juhataja ning dotsent 1944–1950, professor 1950–1951, põllumajajandusteaduskonna dekaan 1949–1950, TÜ teadusprorektor 1950–1951; EPA botaanika ja fütopatoloogia kateedri juhataja ning professor 1951–1970, konsultantprofessor 1970–1971, agronoomiateaduskonna dekaan 1951–1953, ühtlasi ENSV TA bioloogia instituudi (zooloogia ja botaanika instituudi) vanemteadur ja sektorijuhataja 1947–1951, ENSV TA Tallinna Botaanikaaia teadur 1971–1973.

[803]Andres Pärl (1903 – 8. VI 1991 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1930, *mag. phil.* 1933 (pedagoogikakandidaat 1946). Juhutöödel 1930–1936, Haridusministeeriumi sekretär 1936–1940; ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi referent 1940–1941, Teises maailmasõjas Punaarmees 1941–1943, ENSV RKNi käsutuses 1943–1944, Moskva RÜ stipendiaat 1944–1945; TRÜ pedagoogikakateedri assistent 1945–1947, loogika ja psühholoogia kateedri vanemõpetaja 1947–1948, dotsent 1949–1976, loogika ja psühholoogia kateedri juhataja 1952–1972, TÜ kaugõppeteaduskonna dekaan 1948–1950, ajalookeeleteaduskonna dekaan 1955–1962.

[804]Hugo Rebane (1904 – 8. X 1946 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1935, *mag. phil.* 1938 (ajalookandidaat 1946), ÜS Ühendus liige. Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Kodu-uurimise Seltsi ja Rakvere linnavalitsuse stipendiaat 1933–1938, Riigi Keskarhiivi arhivaar ja vanemassistent Tartus 1938–1940, asedirektor 1940–1941, *Ajaloo Ajakirja* vastutav toimetaja 1940, põllutööline Rannu vallas 1941–1944, Uuemõisa riigimõisa raamatupidaja 1942; TRÜ Eesti ajaloo kateedri dotsent 1940–1941 ja 1944–1946.

[805]Bernhard Veimer (1906 – 22. IX 1973 Tallinn) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1938, *mag. phil.* 1939 (ümber atesteeritud 1946). Tallinna linnavalitsuse ametnik 1931–1940; Riigiraamatukogu direktor 1940–1941, ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi arhiiviosakonna ülem 1940–1944, NSVLi tagalas 1941–1944, ENSV RKNi sõjaväelaste perekondade hooldamise ja heaolu valitsuse juhataja asetäitja 1944–

5) Linda Kilvits-Reisenbuk[806], 6) Hilda Aller-Maiste[807], 7) Leida Loone[808],

---

1946; TPI vanemõpetaja 1946–1948, rahvamajanduse ajaloo ja majandusgeograafia kateedri juhataja ja dotsent 1948–1951, ENSV TA majanduse ja õiguse instituudi direktori kt 1948–1951 ja üldsektori juhataja 1951–1952, TPI dotsent 1952–1955 ja TPedI dotsent 1955–1960, TÜ kaubandusökonoomia kateedri dotsent 1957–1960 ja raamatupidamise kateedri dotsent 1960–1961, TPI raamatupidamise kateedri dotsent 1961–1965, rahvamajanduse planeerimise kateedri juhataja ja dotsent 1965–1969, tööstuse juhtimise ja planeerimise kateedri dotsent 1970–1973.

[806]Linda Kilvits (Reisenbuk; 1905 – 17. VI 1999 Tallinn) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna romaani filoloogina 1929, *mag. phil.* 1929 (filoloogiakandidaat 1946). Välisministeeriumi tõlk ja sekretär 1930–1940; ENSV Välisasjade Rahvakomissariaadi tõlk ja sekretär 1940–1941, Landessender Revali toimetaja 1941–1944; ENSV TA ametnik 1944–1950; vangistatuna 1950–1956 Irkutski oblastis Taišetis; TPI ja ENSV TA keeleõpetaja.

[807]Hilda Maiste (Kasak; Aller; 1908 – 17. X 1986 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1932, õppis usuteaduskonnas 1932–1934, filosoofiateaduskonnas 1940–1942, TRÜ ajaloo-keeleteaduskonnas slaavi filoloogiat 1949–1954, *mag. phil.* 1932, Valga I algkooli õpetaja 1933–1934, Läänemaa Ühisgümnaasiumi õpetaja 1935, Valga Ühisgümnaasiumi õpetaja 1935–1940; Hariduse Rahvakomissariaadi vene keele õpikute koostaja 1940–1941; TÜ psühholoogia instituudi abijõud 1942–1944; TRÜ vene keele kateedri õppejõud 1944–1951; EPA keeltekateedri õppeülesandetäitja 1952–1955, assistent 1955–1956, juhataja 1956–1964, dotsent 1964–1971.

[808]Leida Loone (Rebane; 1911 – 28. IX 1969 Pangodi) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1933, *mag. phil.* 1933 (ajalookandidaat 1946), ajaloodoktor 1966 (Moskva Ülikool), ÜS Veljesto liige. Eesti ajaloobibliograafia kaastööline 1932–1939, Tartu Kommertsgümnaasiumi õpetaja 1936–1940 ja õppealajuhataja 1940–1941, müüja Tallinnas 1941–1944, ENSV Ajaloomuuseumi direktor Tallinnas 1941 ja 1944–1945; vangistati 1945. a mais Nõmmel, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1946. a märtsis 3 aastaks vangi, vabanes sama aasta aprillis; TRÜ Eesti ajaloo kateedri vanemõpetaja 1946–1947, NSVL ajaloo kateedri dotsent 1950–1958, professor 1966–1969; ENSV TA ajaloo instituudi vanemteadur 1947–1948, Tallinna Õpetajate Instituudi ajalookateedri juhata-

8) Herbert Ottas[809], 9) Andres Verhoustinsky[810] ja 10) Irene Sepp[811]. Viimane kinnitamine jäi ära, kuna retsensioonikomisjon asus eitavale seisukohale (romaani filoloog); 5) dotsendi teadusliku kutse omistamise ettepanekute kinnitamine järgmistele TRÜ õppejõududele: 1) Jakob Kents (rõhutati kauast töötamist algkooli õpetajana), 2) Hans Sossi, 3) Anatoli Mitt, 4) Gunnar Kangro ja Hugo Sutter.

Moskva nõuab, et dotsendiks kinnitamised käiks nõukogust läbi.

(*Järgneb*)

---

ja 1947–1949, Tartu Õpetajate Instituudi ajalookateedri juhataja 1949–1955; ENSV TA majanduse instituudi vanemteadur 1955–1966.

[809]Herbert Ottas (Herbert Joseph Alexander O.; 1897 – 11. VI 1985 Tallinn) lõpetas TÜ keemikuna 1925, *mag. chem. techn.* 1925 (hiljem keemiakandidaat). Sõjaministeeriumi keemik-pürotehnik 1925–1928, värvimistööstuse Livo keemik, juhataja ja omanik Tallinnas 1929–1940; vangistati 1941. a juunis Tallinnas, mõisteti tribunali otsusega 1941. a novembris 5 aastaks vangilaagrisse ja 3 aastaks asumisele, pärast ennetähtaegset vabastamist töötas Volskis Saratovi oblastis keemikuna; TRÜ anorgaanilise keemia kateedri assistent ja vanemõpetaja 1945–1946, dotsent 1946–1948, analüütilise keemia kateedri juhataja ja dotsent 1948–1953, dotsent 1953–1955.

[810]Andrei Werhoustinsky (Verhoustinski; 1900 – 15. IV 1979 Tartu) lõpetas TÜ keemikuna 1929, *mag. chem.* 1929 (keemiakandidaat 1946). J. Lille apteegi laborant Tartus 1930–1934, Sindi tekstiilivabriku keemik, meister ja osakonnajuhataja 1935–1944; põgenes 1944. a Saksamaale, Th. Herrmann-Jankowsky haavasidemete vabriku keemik Łódź-Pabjanitzis 1944–1945, pöördus Eestisse tagasi 1945; TRÜ anorgaanilise keemia kateedri vanemõpetaja 1946–1948, analüütilise keemia kateedri vanemõpetaja 1948–1950.

[811]Irene Sepp (Thomson; 1898 – 23. IV 1974 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1925, õppis TRÜs vene filoloogiat 1949–1952, *mag. phil.* 1925 ja romaani filoloogias 1930. Raja algkooli õpetaja 1928–1933, gümnaasiumiõpetaja Tartus ja Tallinnas 1933–1944; põgenes 1944. a Saksamaale, pöördus Eestisse tagasi 1945; TRÜ vene keele kateedri õpetaja a-st 1945, Tartu Kaugõppekeskkooli õpetaja a-ni 1958.

CONTENTS

Of values and their formation ..... *Andu Rämmer* 1347
A moral witness .....*Avishai Margalit* 1383
Afterword .....*Aija Sakova* 1407
Tabula rasa, noble savage and ghost in the machine 1411
.....*Steven Pinker*
Poetry ..... *Indrek Hirv* 1443
The fate of the first Estonian peasants emigrating to the Caucasus. I ..... *Leeni Langebraun* 1448
Posted eurocrat in love .....*Toomas Kiho* 1469
We have reached the concord which makes our nation strong: By the 19th anniversary of the Republic of Estonia in 1937 1473
Review: X-ray of the Estonian sonnet — Rebekka Lotman's *opus magnum*. Rebekka Lotman. *Eesti sonett*. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 19.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019. ..... *Rein Veidemann* 1501
Abstracts 1505
Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XV 1513
..... *Herbert Normann*

eurozine

www.eurozine.com

Praakeksemplaride puhul palume pöörduda:
AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn, tel. 6563639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

9 770235 777022 08

Hind 3.90 eurot